ALOIS JIRÁSEK

JEHO UMĚLECKÁ ČINNOST, VÝZNAM A HODNOTA DÍLA

NAPSAL

JAN VOBORNÍK

V PRAZE

TISKEM A NÁKLADEM J. OTTY

XXI.	PSOHLAVCI. Historický obraz. Dvanácté vydání	2·80	3·40
XXII.	ROZMANITÁ PRÓSA. Skizzy a studie. Třetí vyd. Z adamitského archivu. Vzpomínka na Boh. Jelínka. »Paní kněžna.« František Vavák. Paběrky o českých kamnech. O českých osadách a dřevěných stavbách. O českém kroji. O českých bájích, báchorkách a pověstech. O povaze českého lidu. Z dějin dvou slov. Dva staré zvyky. Skotácké halekání na Náchodsku. Z Orlic. hor. V Kunvaldě. Formané.	2·40	3·—
XXIII.	U NÁS. Nová kronika. Kniha prvá. *Úhor.* Třetí vyd.	4·40	5·—
XXIV.	DOMŮ A JINÉ OBRÁZKY. Třetí vydání. Domů. Husaři. Struny. Obrázek. Sobota. Zemanka. Rozmarinka. Jiskry v popelu. (Růžena, Cop, Zahrádka.)	3·20	3·80
XXV.	DIVADELNÍ HRY. I. Třetí vydání. Emigrant. Otec. Zkouška. Kolébka. Vojnarka.	3·—	3·60
XXVI.	F. L. VĚK. Obraz z dob našeho národního probuzení. Díl III. Čtvrté vydání.	5·—	5·60
XXVII.	U NÁS. Nová kronika. Kniha druhá. *Novina.* Třetí vydání.	4·40	5·—
XXVIII.	BRATRSTVO. Tři rhapsodie. I. *Bitva u Lučence.* Třetí vydání.	4·40	5·—
XXIX.	F. L. VĚK. Obraz z dob našeho národního probuzení. Díl IV. Čtvrté vydání.	4·40	5·—
XXX.	U NÁS. Nová kronika. Kniha III. *Osetek.* Třetí vydání.	5·60	6·20
XXXI.	U NÁS. Nová kronika. Kniha IV. Třetí vydání. *Zeměžluč.*	4·60	5·20
XXXII.	BRATRSTVO. Díl II. *Mária.* Třetí vydání.	4·80	5·40
XXXIII.	ROZMANITÁ PRÓSA. Obrázky a studie. Díl II. Druhé vydání. Ballada z rokoka. Starosvětský obrázek. Malý prorok českobrodský. Herecký souboj v »Boudě«. Na dobřanské faře. Tomáš Famfule, švališer. O »Babičce« Boženy Němcové. Dva obhájci Husovy v osmnáctém století. — Z paměti českého důstojníka. Muráň. Z »nekrologu« MUDra Jana Theobalda Helda.	2·30	2·90
XXXIV.	F. L. VĚK. Obraz z dob našeho národního probuzení. Díl V. Třetí vydání.	5·60	6·20
XXXV.	BRATRSTVO. Tři rhapsodie. III. *Žebráci.* Druhé vydání.	6·30	6·90
XXXVI.	DIVADELNÍ HRY. II. 425 stran. M. D. Rettigová. Jan Žižka. Gero. Lucerna.	4·50	5·10
XXXVII.	Z MÝCH PAMĚTÍ. Poslední kapitoly k nové kronice »U nás«. I. Druhé vydání. 362 stran	4·60	5·20
XXXVIII.	Z MÝCH PAMĚTÍ. II. *V Litomyšli.* 316 str.	4·	4·60

MIMO SOUBORNÉ VYDÁNÍ VYŠLO:

SKVOSTNĚ ILLUSTROVANÁ DÍLA:

FILOSOFSKÁ HISTORIE. Skvostné vydání. Illustroval Ad. Kašpar. S 87 obrazy v textu, 4 barevnými přílohami a dekor. výzdobou. 208 stran m. 4° . . . 9·— 12·—
Vydání ve skvost. pouzdře . . — 14·—

PSOHLAVCI. Historický obraz. Skvostné vydání illustrované M. Alešem. S 11 kartony, titul. kresbou a 30 inicial. illustracemi. 160 stran lex. 8° . . . 8·— 11·—

F. L. VĚK. Obraz dob našeho národního probuzení. Illustr. vyd. Díl I. Se 105 obrazy, z nichž je 28 malovaných. Obrazy od akad. malíře Ad. Kašpara. 308 str. m. 4°. 8·— 11·—
Díl II. Se 115 obrazy, z nichž je 29 malovaných 442 str. m. 8° 12·— 15·—

ROMÁNY, POVÍDKY A NOVELLY:

CHODISCHE FREIHEITSKÄMPFER. (Psohlavci.) Historisches Gemälde. Mit der Genehmigung des Verfassers aus dem Böhmischen übersetzt von B. Lepař. 432 str. 8° . . . 5·— 6·20
skvostně vázané . . — 6·80
Také zvláštní vydání s obálkou V. Olivy.
Slavische Roman-Bibliothek III.

WIDER ALLE WELT. Roman. Mit Genehmigung des Verfassers aus dem Böhmischen übersetzt von Joža Höcker. Dva díly. 990 stran 8⁰. *Slavische Romanbibl. Sv. XIII.* . . . 10·— —

V CIZÍCH SLUŽBÁCH. Kus české anabase. Velké illustrované vydání. Se 35 illustracemi E. Zillicha. 114 stran lex. 8⁰ . . . . — 3·20

Z BOUŘLIVÝCH DOB. Historické obrázky. Část I. Druhé vydání. 367 stran 8⁰ . . . . 1·20 1·60
Felice Tankredo. Turečkové. Ztracenci. Markytánka. Na Krvavém Kameni.
Ottova Lac. Knihovna národní sv. 28.

Z BOUŘLIVÝCH DOB. Historické obrázky. Část II. Druhé vydání. 282 strany 8⁰ . . . . 1·20 1·60
Zámecký hejtman. O lovu. U rodného prahu. V pekle. Host.
Ottova Lac. knihovna národní 45.

ZE ZAŠLÝCH DOB. Povídky a vzpomínky. Druhé vyd. 196 stran 8⁰ . . . . 1·80 3·—
Na chlumku. Svatý Mikuláš. Kozák a Turek. Dva Krasíkovští. Na samotě. Z černých hodinek. Za vokalistu.
Česká knihovna zábavy a poučení sv. 13.

DIVADELNÍ HRY:

EMIGRANT. Drama o čtyřech jednáních. Poctěno ruskou cenou, založenou roku 1868 Blahodějným komitétem moskevským. Druhé vydání. 83 strany 8⁰ . . . . 1·— —
GERO. Historická hra o čtyřech jednáních. 96 str. 8⁰ . . 1·20 —
JAN ŽIŽKA. Historická hra o pěti jednáních. 127 stran 8⁰ 1·60 —
JAN HUS. Historická hra o 5 jednáních. 148 str. 8⁰ . . . 2·— —
KOLÉBKA. Dramat. žert ve 3 jedn. Druhé vyd. 67 str. 8⁰ 1·— —
LUCERNA. Divadelní hra o čtyřech dějstvích. Třetí vydání. 103 str. 8⁰ . . . . 1·40 —
DIE LATERNE. Ein Spiel in vier Aufzügen. Autorisierte Übersetzung von Sp. Wukadinovič. 126 str. 8⁰ . . . . 1·60 —
M. D. RETTIGOVÁ. Veselohra o 2 jednáních. 77 str. 8⁰ . . 1·— —
OTEC. Drama o třech jednáních. Třetí vydání. 50 str. 8⁰ —·80 —
PAN JOHANES. Báchorka o čtyřech jednáních. 74 stran. . 1·— —
SAMOTA. Divadelní hra o třech jedn. Druhé vyd. 80 str. 8⁰ 1·— —
VOJNARKA. Drama o čtyřech jednáních. S titulní illustrací A. Brázdy. Páté vydání. 80 stran 8⁰ . . . . 1·— —

VELKÁ PODOBIZNA ALOISE JIRÁSKA.

Skvostná heliogravura, mistrné portretní dílo domácí. Obraz 50×70 cm. Cena obrazu na světlotisk. papíře, s autografem K 6·—, v nádher. moderním bílém rámci K 16·—.
Skvostná výzdoba každého českého salonu a síně spolkové.

Všem, kdož význam velkého literárního díla Jiráskova poznati chtějí, doporučujeme knihy

ALOIS JIRÁSEK. JEHO UMĚLECKÁ ČINNOST, VÝZNAM A HODNOTA DÍLA.

Napsal prof. Jan Voborník. - Za K 1 60. Vkus. váz. K 2·20

JIRÁSKOVA LITOMYŠL. Studie a vzpomínky.

Uspořádal T. E. Tisovský. Se 26 vyobrazeními. Za K 3·—.

Veškera díla Jiráskova jsou na skladě v každém knihkupectví, zejména v

NAKLADATELSTVÍ J. OTTY V PRAZE,

Karlovo náměstí č. 34. Filiálka ve VÍDNI I., Gluckg. 3.

ALOIS JIRÁSEK.

JEHO UMĚLECKÁ ČINNOST, VÝZNAM A HODNOTA DÍLA.

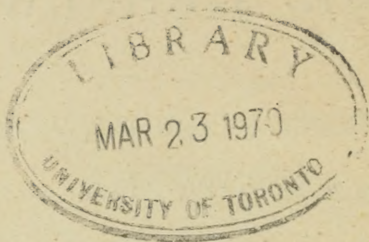
NAPSAL

JAN VOBORNÍK.

1901.

NAKLADATELSTVÍ J. OTTY V PRAZE, KARLOVO NÁM. 34.
FILIÁLKA VE VÍDNI VII., BURGGASSE 79.

Tiskem České grafické společnosti »Unie« v Praze.

STUDENTSKÉ OBCI NÁRODA
ČESKÉHO

POZDRAVEM Z LITOMYŠLE

V DEN 50TÝCH NAROZENIN JIRÁSKOVÝCH

UPŘÍMNÝ PŘÍTEL

VBK

I.

»Kus pěkné melodie, které jsme dávno s potěšením naslouchali, pojednou se nám v duchu ozve, neurčitě, z temna, jako z daleka. Znovu nás těší, ač marně se namáháme, abychom ostatek postihli, abychom si ji celou a jasně zanotovali.

»Kus pěkné melodie životní, několik pěkných chvil, dojmy mladého věku, myslíš, že již dávno zaniklé, pojednou se ti v duši probudí, přes práh zapomenutí vystoupí. Dojmy ty se zamihnou, zasvitnou zlatým paprskem a již zanikají a prchají před tlumem chladné skutečnosti.

»Potěšily tě, obveselily, snad také rozechvěly, že znovu po nich zatoužíš. Ale marně bys je vůlí vyvolával a budil. Chceš-li, nevzniknou, až pak třeba prosté kvítko, jediný pohled, vůně, zvuk nebo píseň, nebo předmět jednoduchý jako čarodějným prutem mysli se dotknou a znovu, netušeně je vyvolají.

»Je šero, hebounké, tiché šero letního podvečera. Přimhouři oči, — zamysli se, — zadumej — —

»Hle, již zjevila se mi ves —« (Začátek Černé hodinky).

Tato náladová báseň prosou ukazuje nám lépe, než jakákoli úvaha, postavení Jiráskovo k látkám a předmětům. Je to stanovisko ryze umělecké. Ty řádky

jsou psychologický, velice správný výklad způsobu tvoření umělce vypravovatele.

Není to místo ojedinělé; opět a opět se s označením téhož stanoviska u něho potkáváme. Jsou to, mimochodem řečeno, také ona vzácná místa, kde nám autor o sobě, o svém subjektu, něco povídá.

Tak v úvodě povídky »Na krvavém kameni« vzpomíná na turecké hranice, co tam Čechů věrných ode dávna zhynulo. »Patře do toho zašlého věku u v i d ě l j s e m slavný boj a naslouchaje s l y š e l j s e m nad Dunajskými vlnami za rachotu pušek v kruté seči č e s k ý c h hlasů křik válečný. — I bylo mně líto té krve, jež vnikla beze stopy v sirou zemi nebo potoky stekla b e z p a m á t k y do kalných vln Dunajských.«

»Uviděl jsem« a »slyšel jsem« označuje živou básnickou obrazotvornost, která umělci dávnou skutečnost v paměti znovu vytvořuje tak mocně, že se představa opačným pochodem stává vjemem, lépe, že nabývá jasnosti přímého vjemu ze zevnějška, a umělec vzpomínaje »vidí« a »slyší«. Další moment je v tomto úvodě slovo »českých«, z něhož patrno, že je umělec silně úsobou vlasteneckou určen, jemuž je hlavním subjektem *my*, totiž Češi, nikoli »já«; tedy my, naši, u nás atd.

Důležitý znak je tu dále »i bylo mně líto« té české krve, že zajde »bez památky«. Nejhlubší zdroj to umění. Umění znovu vytvořuje skutečnost. K tomu má darem vštípenou vyšší schopnost výrazovou. Všecky ideje abstraktní, všecky věci proměnou hynoucí, děje i lidé, vše, vše se domáhá trvalého života pomocí umění. Duše všech věcí utíkají se k umělci a prosí ho o formu, tvar, aby se v něm účastnily nesmrtelného života. Zvláštním, tklivým a i důtklivým hlasem prosí stíny věcí minulých. Nedej mi zahynouti bez památky, volá stín dědův a pradědův na potomka. A potomek, není-li

umělec, sedává v besedách se sousedy a dětmi a vypravuje a vypravuje stále. Nebo se stará o jinou památku, i hmotnou. A potomek umělec se stává prostředníkem styku života minulého se životem budoucím.

Není tomu vždy tak stejnou měrou. Někdy zabouří přítomnost a takovou silou ohlašuje své potřeby, že předmětné tvoření z látky minulosti přestává a zavládne silně lyrický individualismus podmětný.

Jirásek, jak z obou úvodů patrno, je umělec předmětný. Jeho subjekt je jako větev přikrytá rojem včel: vzpomínky z rodného kraje a bývalosti celé české země úsobu jeho stále obklopují proměňujíce jeho »já« na úsobu hromadnou. Útok těch vzpomínek je neodolatelný; sám jich nevyvolává, zevní skutečnost je budí, když ji pozoruje a vnímá. Tento bezděčný rej představ mu způsobuje útlak, až bolest, jíž se nezbaví, než tvořením. Jest tedy Jirásek především umělcem (podstaty básnické), pak teprve spisovatelem, neboť tvoření jeho je vnitřní nutnost, jako každé pravé umění.

Ještě doklad.

»Vystoupil jsem na Litice. To jsou ty Litice! — Obraze smutný a přece vábivý, vy stavby někdy tak mohutné, což vypravujete ve svém ponížení a opuštěnosti!

»(Z dějů vašich) jedna událost, jedna osoba z doby Jiřího zaujala především všecku mou mysl. Stanul přede mnou vetchý bělobradý kmet, jenž na tomto hradě vězněn meškal, a s ním zjevil se mi počátek a konec dvou velkých bratrstev v dějinách našich tak proslulých.« (Totiž táborský kněz Koranda, vězeň krále Jiřího.)

»Všechny ty osoby stojí dosud přede mnou, a vím, že mne dříve neopustí, dříve duchu mému neuleví, dokud osudy jich nevypovím.« (Konec a počátek.)

Obraz Litic vzbudil v autorovi rej citů a myšlení, povzbudil činnost mechanickou, tvůrčí, a vlastní básnickou. Do toho reje zasáhne básník umělec pomocí pozornosti a rozvahy, zjedná pořádek, vytkne meze a cíl: o všech osobách nechce a nelze mu vypráv ěti, on si vybírá dle jistého plánu, jenž mu ihned na mysli zatanul.

Seznáno tedy, že stanovisko Jiráskovo k předmětům, o nichž píše, je především básnické a umělecké, zdrojem jich že jsou hlavně vzpomínky buzené bezprostředním i prostředním vnímáním české skutečnosti, a hlavní úsobou že mu je při tom hromadné, historicko-národní, místní a rodové »my«.

II.

Poněvadž je tvoření Jiráskovo tak předmětné, bude míti mnoho starostí a bojů o formu. Zde o geniálním tvoření toho druhu, jež hned v prvních dílech silnou formu přináší a umělcovu povahu a ráz na celou budoucnost určuje, nelze mluviti. To je možno jen při tvoření subjektivně individuálním. Tu vychází sám předmět z duše básníkovy a on má úkolem, aby jej uměním co nejdále od sebe vzdálil a tak mu předmětnosti dodal.

Při umění předmětném je to právě naopak: básník má předmět daný ze zevnějška, má ho uměním svým oživiti, oduševniti. To nelze jinak, než když předmět co nejúže k sobě přivine, celou duší se ho zmocní, jej pronikne tak, že mu vlastní duše jako zmizí a celá v předmětu se rozplyne.

Důležitý je zde požadavek »celou duší«. Rozuměti jest tu nejen láskou a citem, nýbrž také porozuměním,

znalostí vědeckou. Rozumem, citem a obrazností, a chtěním předmět objímati, to je celou duší. Básník má nejprve vjem, pak hnutí citu a obraznosti, pak hnutí vůle k činu: čin začíná studiem, studiem, studiem. Tuhou vědeckou prací. Tím nabývá o daném předmětě dostatečného množství představ jasných a zřetelných, předmět se mu v duchu celý napřed v součástkách rozložil, ukázaly se žíly a póry, a těmi vniknouc duše básníkova do látky, rozložené součástky znenáhla spojí v souvislý, organický celek, a dílo prohlédne a povstane v život.

To je nástin tvoření realistického, neboť začátkem jeho činu je sama věcná skutečnost neosobní. Té skutečnosti ono sbírá napřed fakta, dokumenta atd., jako věda, ale nespokojuje se s těmi fakty, nýbrž hledá skutečný, konkretní jejich podklad, nositele, osobu, duši. Postupuje od fakt k individuálnímu lidskému. Ale toho nedojde v zevní skutečnosti, vždy jen ve vlastním nitru. Dílo umělecké nenabude duše, než jen pomocí duše autorovy. Proto žádnému umělci, buď si sebe předmětnějším a jak říkají »necitelným«, nemůže zůstati jeho předmět zcela lhostejným. Jeho duše musí se díla účastniti: dokonale předmětné tvoření, zcela dokumentární, není možné. Naturalismus, který by se vlastní duší nijak účastniti nechtěl, nevytvoří žádného pravého umění. Bláhová pýcha absolutního objektivismu vede k účinkům zhola neuměleckým: k nudě.

Jirásek není takovým naturalistou. To už patrno z podnětů jeho literární činnosti, při nichž obrazotvornost přední místo zaujímá. Ale on jí nedopřává volného rozletu, není romantikem. Ukládá jí stráviti spoustu dokladů, obmeziti se fakty a v mezích jejich pracovati. Je to pravý předmětný realismus.

Ale tohoto ryzího realismu předmětného nemohl Jirásek hned dosáhnouti. Bylo třeba vývoje. U málo-

kterého autora je vývoj k dokonalosti tak patrný, tak stopovatelný, jako u něho. Toho příčinou jsou právě ona fakta, jich nabytí a dovednost použití. Pozorujme ten vývoj.

K básním veršovaným, jimiž, jak sám dí (Rozmarinka, Sebr. spisy XXIV.), v studentských letech nitro a city vyjadřovati začal, a jichž je později po časopisech a jiných publikacích (na př. r. 1872 ve »Svobodě« báseň »U rakve dělníkovy«) něco roztroušeno, nemějme tuto zření. Mějme to jen za vítaný důkaz a doklad, že Jirásek básníkem jest, když třeba, i veršů schopným.

První tištěné povídky se vyskytují r. 1872. To jsou povídky z hor: Dvorský, Prutovský, Na přípřeží, Divous, Na formance, Divý rod. Je to poučné zjevení u autora, tyto povídky. Ukazují, že se Jirásek napoprvé už začal ohlížeti kolem sebe, že vnímal dychtivě svět svůj nejbližší očima i ušima. Pozoroval věci a vyzvídal na lidech.

V »Prutovském« načrtl krátce, ale výrazně, figuru zbloudilého nešťastníka, jenž by už nejraději hanbou a ošklivostí nad sebou zahynul, kdyby ho nespasila věrná ženy láska. Je to obrázek věnovaný Bohdanu Jelínkovi. Ano, tehdy takové kresby začaly. Sám Jelínek jich něco načrtl.

»Na přípřeži« a »Na formance« už ohlašují Jiráskovu specialitu: studium toho, jak bývalo na cestách a silnicích. Chceme-li obdobu evropskou, najdeme v Björnsonových »Selských novelách« studium podobného obsahu. »Divous« a »Divý rod« už znamenají kroky po dlouhé a plodné cestě vesnickým životem, jak se v paměti zbylých současníků nebo v zápisech jadrně a individuálně zobrazoval. »Divým rodem« počínají příspěvky na onu hromadnou spoustu, kterou dovršuje kronika »U nás«. Síla názoru i výrazu je tu

tak patrná, že poskytuje »Divý rod« už i vzorec realistického líčení bezohledně pravdivého.

Roku 1874 vyšly »Skaláci« a »Viktora«. Dvě tak různé hodnoty, že sotva pochopujeme, jak mohou pocházeti z téže doby. Snad je »Viktora« původu staršího. »Skaláci« je dílo cenné; forma už stačila na látku, ač byla značně nesnadná: voják salakvarda z 18. století, aby vyvstal pravdivě a živě, a selská bída kolem něho, autor třiadvacítilelý, taková úloha a takový zdar! Vysvětliti si tu věc možno takto: Žádný kout země české není tak naplněn vzpomínkami na různé vojny, jako severovýchodní. Zastav se, poutníku, na chvíli někde v poli u Václavic, už tu máš u sebe člověka, který ti vyloží celý bitevní plán z r. 1866. Kolem Náchoda se dralo nejvíce vždy vojska do Čech a z Čech, tu nejvíc a nejčastěji křičelo (kromě Prahy) ode dávna surové násilí, tu se brali a skrývali exulanti a emigranti, tu nejvíc koniášoviny a dragonád, zde srdce českého národa nad jiné častěji a hloub zabolelo. A ten lid horského zákoutí je pamětlivý. Jirásek je pravý jeho básnický syn, jenž v útlém mládí už duši svou tomu tichému žalobnému hovoru, jak jej na potulkách malý studentík už na Hvězdě a na Stěnách slýchal, otevřel, zevrubnosti jeho věcí na starých lidech, vojácích a všeho druhu pamětnících vyzvěděl, z kronik vyčetl, z archivů a sbírek starožitných i jiných sebral a nashromáždil.

Vytvořit živý zjev vojáka, znamená studovati jej tak, abychom životem tím dle potřeby i sami žili. A vojáka minulých časů? Tu je třeba zevrubných zpráv, osobní pružnosti a vnímavosti, obrazotvornosti a analogie. Mikuláš Aleš salakvardu pěkně vykreslil. Kterak toho dovedl? Studiem koně, jak jsou, analogií, jak asi byli, studiem památek vojenských, a konečně přece nejvíc pomocí umělecké své povahy.

Jistá věc, že Jirásek konal studium stejně přesně. Nalezneme doklady, že i koně studoval, jich obyčeje a zvláštnosti zvídal. A poněvadž je tu voják člověk, šlo o to velice: ustrojiti mu způsob takového myšlení a mluvení, jaký by se hodil na daný věk. Jirásek dbal už tu o správnou kresbu, ale i o přesný kolorit. Ten jeho voják vyjede vítězně do literatury a Skaláci jsou předvojem ohromné armády, v níž se vojsko různých národů i věků stejně živě pestří a hemží.

Jirásek také nezapomněl na krajinu. Krajina je nesmírně důležitá věc, má-li život zůstati životem. Mrtvá krajina udusí osoby. Přečtěme začátek Skaláků: zimní krajina zasněžená, zbloudilí jezdci v ní. Nálada je dokonalá, cítíme ji rázem.

Utrpení tu líčené bylo tak silné, že přemohlo na chvíli i autora. Soucitný subjekt se prozradil za stěnou »bezcitné« objektivnosti a vyrušil se z klidu. Není to výtka: vždyť to nepsal o lhosteiných lidech cizích, ale svůj o svých. A naopak chvála: Ač tu bylo tolik podnětu k výbuchu, přemohl se autor, a za okamžik už vypravuje zase s přísnou nestranností epickou.

»Viktora« vedle »Skaláků« místa svého nijak neháji. Předmět ohromný (Bitva bělohorská), forma dosud romantická, nevlastní. Ještě i román »Na dvoře vévodském« jeví záliby dědictví staršího, sensačně romantického, a ještě více jeho pokračování »Ráj světa,« ale už je zde i široký, vícedílný rámec a základem skutečná fakta, studium bývalého světa a snaha postihnouti vedle příběhů osob také celkový ráz doby. Záměr veliký.

Ta dvě díla v letech 1876 a 1880. A mezi tím už 1877 našel látku a formu na dílo takové dokonalosti, že je svého druhu klassickým vzorcem, »Filosofská historie«. Autoru zde přispělo, že mohl skutečnost toho díla studovati živou na osobách i věcech, hlavně že

mu duše toho příběhu byla tak blízka, duše studentského života. V látce toho díla vězel mu už zárodek dramatu o Rettigové.

V následujících letech viděti autora, jak pracuje na několika cestách svého umění najednou. Tu sáhne smělou rukou už i na doby Žižkovy (»Slavný den« 1879), ale zvíme brzo, že s výsledkem toho útoku nebyl spokojen; tu ho zase Červená Hůra u Hronova nejspíš pobídla k románu až z dávných časů Otakarových. O formu zde podstupuje boj všemi silami, jeví odvahu na obsáhlý rámec dějů nejrozmanitějších; tu se poprvé i kmitne historický král. ale látka byla autorovi nějak příliš tuhá, už se k té době nevrátil. »U domácího prahu« (1878) je povídka, v níž se objevila znamenitá schopnost umělé komposice. »V Pekle« (1879) je scéna vojenského ruchu, tak živá a neklidná, že nelze nějaké fabule dějové ani udati. Obsah není nic, všecko je forma a dovednost umění vypravovatelského.

Vojenské studie zastupují obrázky »Z bouřlivých dob,« plné zajímavosti. Je to opět předvoj velikých prací. jež měly časem se objeviti. A vedle studií a pokusů rok co rok dokonale vypracovaný obraz života z některéno bližšího století: tu maloměstské historie z pramenů živých, tam zas na pilném. zevrubném studiu archivárním založený obraz ze »zlatého« věku Rudolfova, poskytující vzorce přesně vyvedených popisů krojových i líčení pohnutých scén, možných jen pomocí bohatě nasycené a silné obraznosti. Za příklad ať je scéna ubohých sedláků na silnici. Vybásněná. ale jak pravdivě, nenuceně a mocně. Povídky »U rytířů«, »Na staré poště«, »Poklad«, »Sousedé«, »Ze zlatého věku v Čechách« jsou genry na bezpečné půdě dokumentární s živou názorností vyvedené.

Idejní část obsahu tu není počítána, o té později.

Ryzí, krásnou komposici básnickou, druh umění

velmi milého, představuje »Černá hodinka«, plod zcela nenucené, tvůrčí chvíle Jiráskovy múzy.

A již se vedle vojska století 18tého a 17tého objevují rytířští zemané a hejtmani. Jiráskovi hejtmani století 15tého a 16tého! Širý, znamenitý svět český, drahocenný, slavný a paměti věčné hodný povstal s těmi hejtmany z pustých rozvalin a hrobů blízkých i dalekých, svět náš, ryzí, nejjadrnější, a lítosti i obdivu nejhodnější. Tu je Jiráskova forma moci opravdu čarodějné. Studium a dokumenta jsou všude patrna, ale to vše by nestačilo: duše Jiráskova sama tu nejvíc koná: ona se tu vymkla z pout cítění novověkého tolik, že se sama lepší a radostná a bujará probudila v hromadě nesčíslných drobotin vědeckou prací autorovou nasbíraných a s nimi se slila v postať bohatýrskou, podivuhodně životnou a silou kypící.

Bohatý věnec tvrzí kolem rodného svého kraje a i další zámky a hrady, dlouho pusté, ba už neznatelné Jirásek znovu vykouzlil, maje velikého pomocníka v tom v »Hradech a zámcích« Sedláčkových, díle ohromného významu i zásluhy, a všecky pořadem obsadil lidmi věrně se hlásícími jmeny, řečí, krojem i obyčeji k místu i věku svému. Zevrubné studium, kypřící paměť i obraznost i cit, nese ovoce stále bohatší a ušlechtilejší. Autorova mysl stálým stykem a zvykem tolik se přizpůsobila těm zjevům věků minulých, že svobodně, bez nucení a stále s větší jistotou pravý výraz věcem i osobám nalézá, že mluví staročesky pravdivě i v situacích, o nichž sotva kde v pramenech řeči býti mohlo. Popisy věcí slévají se už s vypravováním tak dokonale, že nejsme nikde vyrušeni úmyslností z illusivní rozkoše. Řeči osob nabývají smělosti a individuálního hybu. Pracné dialektologické studium vlilo se v román s takovou živostí, že byť i někdo hláskosloví sem tam opravovati za dobré uznal, román sám opravovati

nikdo nebude, neboť celý, jednolitý, zvučně citový a hlaholný z horké formy nadšení vítězně se vznesl daleko nad všelikou pokusnou míru a, kraji Psohlavců drahý, navždy slavné památce selského hrdiny věrným strážcem zůstane.

Rozpínání se síly autorovy znamenají veliké trilogie a i tetralogie, jež začaly prostince a jakoby nic, ale brzy se rozběhly v šíř hlubokého veletoku. Obdivu hodna je tu síla Jiráskovy duše! Jaká tu trpělivost, jaký sebevědomý klid nádherně se nesoucí nad řadou souběžných proudů dějových, současně plynoucích! A plynoucích zvolna, pravidelně, nerušeně, úplně beze všeho ohledu na to, jestli čtenář spěchá nebo nespěchá. Ony samy sobě plynou, sobě a sebe chtějí, svými vnitřními zákony se spravují a to tak, že už jich ani sám autor nezmění. On také všeliké theorie románové odklidil na břeh; neustanovuje hrdinu, z něhož a pro něhož by vše proudilo a se dálo; je-li hrdina, je dán přirozeně látkou, jako Žižka. Jinde se obchází bez »hrdiny« zcela dobře.

Jirásek tu sám, svým vlastním vývojem, vnitřním i technickým, dospěl k samostatné, nové formě románové, jak ji ukazují veleromány »Mezi proudy«, »Proti všem«, »Věk«, »U nás« a »Bratrstvo«. Vývoj umění cizího v začátcích něco dal, zde však je Jirásek už sám svým tvůrcem formy. To je vítězství veliké a slavné, patrné značně na epopeji »Proti všem«, více v kronice »U nás« a ve »Věku«, a nejvíce v »Bratrstvu«. Slovo »román« je zde už vůbec překonáno a Jirásek ho skoro ani nezná. »Proti všem« je mu »list z české epopeje«, »Bratrstvo« je »rhapsodie«, »U nás« je »nová kronika« a t. d.

Vznikají tu nové druhy, které lze sice zcela snadno zařaditi do starých oddělení belletrie, ale nelze jich dle staré theorie posuzovati. Chtějí býti především ra-

dostnou myslí beze všech předsudků vnímány. Dostavil-li se žádoucí účin, vzrušení celé duše, dobře jest. Theorii však, chce-li kdo, ať si vyvodí sám z díla, jen ať nepřináší žádné odjinud.

Při pravidelnosti vzestupu Jiráskova vývoje je zcela přirozeno, že se brzy pokusil i formou dramatickou se vyjádřiti. (»Vojnarka« 1889). Jako v epické formě objevil se u něho i zde vývoj vzestupný a to od »Vojnarky« ke »Kolébce,« odtud k »Otci« a »Emigrantu«. »M. D. Rettigová« se řadí ke »Kolébce«, děláme-li rozdíl mezi dramatem a obrazem náladově mravopisným.

Formy Jiráskova tvoření tedy jsou: Báseň (jen málo), povídka, črta, obrázek, román; epopej, nová kronika a rhapsodie; divadlo a drama.

III.

Obsahem Jiráskových spisů jest, co a jak bylo u nás v Čechách. Jirásek líčí jen život a věci české, žádné jiné. Cizí jen tehdy, když se do českých dějů nerozlučně zaplétají. Rozsahem jeho látek je téměř celá česká minulost i začátek novověku. Ale není každý věk stejně bohatě zastoupen. To je velmi charakteristické, že nemá Jirásek ze století XI., XII. a XIV. žádnou látku. Ze století X. je povídka »Nevolnice«, z XIII. obraz »Obětovaný«. Století XV. je zastoupeno silně: »Mezi proudy«, děje krále Václava IV. a arcibiskupa Jana z Jenštejna; »Slavný den«, pouhá průprava k definitivnímu veledílu »Proti všem«; hejtmanské rhapsodie »Maryla«, »Blažej Chotěřinský«, »Hejtmanská sláva«, »Tčevská hranice«, »Bratrstvo«, »Zemanka«, »Konec a počátek« a »Z Čech až na konec světa«.

To je celé XV. století ve všech význačných zjevech.

Přechodem do XVI. století úpadkového je »V cizích službách« a »Ze zlatého věku«.

Století XVII., dobu trestu a pykání, zastupují nejsilněji mohutné dílo »Skály« a »Psohlavci«; mimo to »Rybnikář«, »Viktora«, »Zámecký hejtman« (utíkání krále Bedřicha) a »Tankredo«.

Století XVIII. je zobrazeno u Jiráska s několika rázovitých stran. Humor rozkošně rokokový líčí »Zahořanský hon«. Vojenský život povídky a humoresky »Mudrcové«, »V pekle«, »U domácího prahu« a »Pandurek«: maloměstský život »Sousedé«; život vůbec »Starosvětské obrázky«; robotu selskou »Skaláci«, a panský a úřednický život »Na dvoře vévodském«: týž román a »Poklad« líčí už také počátky probouzení se českého národa.

Thema probuzení celou silou a širým rozsahem provádí »F. L. Věk«. Do roku 1848 směřují: »Maloměstské historie«, »Do Němec«, »Kamenický«, »Sobota«, »Johanka«, »Gardista«, »Kmínek«: z doby nové jsou: »Host«, »Černá hodinka«, a zvláště »Na Ostrově« a »Druhý květ«, důležité dílo tím, že představuje figuru českého »hrdiny nové doby«.

Z obsahu českého života zapadlého je oživeno něco vynikajících lidí politicky historických, ale to nemnoho: nejvíce král Václav IV., Žižka a Jan z Jenštejna: Jan Hus méně vyniká, Želivský rovněž; král Otakar a Jiří Poděbradský jen po jediném slavném okamžiku mají.

Za to řada hejtmanů a kněží husitských se honosí ostře vyznačenými podobiznami. Učenců a bakalářů, klášterních mnichů a vůbec kněží buditelských je dlouhá řada. Lidí třídních, davových a typických je nejvíce.

A nejen že jich je nejvíce; autor je také miluje, vykazuje jim místa někdy na div vynikající a místa mnoho, že často ani hned nechápeme, nač se tolik o nich vypravuje. Zvláště jest to patrno v románech »Mezi proudy«. Jakou tu má ohromnou úlohu ten daremný dobrodruh Martin Tkanička, co se načteme v rámci děje úchvatného o osudech nepatrného židovského děvčete, a tak jinde a jinde. Všecko to souvisí s autorovými názory, jaké má o potřebě svého umění, ale i s vývojem jeho. Genrové figury jsou podstata staviva; z nich se skládá hlavní ruch života, do něhož historické jednotky sice zasahují, ale nevládnou jím, naopak jsou ovládány zhusta proudem zdola se ženoucím.

A aby žily, musí míti genrové osoby dost a dost zevrubností a tedy i více místa a rozsahu, než by se zdálo dle jich skrovného významu historického.

Život osoby historické nemůže býti (dle stanoviska Jiráskova) jinak líčen, než dle pravdy. Umělci zbývá vyplniti mezery, jež každá historie vykazuje, zvláště objeviti půdu (hromadnou duši obyvatelstva a národa, všeobecnou náladu a celkové poměry), z níž poměry vynikajících jednotek historických vyrůstají. Neboť sám přímo, svými slovy nesmí autor poměry vykládati, to je neobjektivní a neumělecké. Vylič pravdu, jak jsi ji co nejsvědomitěji obádal, obrazem, a čtenář ať si podá výklad sám. To je stanovisko objektivního realismu.

Jirásek vynikajících jednotek nezamítá, ale také jich všude nevyhledává. Nezamítá jich proto, že uznává za pravdu to mínění, že vynikající člověk jediný, totiž silnější individuum, které má tušení o vyšší své podstatě a žije cílům ideálnějším, vyváží tisíce zjevů všedních. A nevyhledává jich všude proto, že mu časem postačí k zamýšlenému cíli, totiž zachytiti duši národa,

osoby světa soukromého a lidé všední, čili pouhé umění genrové.

Jen někdy běží Jiráskovi o zobrazení skutečnosti pouze zevnější. Ve všech ostatních dílech hledá život vnitrný, život idejí, jak vznikaly, rostly a bouřily pomocí duší českých, jak se kazily a zvrhaly. Hledá dějiny proměn českého ducha náboženského a politicky národního. Hledá zvlášť o sobě duši panstva, zemanstva, kněžstva; měšťáků a řemeslníků; duši lidu selského.

Vedle toho jde mu o výpravu těla, v němž tato duše žije, co nejvěrněji historickou a individuální. Stará se, aby se vyhnul t. zv. typům obecným, poněvadž vedou na bezcestí povrchnosti a bezcenné všednosti. Nežli všedně obecné má proto raději zvláštní a jedinečné zjevy. S takovými se setká umělec nejlépe ve skutečnosti. Všude lidé vědí a vypravují o nějakém zvláštním člověku, jejž obyčejně mají za podivína, a autor, tím směrem tvoření nadaný, dovede si už lidi k tomu navésti, aby se mu s tím svěřili. Jirásek na četných místech vyznává, jak tu a tam, na tom a onom vyzvídal, váhavého vypravovatele všelijakými důmysly k sdílnosti naváděl.

Autora, jako je Jirásek, zajímá téměř vše, co má nějaký jen dost malý význačný ráz. Zaznamená slovo, pojmenování i obraz věci (na příklad legendy zvonů), úsloví a pořekadlo osobní, zvláštní zvyky osobní neb i místní. Proto Jirásek potřebuje mnoho z toho, co se zove folklorismem. A zase pro něj sám pracuje, neboť pouhé sběratelství nemůže býti cílem a koncem toho odvětví národopisného, ale poznání národní duše. A k tomu nejvíce slouží umění genrové.

Bohatství věcí je odtud u Jiráska ohromné. Na počtu jmen tu ovšem nezáleží. Počítáme jen to, co je cenné, a cenné je to, co je nějak význačné a má

*

schopnost buditi ve spojení s ostatními součástkami duši celku. Co je uvedeno zbytečně, co je na překážku, vše, co ruší jednotu a chce býti samo sobě účelem, všeliké takové součástky jsou bezcenné, ať to popis, líčení, nebo osoba, nebo její řeč a skutek.

Cenných tedy věcí z oboru života českého uplynulého je tolik u Jiráska, že se stává v oboru slovesného umění nejbohatším zdrojem poznání české minulosti.

IV.

Úcta k minulosti, vroucí lnutí ke všemu svému, k půdě, jazyku, víře, moudrosti i památce otců, tvořila vždy část jádra síly národní.

Chladnost, lhostejnost, cizomilství, světoběžnost vždy značily chorobu.

V národě českém měla tato úcta k minulosti vždy vynikající místo. Ona byla i z hlavních příčin obrození se národa. Vroucně vlasteneckým kronikářům století XVII. podala ruce Beckovského Poselkyně a Dobnerova Monumenta k přechodu do věku XVIII. a k přípravě novověku už přikročil Pelcl. Z jeho »Nové kroniky« povstává už několikerý proud literární, poučně prostonárodní, vědecký, básnický, divadelní a vůbec belletristický.

Ty proudy historismu trvají dodnes. Jsou v jistém ohledu nezastavitelny.

Jinak lze náš český historismus rozděliti takto: Na historismus elegický, vyjádřený hlavně básněmi (Mácha, Kollár, Vocel, Sv. Čech, Vrchlický, Třebízký a j.), romantický, subjektivní (Mácha, Klicpera, Tyl, Hvězda, Sabina, Havlasa a j. v.), sentimentální,

povrchní a frásovitý, a konečně dokumentární, neboli objektivně realistický.

Jeden druh je zcela neplatný, ba škodlivý, poněvadž se pro něj a jeho hříchy bojuje potom proti historismu vůbec: historismus sentimentální. Vyvinul se po boku historismu pravého a dělného a nadšeného: zmocnil se forem nadšení okázalého a tím se spokojil.

Sám Jirásek bojuje satirou a ironií proti němu na četných místech, nejvíce pak figurou hospodářského adjunkta Vambery v povídce »Na Ostrově«. Je to deklamátor a besedář, jenž jakmile přijde spolkovou činností do ohně, hned spustí patheticky: »Nastala nám doba rozkvětu! Dvě stě let jsme byli pohříženi ve smrtelný spánek, co tam na Bílé Hoře — — Avšak ten čas minul, nastala nám doba rozkvětu.« —

Historism objektivní byl u nás založen kriticismem Dobnerovým, povznesen Palackým, Tomkem, a roste u Sedláčka a badatelů archivárních v ohromnou stavbu monumentální.

V belletrii se vyskytá historism tento ve formě umělecké s proudem realistického umění vůbec. Byl to František Dvorský, jenž ve Starých obrázcích užil vědomostí archivárních v obsahu i řeči, pak Stroupežnický, Jirásek, Winter atd.

Umění Jiráskovo historické je, jak už ukázáno, hlavně dokumentární, někde také elegické, ale to skoro jen v lyrických úvodech. Elegie a duma česká spočívá mlhavým závojem na celé zemi, ale nejvíce na rozvalinách a samotách. Tu si ji také Jirásek nejpilněji sbíral, neboť bez dumy není touhy po historickém tvoření a není pravé nálady básnické. Jinak se však k dílu měl tak, jak toho nové umění historické žádá, a postupoval k pravdě básnické neboli ideální od pravdy positivně vědecké a badatelské.

Mezi ním a staršími romantiky stojí Beneš Třebízský. Oněm šlo nejvíc po čtení W. Scotta o rozkoš pomyslu staré slávy rytířské, kdežto Třebízskému o buzení staročeské duše v odumřelých částech národa třeskutými údery kladiva na plotny hrobek, pomocí citu a vzpomínek žhavých, jež choval český venkov a vštěpoval dětem svým. Třebízský už neznačí žádného W. Scotta. Je specialita svá vlastní, jenž neměl času ohlížeti se mnoho po vzorech. Ale zase mu schází bohatství fakt, šířka a objektivní klid.

Mezi Třebízským a Jiráskem tvoří ještě mezeru vývoj nového historismu. Požadavky jeho sice už dávno přesně vytknuty byly hlavně v moderní filologii, když si položila za úkol místo pouhých konjektur a kriticismu rekonstrukci antického světa z nasbíraných zpráv a sbírek starožitnických, ale prakticky to tak rychle nešlo. Teprve když romantismus vystřídán byl naturalismem, když se objevil realistický román ruský domácí, anglický rovněž domácí a francouzský Flaubertův, přistoupilo se s náležitou silou k velikému umění rekonstrukčnímu a revokačnímu světů cizích, dávných i nejdávnějších.

Vzkříšen život starého Egypta, Říma, Karthaginy.

V tuto evropskou řadu náleží Jirásek, když budí a křísí život staré Prahy, tábora husitského, bratrstev, život na starých tvrzích, vřavu bitvy na Vítkově a bitvy u Lučence. Vychází od českého romantismu Viktorou, ale dříve už zdárnějšími ukázkami od realistického genru. Stýká se s četnými historiky i genristy domácími, pak i s Gogolem, Björnsonem, v hlavních zásadách shoduje se i s autorem Salambô až na to, že nevolí naprosto nikdy látku tak cizí a duši své nepřístupnou. V tom se liší velice od těchto historiků, že netvoří jen ze záliby, aby tvořil, nýbrž že má při práci své důležitý účel na mysli.

O historickém románu, jeho významu a platnosti vyjádřil se Jirásek v povídce »Na Ostrově«. Tu praví Hodoval (= autor) takto: »O historickém románu by se dalo mnoho povídati a disputovati. Než tolik myslím, pokud historický román vyhoví modernímu pokroku ve vědách a umění, pokud především bude šetřit plné pravdy a pravdivosti, ovšem na umění se nesmí zapomenout, potud bude vždy oprávněn a udrží se přese všecky útoky — —«

»Nám jmenovitě je nezbytně třeba živého připomínání naší minulosti. To nás sílí, vzpružuje. Litujeme sice, že tu a tam se někdo nudí, ale sta srdcí se při tom zahřeje a rozehřeje.« »Je pravda, najdeme tu mnoho tendence, a také pravda, že jí často umění trpí. Ale jsme v zápase a bojujeme o život. A život národa nade všecko. Pro něj musí všecko zápasit, i umění.«

Přední zbraň na obhájení práva své existence má historické umění v nezvratném zákoně volnosti. Bez volnosti není umění. A upírati právo existence některého druhu umění je právě jen zkracování práva umění vůbec.

Za druhé umění historické nejen že není přežilé a odbyté, naopak je právě moderní. Jeho si vyžaduje přechodnost doby a bezslohovost, s čímž souvisí schopnost vpraviti se v různé slohy, cítiti s lidmi dávných forem zapadlých, ale bádáním novověkým odkrytých a znovuzřízených; s tím souvisí i záliba v starobylosti z důvodů ryze esthetických a prostě lidských. Dále je v historickém umění lék proti literatuře moderní bezbarvé, tuze subjektivní a otrávené beznadějností a pessimismem.

Třetí důvod uvádí se v citátu Jiráskově: Historické umění je u nás oprávněno, protože ho potřebujeme v boji o život.

Tím je dokázáno. že stojí Jirásek při svém umění historickém celou vůlí svou, silně, pevně a nezvratně. Stojí při něm v dokonalém přesvědčení, že koná úkol, jenž je mu dán ve jmenu nejsvětějšího dobra.

Z úvodní kapitoly však jsme i seznali, že koná své dílo z vnitřní potřeby vlastní, aby nátlaku nahromaděných vzpomínkami a pozorováním energií ulevil. On je zkrátka své činnosti především sám cílem, jako každý umělec. Každým svým románem zažije bolestné rozkoše tolik, kolik jí zažiti nedovede po něm už snad žádný čtenář. To je věc samozřejmá, umělcem nezamýšlená, sama sebou nutná. Jest tedy Jirásek při díle svém súčastněn vším svým věděním, neboť svou badatelskou činností je v službě svého umění; jest při něm citem svým i obrazotvorností, touhou nejmocnější a vůlí nejpevnější: celý člověk tu podpírá umělce. Za každé dílo, za každou pravdu stojí a ručí. Přijímá zodpovědnost za své dílo, protože vědomě hledá pravdu minulých věcí národních a chce jí vyvolati dobro národní budoucnosti. Chce dobro, ale nechce tendenci, totiž neuměleckou. Tu má umělec u něho přednost: napřed pořiď umění, pak se podíváme, může-li býti způsobeno víc, než krásná illuse.

Přesvědčíme se při rozborech děl, že zná přece i vědomou tendenci, a seznáme rádi, že se to naskytne při látce z doby nové. Potvrdí se nám, že klidné umění objektivní je možné jen při látce z minulosti. Současnost vyvolává vždy kritiku, odpor, satiru a ironii. Tím není řečeno, že by se měl umělec současnosti vyhýbati; důsledek předešlých vět je tento: Poněvadž je klidné umění objektivní přirozeně možné jen o věcech dozrálých a zcela hotových, jest historism a všeliké umění epické už tím znamenitě oprávněné a nutné, a to z důvodu, že i umění klidné a objektivní je oprávněné a nutné. Dále, že jsou i formy tendenční zcela oprávněny

a nutny, neboť nutno jest, aby si umění pilně hledělo své současnosti.

Aby si umění hledělo, pravíme, nikoli jedenkaždý umělec.

A satira budiž taková, aby se jí význam umění v národě povznášel, nikoli snižoval. To záleží na zdroji, z něhož satira vyprýští. Jirásek zasáhl do přítomnosti hlavně povídkou »Na Ostrově«. Hned se mu naskytly nedostatky týkající se národní povahy a použil bez váhání forem tendenčních, aby své bolesti a svému hněvu polevil. Poněvadž je hněv ten z lásky, jest výraz jeho značně oprávněný. Dobře ví, proč zde zamítá humorné stanovisko soucitu aneb klid objektivní reálnosti. Soucit! odpovídá přísný vlastenec. Když je boj náš tak tuhý a všecka polovičatost a povrchnost nás tolik ohrožuje, jaký pak soucit! Jaký humor! A malichernosti naší přítomnosti nezasluhují soucitu. Ani směšné nejsou, protože jsou příliš žalostné. Smáti se může jen, kdo se pranic nestrachuje a o vítězství se nebojí, anebo kdo pranic nemiluje. Tak odpovídá za umělce člověk, a není proti tomu odporu.

V.

Poněvadž začíná a vychází Jiráskovo umění historické od badatelské činnosti vědecké, zdálo by se, že náleží kritice, měla-li by dílo jeho správně posouditi, vykonati po něm touž činnost badatelskou, aby nalezla, zdali postavil svou pravdu básnickou na pravdě vědecké dobře, čili nic.

Kdo by tu ohromnou práci podnikl, přispěl by dojista znamenitě k poznání Jiráskova ducha a vnitř-

ního jeho života. Přinesl by velice poučné doklady k náležitému poznání závislosti a nezávislosti síly obrazotvorné na hloubce a šířce skutečného poznání. Opravil by snad tu a tam nějaké faktum, ozval by se proti pojetí některého historického charakteru, ale tím by nebyla dána daleko ještě celá kritika. To by stačilo leda na holý a ryzí naturalismus, který netvoří pomocí subjektivity a jen skládá celky pomocí logismu.

Čím je dílo oduševněnější, tím je umělečtější. A kritiky úkol hlavní jest ukázati míru a jakosti této duševnosti díla. A toho nepořídí zevními fakty, ale vnímáním díla samého. Kritik musí duší svou velnouti do díla tak, aby poznal jakost a hodnotu součástek, sílu jich organického sloučení a co nejvíce, citový účin celku.

Citový tento vznět (emoce) bude tím silnější jakož i illuse, klam obraznosti, čím více umělec dílo vlastním citem zažil a čím je živěji a jasněji hotové před sebou uzřel. Bez silné pomoci bezprostřední skutečnosti nevzniká žádné silné umění. Tou bezprostřední skutečností jest nejpředněji vlastní subjekt autorův, pak zevní svět kolem něho. Vždy musí ze světa skutečnosti čerpati názor věcí a tvar, ať si jsou věci nejdávnějších časů třeba, a ze sebe duši osob, pravdu jejich hnutí a pravdu výrazu toho hnutí.

Z těchto požadavků vyrůstají hlavní obtíže a slabosti, ale i hlavní půvab, síla a významnost umění historického. Umělcův subjekt může býti dědičností, ač to zkoumati jest nadmíru trudno, vrozenými a pak vhodným vychováním vyvinutými disposicemi duševními znamenitě uzpůsoben chápati duší svou duši věcí dávných. Moderní doba si uměla přese všecku sílu praktičnosti a jednotvárnosti method vychovati řadu silných duší, schopných křísiti staré světy, ba i bájné světy. Díla těchto duší jsou z nejvzácnějších pokladů

a prostředků, jimiž si pomáhá z kalu všednosti a nízké současnosti přítomné doby přechodní do lepší budoucnosti. Duše touto chápavostí dávna obdařené jsou i tolik silny, aby se zmocnily moderních pokladů, nahromaděných vědeckým badáním.

Ale někdy, ba často, vzniká historické umění z pouhé záliby v tomto druhu, a nemá dosti oné schopnosti vrozené, má jen silnou žádost rozkoše ponořovati se v obdivuhodný některý svět, a prostředků, fakt nutnou míru shledati pro slabost nedovede, nebo je to učenec, jenž o některém odvětví starobylosti ví příliš mnoho, než aby se mu z té látky v mysli, má-li jen poněkud živější obraznost (nikoli obrazotvornost), netvořily bezděky celky, lépe řečeno, než aby nepociťoval touhu po synthesi těch podrobností, jež ví.

Tak pak vzniká historické umění hodnoty velmi rozličné. Jsou díla básnická a jsou díla učená, nebo učenecká. A mezi nimi množství různě stupňovaných děl. A jsou díla pouze dilettantská historická a sportovní. Toto nejvíce v malířství.

Všecka hodnota je podmíněna silou obrazotvornosti. Čím více autor podrobností o předmětě zvoleném ví, tím dříve a silněji se prozradí, svou slabost totiž, nemá-li s dostatek obrazotvornosti, není-li dosti umělcem. Neumělec se při každé i nevhodné příležitosti v díle vytasí a pochlubí se vzácnostmi a zevrubnostmi, a cpe je šmahem do díla, domnívaje se, to že způsobí sílu klamu žádoucího. Způsobí jen odpor, tím větší, čím žádostivěji bude státi o význam umělecký. Ale dílo jeho bude vítáno, ohlásí-li, že chce jen poučovati, ale ve formě zábavné.

Z toto nic nerozezná a nerozřeší kritika pouze rozumová a logická. Za duší umělcovou může do součástek díla proniknouti zase jen čtenářova duše, obrazností a citem.

A přece se zase nesmí tolik na prostý cit a obraznost spolehnouti, aby nedbal rozumu. V tom vězí největší obtíž kritického úkolu. Básník pozoruje, sbírá, vybírá a spojuje fakta prací ne tak vědomou, jako instinktivní a mechanickou, při čemž tedy má nadání úkol přední, i když je realistou. Vybírá-li instinktivně, vybírá už tím dobře (potvrdil častěji na př. H. G. Schauer), kdežto rozum a rozvaha kritikova snadno bloudí. Nezbývá, než aby pracoval obojím, rozvahou i také instinktem.

U Jiráska je to zase, jako vůbec u velkého umění historického, obtížná věc Instinkt znamená míti aspoň poněkud podobné disposice duševní k dílu, jako měl autor. Kdo v útlém mládí v rodném okolí rytířoval, koho rozechvívaly prostonárodní obrázky z dějin českých, kdo s rozkoší největší na světě sedával na rozvalinách hradů, kdo bloudil, byť třeba k dílu ani nepřistoupil, po celý dosavadní život s románem historickým v hlavě a touze, ten má jistě jakési příbuzné disposice a instinktivně může hledati duši Jiráskových děl.

Dobře by bylo, kdyby pojal v paměť i zásobu Jiráskových poznatků badatelských. Příbuzný instinkt a shodné vědění, to by pak byl celý Jiráskův kritik. Já tu vyznávám prostě a upřímně, že přináším jen příbuzné disposice, a to ještě jen k látkám rytířským, neboť duši vojenskou, jak by jí bylo třeba na zevrubné pochopení století XVIII., jsem nikdy neměl. Obrazy velkých osob historických, své vlastní, na mysli míti je nezbytno, ale umèti Jiráskova fakta života genrového kontrolovati, pokud jsou neb nejsou vědecky správna, toho se tuto vzdávám naprosto. Však přece vím, proč jsem nemlčel a směl se pustiti do tohoto díla.

VI.

Dílo Jiráskovo je obsaženo jednak v »Sebraných spisech«, (1890—1901), ovšem dosud necelé, jednak je roztroušeno po časopisech a i knihách do »Sebraných spisů« nepojatých.

Především nás zajímají tyto vynechané. Proč? Protože nám ukazují sílu Jiráskovy autokritiky, poučují nás o jeho začátcích a dalším vývoji a pak vůbec o obtížích vzniku historického umění.

Jsou to:

»*Povídky z hor*« (1878).

Z těch přijal do »Sebraných spisů« jen dvě, »Prutovského« a »Divousa«. Čtyři vyloučil. Z nich »Dvorský« je příběh z minulosti selského statku. Jsou tu Charváti, cizinci, vojna atd. známý aparát. Fabule tedy dobrá. Jistě se nelíbila autorovi forma. »Škoda, že jste ho neznali, dobrého člověka! Vidíte, právě jde po mezi« atd. Vynecháno dobrým právem.

»Ančár« bylo děvče, sirotek. Sloužila na statku, měla milého, ten šel na vojnu, po sedmi letech se vrátil, ale nevěren. Ančár, čili Anna, měla děcko, to jí nyní Josef vzal. Když u něho chytilo, běžela zachránit děcko, ale zhynuli oba. — Fabule není bezcenná, ale nevyniká. Patrně byla tu slabá forma autorovi závadou.

»Záliš« byl žebravý houslař. Ležel na mezi a přišlo k němu děvčátko, sirotek Kristinka, aby se jí ujal. Ujal se jí, staral se o byt, slepil chaloupku, a dával se sám na lepší život. Z Kristinky vyrostlo pěkné děvče a to si po různých překážkách vzal hodný Václav, syn Zálišova bratra, sedláka.

Je to druh sentimentálních povídek vesnických, s kontrastem bratří, bohatého a chudého, bohatého tvrdého a chudého soucitného, nerovnost milenců atd.

»Pro statek otců« je podobného druhu, a také povídka »*V sousedství*« vydaná o sobě (1874).

»*Viktora*« (1874) je první pokus o velkou historickou látku. Pro poznání Jiráskových začátků velmi zajímavá. Romantický úvod líčí hrůzu blížícího se neštěstí: Neštěstí je — jako had v horkých krajinách, neboť zrakem svým zapadlým člověka omámí; jest jako bouře, všecko umlká před ním. Jsou znamení, jako před smrtí Caesara! (Shakespeare snad?) Tak v Čechách 1620 v noci před bitvou bělohorskou. Sloh affektovaný a nucený, co věta to řádek.

Ale pozdější Jirásek se tu přece ohlásil: v pozadí veliký děj historický, v popředí genrové figury, z části jmen historických, z části zcela soukromé. Milenci, kteří musí prchnouti: a prchnou do hor Krkonošských, stálého útočiště u Jiráska.

»*Slavný den*« (1879) líčí bitvu na Vítkově (dne 14. července 1420). Je to první Jiráskův útok na théma o Žižkovi a době husitské. Hlavní osoby jsou členové rodiny nešťastného měšťana Krásy, jenž byl ve Vratislavi hanebně popraven z rozkazu Sigmundova. Autor líčí hrůzný rozpor duší v Čechách rozporem té rodiny: Krásova dcera si zamiluje Němce, s nímž prchne do hor podkrkonošských, jest však zrazena, ještě však milostivě poslána domů. Drama rodinné, manželské a politické se vespolek proplétají. Jest povídka formy značně dospělejší, než předešlá, ale zralé formy přece daleka.

»*Z bouřlivých dob*«. Historické obrázky. I. (1879). Jsou to studie a povídky z vojenského života, dobrého

základu historického a živé formy, pročež i hodnoty literární, někdy více kulturní než umělecké.

»*Felice Tankredo*« byl 1635 císařský plukovník bytem na zámku v Litomyšli. Tu bydlela tehdy i zbožná panna Frebonie, poslední z rodu Pernštejnského. Kontrastem jejím je hladká dáma plukovníkova, Sidonie. Plukovník je muž přísný a bezohledný. Krutostí svou popudí Sidonii, že od něho prchne, jest však chycena a surově potrestána. V žádném jiném díle neprojevil Jirásek takovou bezohlednost objektivnosti k svému osobnímu citu jemnému, jako zde. Je to krutost umělce, který buduje formu a k obsahu chce býti necitelným. Pravda soldatesky tu bezohlednost žádala.

»*Turečkové*« je povídka, která ukazuje, jak se na vojně někdy hrdinsky umírá a jaké city vděčnosti a obětavosti tu z půdy tvrdé a jinak ohyzdné krásně vykvetou. Tureček byl setník pěšího vojska kopinníků, hrozný, znamenaný, neranitelný. Přitáhl 1632 do Hradce nad Labem, ale na ústupu před Valdštejnem rekovsky zhynul.

»*Ztracenci*« je scéna z války sedmileté, z okolí Broumova a Náchoda.

»*Markytánka*« vypravuje, jak se r. 1745 pruský generál Tauenzien zavřel v Novém Městě nad Metují a zde proti císařským se ubránil.

„*Na krvavém kameni*“ je povídka z rakousko-turecké války 1788. Má zajímavý subjektivní úvod, ale formou se předešlým nerovná.

Druhá část hist. obrázků »Z bouřlivých dob« (1881) obsahuje na předním místě povídku „*Zámecký hejtman*“. Všecky ostatní z té sbírky přijal autor do »Sebraných spisů«, jen tuto vynechal, a přece se ka-

ždému čtenáři zdáti bude, že je nejobsažnější. Látkově obsažné není Jiráskovi daleko tolik, jako životné. Jak drobounká črta je proti této povídce na př. »Host«, ale »Host« zachytil kousek skutečného života a za to mu dána přednost.

»Zámecký hejtman« je i přes to povídka, které si vážíme rádi. Autor zde měl skvělý záměr, a už nikde potom oň ani nezavadil. Vyobraziti stav věrných českých duší léta 1620, když se osudný boj český z čista jasna skončil jedinou porážkou, která se stala porážkou národa jedině zbabělostí vůdců a královou. Nikdo nikde netušil, že by cos takového bylo možno, ač úzkost tísnila každého vlastence. Hrozné bylo překvapení, nepochopitelno se zdálo, co se stalo. To vše zobrazuje se postavou starého pana Straky z Nedabylic, hejtmana na Náchodě, majetku paní Salomeny Slavatové. Jeho syn, jenž přibude zvěstovat příjezd krále Bedřicha, ukazuje, jaká byla v mladším panstvu zhýřilost, vlastenecká lhostejnost, otrlost, vůbec úpadek. V bitvě ani nebyl, právě jako král, a prchá z vlasti jako na galantní výlet. Tato šlechta byla hodna svého krále, a ten král byl hoden svého osudu. Starý pán k němu tajně vniknul a zapřísahá jej, aby se vrátil. Král jej dá vyvésti potupně stráží. Na konec houfné utíkání exulantů, mezi nimi Komenský. Jiří Sádovský je ochraňuje. — Vypravování pěkné, ale příliš zevně dějové a schematické, málo ještě individuální a životné. Na starou tradici romantickou poukazuje výstup nejeden.

»*Konec a počátek*« (1882). Povídka ze stol. XV. Líčí konec Jednoty táborské a počátek bratrské. Král Jiří přinutil Tábory, aby se mu vzdali. Nejnebezpečnějšího jejich kazatele, Václava Korandu, poslal na Litice do vězení. Vypravování začíná, jak byl Koranda na Litice přivezen. Co on strádá ve vězení, vznikla »nová

víra«, k níž se všecka lepší mládež hrne, a stará, bojovná neoblomnost česká ustupuje beránčí mírumilovnosti. To hněte bolestně starého Tábora Krajíře a Korandu. Ale časů běh nelze zastaviti, ani proudů duchovních. Stará doba slávy umírá, s ní Koranda. Vedle toho obsahu idejního je tu příběh milostný a rodinný. Mladý Okrouhlický, syn poděbradského hejtmana, jenž přivezl Korandu, má si vzíti za ženu dceru litického purkrabího Sudličky. To všecko jsou jména dobře historicky doložená. Ale ukáže se, že je mladý Okrouhlický záletník a úkladník a rodina jeho v úpadku.

Tato látka byla by Jiráskova zdokonaleného umění jistě hodna a jistě by se mu i hodila svým hluboce náboženským základem. Nálada děje by nemohla býti, než jak je označena elegickým úvodem, zádumčivá. Srdce vlastenecké lne k památce Jednoty Bratrské, jež bude, dí doslov, »slavná a žehnaná vždy v národě českém, že ušlechtilou lidskost tak krásně spojila s obětavým vlastenectvím«, ale začátek její byl přece jen koncem něčeho tak velkolepého, že to k sobě vzpomínky pozdních potomků uchvacuje nejmocněji. Viděti to i u Jiráska na jeho hejtmanských příbězích.

„Nevolnice“ (1888) je povídka z časů Bořivoje I., z doby tedy pohanské. Dílo rozvahy už zralejší, zajímavé tím, že nám ukazuje Jiráska realistu na půdě tak málo zjištěné a nejisté. Její komposice, fabule i výstroj jsou tím poučnější. Uvidíme způsob Jiráskova tvoření jako za sklem.

Za knížete Bořivoje byly v zemi české ještě zcela odlišné čeledi. Byli Lučané, na východě Charváti, z nich nejudatnější Mladenovici. Sousedé jich na západ Zličané. Nepřáli si vespolek a přepadali se. Zajatci byli nevolníky. Radovan Mladenovic při takovém zájezdu uloupil vladyckou dceru, dívku Květu. Chtěl, aby byla

jeho, ona však, hrdá Zličanka, jej ranila zbraní a prchla. Našli ji arabští kupci, jichž karavanu vedli Židé. Koupili dívku a jeli na Hrutov. Tam se vedral za noci Radovan s druhem, Květu unesli a prchli do lesů; tam Radovan ležel a se léčil. Druh jeho podnikl zápas se zubrem. Květa už přála Radovanovi, i běžela na Hrutov pro pomoc. Právě vyjížděl z lesa skvělý průvod kněžský s biskupem Methodějem v čele. Květa i Radovan došli pomoci a byli z prvních získáni nové víře.

Fabule prostinká a velmi opatrně smyšlená, to proto, že autor nechtěl přes hranice fakt, jež měl o té době pohotově. Především jej zajímal starý Hrutov, veliká tržnice a celnice při jihovýchodní zemské bráně. Pak obsah arabských cestopisů, kde nalezl zprávy o Čechách skrovné, ale tím drahocennější, a konečně pověst o sv. Methodějovi a jeho příchodu do Čech.

Komposice přiléhá k prosté fabuli tak dobře, totiž vyhýbá se všemu pouze báječnému tak opatrně, že se vyjímá celá povídka velmi solidně a bezpečně pravdivě co do popisů věcí i obyčejů. Především se přidržel arabských kupců; jejich příchodem děj začne a tím, co oni mluví a dělají, skutečně nad temnotou oné doby dosti pěkně svítá. Osoby samy nevynikají, až na žida Bechra, žádnou určitější význačností.

»*Z Čech až na konec světa*“ (1890). Napsáno pro sbírku spisů pro mládež, ale čísti milo každému. Je to vlastně pravý staročeský cestopis, z nejzajímavějších památek minulosti naší, jejž sepsal panoš Šašek z Mezihoří. Jirásek připracoval vhodný náladový rámec a obsah originálu přizpůsobil vnímavosti moderního čtenáře, zvláště mladistvého. Knížka poskytuje příspěvek ku poznání Jiráskovy povahy. Ačkoli je text založen na originálu věrně, je v celkové úpravě tolik nové ná-

lady, že v ní možno dobře rozeznati mužně srdečnou, přívětivě humornou duši autorovu.

Za připomenutí stojí historicky přesné a umělecké kresby Mikuláše Alše.

„Staré pověsti české“ (1893) obsahují předně pověsti nejstarší, z doby pohanské, pak pověsti doby křesťanské, jako o králi Svatoplukovi, o králi Ječmínkovi, o Bruncvíkovi, o staré Praze, o Žižkovi, bílé paní, růžovém paloučku, Janošíkovi a j. Připojena některá starobylá proroctví.

Obsah pověstí je podán zcela přesně, sloh vypravovací je vážně slavný, citu plný. Svědčí výmluvně, že spisování těchto pověstí bylo autorovi úkolem nad jiné významným, skoro jakousi posvátnou událostí života. Cítí sebe jako kmetem plným starodávných tradic a ducha prorocky věštího, jemuž vlastenecká povinnost a svědomitost ukládá nevzíti své paměti sebou, ale zaznamenati, co by potomkům dobré bylo zvěděti, co by je vzněcovalo a sílilo. Celá kniha je proniknuta touto povznešenou náladou opravdovosti a vyššího poslání. Jirásek byl dlužen knihu tu české literatuře a napsav ji postaral se o dílo, jehož působení se mu přičte k nejlepším zásluhám vlasteneckým.

To jsou spisy, které vyšly v letech 1874—1894 a nebyly dosud pojaty do spisů sebraných. O všech ostatních pojednáme nyní v rámci »Sebraných spisů«.

* * *

Sebrané spisy Jiráskovy začaly r. 1890 (v Praze u J. Otty) a vyšlo jich do r. 1901 dvacetdevět svazků.

Jest to poklad české literatury. Z nejvzácnějších kusů kulturní práce národní vůbec a zvláště umělecké.

Přidržíme se pořádku zjednaného autorem připojujíce všude datum sepsání.

*

Díl I. **»Maloměstské historie«.**

»*U rytířů*« (1879). Paní Anna Zárubova z Častolovic, rodu vladyckého, provdala se za muže prostého, jenž brzo zemřel. Její syn pojal v Italii za ženu Vlašku. Oba, syn i žena jeho zemřeli, a sirotkové, Irena a Toník, zbyli na starost babičce v Litomyšli. Bydlela v domě nádherně vyznačeném na průčelí renaissančními ozdobami. Vedlo se jí chudě; utahovaly ji dluhy, až přišel i dům na prodej. Šlechetný piarista páter Dupal se jí ujal a tak pomocí jeho a přispěním bohatého dědečka, jejž zatím Toník v Italii šťastně vyhledal, bouře zažehnána a paní Zárubova mohla pokojně zemřít pod vlastní střechou.

»Moritura« starých časů. Statečná žena, ryzí české povahy, života velice pohnutého, hodná paměti.

Jak Jirásek do Litomyšle přišel, nemohl mu do oka nepadnouti vzácně šlechticky ozdobený dům »u rytířů« a starý erbík uvnitř. Ta povídka mu byla nutna. Svět toho památného domu už už hynul, zapadal. Jirásek shledal, co mohl, stopy jeho po městě a zachoval.

K staré paní se jako ke zdem starého hradu tulí drobný, realistický svět lidu pracovného, jarého, sanguinického, s lojálnou jakousi oddaností. Hlavně jest to bodrý mistr švec Potůček, v pověstech městských dosud žijící, a šlechetný starožitník P. Hippolyt.

Scénu dobře oživují frlegr Gauss a pensionovaní důstojníci na lávce před krámem, živé noviny města.

»U rytířů« je kus rodinné kroniky sdružený s příběhy lokálními v obraz ukazující, jací to u nás žili zajímaví lidé v prostotě maloměstského světa do roku 1848. Obraz pohnutlivý, tklivý, elegický. Tu sami dobráci šlechetní, drobných sil, utiskovaní, a tu jich nepřátelé, zlí, bezcitní bohatci, Němec a žid. A dobrota zvítězí a na konec »všecko dobře dopadne«.

»Na staré poště« (1881). Býval před časy v Litomyšli na místě nynější pošty dům veliký, dřevěný a starožitný. To byla »stará pošta«.

Jako život formanský, tak i poštovský je Jiráskovi nad jiné přitažlivý, protože se v něm zahrnuje hodný kus nejzajímavějšího života. Povídka líčí, jak bylo na poštách, jak se žilo v domě a hospodařilo, jak se v ratejně vypravovalo, jak bylo na jízdách a jak se kolem pošty soustřeďoval ruch života až do r. 1848.

Hospodářem na poště byl »pantatínek«, pan Pavlovský, staroušek už: proto se nám v parádě poštovského pána ani neukáže. Ale uniformu jeho nám autor přece dá ukázati, když se na jaře v domě poklízí. Jeho vnuk a dědic, Vincínek, má po něm převzíti poštu. Ale dali ho na studie, a on už od nich domů nechce. V tom jej podporuje soused Voborník, puškař a všeuměl, písmák, lidumil evangelického rázu, probuzenec a sám buditel. Nejhlubší povaha v povídce. Jak on se má k Vincínkovi, tak asi měl se Plánek k Čelakovskému.

Na konec vypukne bouře r. 1848, nastane hon do Prahy a zase prchání z Prahy, úřední stíhání, noční hluk na poště a romantická tragedie: Vincínek zachraňuje přítele raněn a zemře. Stará pošta shoří a celý starý svět její tak zanikne.

Z postav kromě puškaře vyniká kočí Bartoň a teta Vorlíková.

Silně náladová místa rokoková přináší páter Staroveský. Ta jeho tichá elegie milostná dýše pravdou a nejjemnější poesií života.

Vypravování je objektivní. Místy však se autor rozjařuje a to, kde se mluví o prvních besedách a bálech. Znamenité jsou mnohé podrobnosti, jimiž se dobývá názornost. Ku př. listonoš Konvalinka »u koleje piaristské r á z e m (z běhu) se zastavil a l e v o u

nožku vymrštiv na ohnuté koleno brašnu postavil« (str. 121). Ta posice čtenáři utkví v paměti. Viděl ji třeba sám ve skutečnosti, ale nevšiml si jí. Umění učí dívati se na skutečnost.

Poslední povídka toho dílu a nejlepší je slavná »*Filosofská historie*« (1877). Z nejkrásnějších, co jich má Jirásek a celá naše belletrie. Skvostný, zcela podařený (klassický) obrázek českého života maloměstského před r. 1848. Středem jeho život studentský. Pravda i poesie sama.

S jarem 1847 nastal v Litomyšli i bujný ruch mládeže, jak malé, jejíž obětí jest strážník Kmoníček, tak velké, studentské a dívčí, neboť běží o zkoušky, skončení studií a tím i o věrnost a stálost milostných slibů, a pak o tajné spiknutí proti pánům v koleji. Tolik let měla filosofie výsadu slaviti první máj (majales) a najednou mají přestati. Slavnost se přes zákaz hlučně odbude a spiknutí pak odpyká. Ruch skončí výbuchem roku 1848, jako v obou předchozích historiích.

Středem ruchu osobního je ubytovatelka studentů, stará slečna Elis. Má už svou vlastní tradici, neboť »měla sedmačtyřicet filosofů na bytě.« Jak osoba, tak to středisko bylo výborně zvoleno, neboť hlavní ráz povah a života studentského udává byt, nikoli škola, ani veřejnost. Dobrá ubytovatelka, jako panna Elis, se svými studenty myslí, cítí a žije. Ona je také zevrubně zná a tím oceňuje správněji, než kdokoli jiný. Panna Elis je vzorný typ spolehlivých a hledaných dozorců v českých městech, kde jsou studenti. Povahami jejich hochů se zastupuje a charakterisuje všecko studentstvo.

Je tu filosof Vavřena, logik, jemný, hrdý, vlastenecký, šlechetný a vroucí, při tom hezký. Frybort hlučně

junácký, buršikosní, ale milý, srdečný a otevřený Hanák. Zelenka dřič, šplhavec a poťouchlík. Špína, hoch zjevu medvědovitého a nehezký, ale poctivý, niterný a citupiný, neohrabaný, ve všem nešťastný. Nejdojemnější studentská postava. Zahyne v mnišské kutně na barikádě r. 1848 v Praze.

Četu studentskou obklopuje věnec spanile svěžích postav dívčích. Lenka, sirotek po venkovském učiteli vlastenci, sama vlastenka horlivá; zjev roztomilý, pravý, poetický i reální. Jak je jemná, Popelka v rodině aktuárovic, a utlačená, tak je v jádru svém pevná a silná. Žádnou sentimentálností nepokažená. Silně emoční, citově vzněcující je líčení milostných hnutí jejích, jako vůbec všech dívek. Jak živě uchvacuje čtenáře líčená rozkoš dívčí při tanci atd. Pomyslíme, jak mladistvě svěží a čistá to duše, mužná duše autorova, když dovede a chce ještě tak živě vybavovati city mládí nejsnivějšího.

Márinka je hezounká růžička, prostší, za to bujnější, než Lenka, zamoučená milenka Frybortova. Aktuárovic Lotty, kráska vychováním zkažená, ješitná, a tím i nešťastná. Úchvatná figura silná je paní Raubínková, samovládná tyranka, duše mělké, prapovrchní, typ v městech českých dosud velice rozšířený. S těmi poměli buditelé nejvíce trpkostí a bojů. Ony také dosud v českých zákoutích nejvíce straší svou zpozdilostí a cizomilstvím. U Jiráska se s tím typem setkáme velmi často, a vždy v tvaru živě individuálním, pořád jiném a jiném. Patrno, že jsou nasbírány po vlastech přímo ze skutečnosti. Jistou měrou ještě silnější figuru dává manžel její, pan Raubínek aktuár. Drahocenný výtvor humoru i pravdy i umění. Ze všeho patrno, že si autor svého nálezu sám vážil, ale umělec objektivní, nepřehnal ani slovem. Uvidíme, že Jirásek jak děsem a tragikou, tak směšností a komikou vládne, že je mu re-

álnost celého světa českého a celého nitra lidského stejně přístupnou látkou. Je poeta, umělec, učenec, realista, jenž se zná k ideálním statkům života lidského, jako k hmotným součástkám jeho. Pranic úzkoprsý, žádnou theorií neobmezený, leda horoucí svou láskou k národu a povinnosti.

A tento muž, autor děsu poprav a umírání, tu líčí pana Raubínka, mužíčka, že si titěrnějšího sotva představíme. Tu je důkaz umělecké šíře Jiráskovy, volnosti a nepředpojatosti a předmětnosti, a konečně i — ideálnosti. Neboť naturalista by z pana Raubínka udělal protivného ubožáka. Všechen rozkošný humor by naturalistovi zmizel. Neboť pravá síla tohoto humoru nevzniká ze samého předmětu o sobě, ale z poměru autorovy duše k duši předmětu. Je to poměr povzneseného a mužného, ale soucitného, k nízkému, babskému a sobecky samolibému, při tom ovšem neškodnému.

Mnoho takových Raubínků naši humoristé našli, ale co z nich většinou udělali? Nevkusné a nechutné karikatury. Obrázek Jiráskův není karikatura, je to rokokově stilisovaná podobizna, cenná kulturní i umělecká památka na naše lidi, jak bývali i tu a tam jsou ve stínu zámků a paragrafů. Podrobnosti té figury jsou pravá unika originalitou a směšností. Hleďte, pan Raubínek, oblečen v »obršta«, t. župan po obrštovi, si hoví v lenošce a dívá se zamilovaně a snivě na obraz Herodesa krále na zdi před sebou! Tyto pravidelné posice, jeho rodinné a úřední výstupy, vše to skládá obraz tak úžasného šosáctví, hlouposti a prázdnoty hlavy, že se mu vyrovná jen ten obraz krále Herodesa, z tělíček nemluvňat složený. Ten nevkusný a hloupý obraz je pravý symbol všeho toho světa, jenž naň línýma očima jako do zrcadla svého hledí.

Hlavním příkladem jeho znamenitých podrobností

charakteristických jest jeho oblíbená sentence: »Žižka a císař Josef, to byli Čechové! — A ten kostel tady je po nich na památku!« Mohl by vypsati cenu jakoukoli, tak směšný proverb by nevymyslil nikdo. To dovede jen básnivá skutečnost starých zachovalých koutů života. A nebýti Jirásků, tyto skvostné projevy života zašly by beze stopy.

Vytkněme na tomto místě jednu pozoruhodnou zvláštnost Jiráskova vypravování. Otevřme kteroukoli jeho knihu, všude najdeme nějaké písně. Nikdy neopomene k oživení a k silnější rázovitosti vylíčovaného světa přispěti písněmi, leda že by ten jistý svět žádných písní vůbec neměl. Svět vojenský se ozývá u něho písněmi vojenskými, a ne ledajak sebranými: každá je vybrána z příslušného věku a v příslušné náladě. A nejsou ani ze známých sbírek hotových. Samo vyhledání těch písní bylo nemalou obtíží a záslužnou prací. Stejně pilně zpívá svět vlastenecký, studentský dávnověký i novověký, svět selský, zpívají světáci i nábožní fanatikové, děti i starci, dívky, ženy i mužové, zamilovaní lidé i zoufalí, každý vhodně dle nálady věku svého, vzdělání a situace.

Stůj zde jediný příklad za všecky, příklad silný. V povídce »Ze zlatého věku v Čechách« je scéna sedláků na silnici. Lítostný obraz hrozné bídy robotní. Jeden z nich, stařeček, je nad jiné nešťastný. Je zoufalý a ze zoufalství opilý; ta bída ztýraná se dá do motavého tance a zpívá. Teď hledejte píseň, jakou by měl zazpívat, aby výjev nezkazila, ale sesílila! Jirásek takovou píseň našel. Našel, nenašel, možno, že si ji udělal, ale hodí se znamenitě.

Hrachu, hrachu, hrachu
krup, krup, krup,
dupy, dupy, dupy
cup! cup! cup!

V jiných povídkách, právě jako v této »Filosofské historii«, nejen že se písněmi živěji budí duše zobrazeného světa, nýbrž i sama duše těch zpěvů se budí tím okolním světem, z něhož a pro nějž kdysi ta která píseň povstala. Ty vlastenecké písně a verše našich buditelů, jak mrtvě odpočívají v prachu knihoven, jako mumie zapomenuté a opovržené! Přijde Jirásek, rozestře pozadí světa Thamova, nebo Puchmajerova, rozestaví figury, spustí děj a vdechne život, zacituje verše, a hle! ty mrtvé písně nabývají života, suché a sežloutlé ty lístky nabývají svěžesti, vůně a barvy.

»Rov patř nizounký, svíží jej tráva oplítá —
ó, ten rov nízký tak mnoho, všecko chová!
Dej mi, děvenko, ruku! Slza velká tvář ti polívá!«

Čtouce almanach sami, sotva bychom za obyčejných poměrů pocítili více, než vděčnou úctu k upřímnému veršovci. Ale čtěme nyní s pannou Elis; v srdci svém předobrém hrob lásky si hlídá stále zelený a nyní ty verše tak věrně její smutek tlumočící! Zaslzí a čtenář s ní. A Myslimír už není mrtev, žíti bude, dokud potrvá »Filosofská historie«, což je tolik jako dokud potrvá jediné srdce věrně české.

K manželům Raubínkovým se důstojně druží konečně historická figura litomyšlská paní Rollerové, celá ryzí pravda a komičnost vtělená. Všechen děj proplétá vděčná vzpomínka na M. D. Rettigovou, jejíž světlý buditelský zjev nad celým obrazem povídkovým jako strážný stín se vznáší. Památka ta byla autorovi tak drahá, že jí věnoval později i zvláštní práci vylíčiv ji a její svět ve formě dramatické.

»Maloměstské historie« byly pozdraveny vycházejíce v »Květech« radostným souhlasem všude po vlasti a Jirásek je odtud nejen populárním, ale opravdu ná-

rodním spisovatelem, jehož čtenářstvo se má k němu nenuceně, z vnitřního puzení a vděčně.

Ačkoli se dalo takto od autora těch historií drobnomalebných očekávati mnoho, překvapil přece neobyčejně všechen český svět dílem, jež jest vzkříšení věcí v paměti národa jen mlhavě tušených, většinou naprosto zaniklých, zdánlivě malých, bezkrevných a k životu nestatečných, a to vzkříšení pravé, že oddychují individuálním životem teplým, organickým, samostatným a tak bohatým a silným, že z dílu prvního vyrůstají samočinně téměř díly další, druhý, třetí a čtvrtý, jako roste větev z větve na stromě, jako se vyvíjí v skutečnosti život sám.

II. **F. L. Věk.** Obraz z dob našeho národního probuzení.

Část I. (1888). Sebr. spisů díl XX. Část II. (1891 až 1892). Díl XXVI. Část III. (1896—1897). V díle XXIX. část IV.

Jest to více než obraz: jsou to obrazy sloučené v epický celek formou, kterou nazývá jinde »novou kronikou«. Jsou tu rodinné paměti, maloměstské příběhy a paměti, zprávy o staré Praze josefinské a pozdější až do r. 1848, životy literátů, buditelů, umělců, zajímavých osob soukromých, ale skutečných, všeho druhu, jsou tu popisy měst, jak vypadala tehdy, domy a krámy, se vším podrobným zařízením a strojem: a nic neleží, netrčí mrtvě a zbytečně jakoby jen na ukázku, všecko je zaměstnáno, v živém ruchu života. Ani to není ruch uměle a na chvíli ustrojené scény výstavní, kde je vše nové a umyté a divadelně napjaté, dobře si vědomé, že to, co koná, koná jen pro obecenstvo. Výstroj věcný je bohatství nepřehledného, zevrubnosti a přesnosti úžasně dokonalé. Ale hlavní věc, ruch života duchovního, není nikde tou spoustou

zevrubností utlačen, všude zůstává věcí hlavní, a vázne-li někdy čtenář, jako že časem ano, vázne nikoli v podrobnostech, jak bývá v belletrii tuze učené nebo naturalistické, nýbrž v obsáhlosti a šířce zobrazeného života, jemuž nemůže dobře stačiti. Jirásek je autor tak silného dechu, že vyhoví i čtenáři nejdychtivějšímu, a tedy slabší část čtenářstva snadno zmáhá. »F. L. Věk« už náleží k dílům, jež nejsou k tomu, aby se lehce a zábavně ztrávila a navždy do knihovny pak odstavila. To je kniha, do níž by se chodilo nahlížet, jako do domácího panoramatu, nebo uměleckého alba. Otevři dnes tu, zítra tam, začíti můžeš, když jsi přehlédl napřed celek, kde chceš, všude najdeš obraz, jenž chce všecku tvou pozornost a jenž ti na chvíli sám o sobě postačí.

Formu má »F. L. Věk« již úplně svou, z vnitřní podstaty a povahy předmětu vypučelou, organického původu, a tedy ryze uměleckou. Tu je Jirásek už zcela zralý, svůj nejvlastnější, při té hloubce a velikosti předmětu z ryzí národní skutečnosti sám veliký a národní autor. V té mohutnosti se s ním setkáme ještě jen několikráte, ne vždycky.

Vizme tu originální formu hned na počátku díla. Začíná praprostince, jako nejryzejší anglický román. Náš hrdina (hrdina ve smyslu ne romantickém, ale humoristickonaturálním) narodil se . . . A vše pravda, pravda. Jakoby ani nepsal román, ale opisoval odněkud hotovou kroniku rodinnou. Po trudné lopotě sháněných zpráv a dokladů ani památky. Tak nějak si mile a spokojeně autor přes pero hledí, jakoby jen sebe bavil. Čaroděj, kouzelník! Starý svět vstává na místech, jež známe, jež jsme tisíckrát obešli (Dobruška) a nic jsme takového neviděli. To je úkaz právě tvůrčího daru, velmi složitý výjev psychologický: tu jsou předně vrozené disposice k hlubšímu a silnějšímu pociťování a

vnímání věcí, mohoucích o něčem, co bylo, vypravovati; pak silně zbystřený smysl pozorovací, zvláštním způsobem upravená paměť; schopnost pronikati do věcí a jich nálad, schopnost tušiti a odkrývati skryté kovy a rudy a starožitné poklady; schopnost rozkoše z takového odkrývání. K tomu silná vůle, vědecká píle, mravenčí píle sběratelská, konaná »ne srdcem chladným, umem suchým«, ale vroucně a silou básnivou. Jiráskovi »všude pramen pravdy skvoucí rozlitý«, — tou jeho láskou vroucí a mocným žezlem básnění v podobu, v živoucí tvar illusivní, se mění.

Co je tedy »F. L. Věk«?

Veliké dílo slovesného umění výpravného, druhu románového, v němž se líčí básnickou obrazotvorností oživená skutečnost českého života v letech 1769 až 1848, jak ji ze zpráv písemných i ústních autor vypátral, sebral a sestavil tak, aby bylo viděti příčinnost, nutnost a zákonnost onoho velikého děje kulturně historického, jenž se nazývá probuzením se národa českého.

Základem díla jsou životopisy několika mužů vlastenců, hlavně F. L. Věka a Václava Thama. Jimi se proplétají osudy četných jiných historických lidí; dějový řetěz spojuje obraz života maloměstského s pražským, že nabýváme ze všeho obrazu dění po národě celém. Tedy i jakási epopej.

Kronikou života malého člověka českého to začíná. Byl v Dobrušce r. 1769 kramář Věk, pravověrný a přísný katolík, kdežto soused jeho Žalman byl tajný nevěrec a bubák na oko, vskutku však lidumil a samotář. Byla drahota, nečasy, nouze, hlad a mor, když se narodil a chlapecká léta žil syn Věkův František. Všecko se vypravuje a líčí se stanoviska paměti chlapcovy a jeho dojmů: odtud illuse skutečné pravdy šálivě silná. Vidíme touto živou cestou celý ten veliký

dům dřevěný a starobylý i co se v něm po celý rok po pořádku dálo. Vidíme na př. (pomocí Věka, jenž se na matku dívá), jak se tehdáž zatápělo a vařilo; jak se dály přástky; jak vypadal stav vzdělanosti lidu; vážnost Pekelného žaltáře a jeho hrůzovláda nad myslí lidskou. Chlapec pak chodí do školy, povyrost poslán do Prahy k benediktinům. Jízda do Prahy s formanem. Život v klášteře, dojem klášterní knihovny. Věk opozdiv se v hospodě, kde čekal do večera na formana, musil, aby nebyl postižen na toulce, vraceti se na zpáteční cestě vedlejšími chodbami a starou kaplí. Tam srazil, nevida pro tmu, s prkna mrtvolu klášterního knihovníka; ten se pádem vzbudil, poněvadž byl jen v mrákotách, a tím si Věka nadmíru oblíbil. Když byl potom z rozkazu cís. Josefa klášter zrušen, byla Věkovi svěřena úloha zachrániti cestou skrze kamna něco vzácnějších knih.

Vyučiv se hudbě už doma výborně od kantora Havránka, přilnul potom daleko více k světu hudebnímu, než k filosofii. Aby se uživil, vyučoval soukromě hudbě. Tak přišel za učitele i do polofrancouzské rodiny Butteau-ových. (Rokokový zjev té rodiny i život je z nejpoutavějších složek Jiráskova díla.) Vyučoval dceru Paulu, která nějakou nehodou byla oněměla. Pocítil k ní vřelou náklonnost, její srdce však už byl získal mladý doktor a vlastenec, náruživý milovník divadla, Václav Tham. To byl ještě Tham ve vší slávě nadšených začátků a nadějí. Schválně nehledal praktického povolání, aby se mohl všecek věnovati divadlu a literatuře, a jimi službě národa a jazyka českého. Obětavý a nezištný, ideální, umělecky založený povahou Tham dá se láskou k ubohé Paule a soucitem k rodině, ba jakousi rytířskou galantností a mužnou důsledností zavésti k nerozumnému sňatku s Pavlou. Sňatek ten ho stahoval a utahoval víc a více, až se

octl u kočující společnosti v bídě takové, že se ho Věk, shledav se s ním náhodou, až zděsil.

Věk se byl sice před tím na čas podíval domů, kde ho otec toužil připoutati k pultu, ale už už byl zase Věk na útěku do Prahy a k umění, ale pohled na Thama a výstražný jeho osud jej od toho odvrátil, že se rád vrátil ke kupectví. Otec jeho ochuravěl a nerozumnou methodou lékařovou (fanatická víra v pouštění žilou) připraven o život. Zařídiv si dobře obchod jel Věk jako zámožný občan venkovský zase do Prahy podívat se, co dělají vlastenci, opera a — Pavla.

V ději tom vystoupí P. Matouš Vrba, Kramerius s celou slávou české expedice, mladý Šedivý, lékař Held ż Třebechovic, mathematik a jesuita Stanislav Vydra, slovutný vlastenec, Čech mohutné síly, že vystačil na posilu četám zarmoucených pracovníků.

»Kdo nemá důvěry, prohrál už napřed!« hlásal. »Jen věřte a budeme spaseni! — »Nejhlavnější zájem náš je obhájení jazyka« a p. Kromě Věka přibude do Prahy také František Vavák z Milčic, rychtář a vlastenec, muž památný: a záminkou mu je, že veze dceru vladyky Materny z Květnic, aby nemusela pro chudobu do služby. Za tou příčinou se dostaneme do bytu jejího jediného příbuzného, starého mládence a vysloužilého důstojníka, sl. Materny, jenž je se svým sluhou Ceypkem z nejoriginálnějších figur celého díla.

Mimochodem jsme svědky hrozné strasti vojenského života. Věk zastal rodinu Butteau-ových a Thama v poměrech hrozných: hmotně i morálně sešlí věšejí se na bohatého Věka jako na spasitele, pak i na vítanou oběť. Pavla měla synáčka a nabyla řeči. Ale tím se nic nezlepšilo. Byla by ráda, kdyby Tham začal něco praktického, co by je živilo a povzneslo. Má se vzdáti vlasteneckého divadla, které nic nenese: teď, když už

mu tolik obětoval. Vlast rozloučí Thama, v ideálnosti vytrvalého, od Pavly tak, že se mu i zpronevěří. Později však se dá na pokání a Tham se nakloní k smíru. Věk zarmoucen tím vším odejel domů. Cestou navštíví Vaváka, a tak zažijeme staročeského posvícení; na Opočně seznáme poštmistra Sýkoru, vášnivého puristu a část jeho slovaře. Velkolepě se líčí výprava z Dobrušky na korunovaci do Prahy. Po korunovačním »frajbále« se F. L. Věk konečně i sám ožení. Láska k divadlu v něm vzbudí ideu ochotnického divadla, ale překážky na úřadě byly nepřekonatelné. Požárem u Věků část III. končí.

Václav Tham je jmenem i příběhem osoba historická, a vlastně hlavní. Jemu hlavně patří dílo vděčnosti, jež za potomky vykonal Jirásek. Za oběť své existence, za neumornou naději v život národa došel života nového u veliké podobizně literární, jaké se nedostalo ani mnohému velikánu.

F. L. Věk slul ve skutečnosti František Hek. Psal do časopisů věci tendenční, mravoučné a mravokárné. Tak přispěl Puchmajerovi do Sebrání básní a zpěvů I. (1795) dvěma nápisy, z nichž první zní:

»Skrze lidský břich,
pošel mnohý hřích.
Dobře tedy od břicha
vzato jest jméno hřícha.«

III. **Za bouře a klidu** Dva historické obrazy.

»*Obětovaný*« (1880). Povídka z časů Přemysla II. od bitvy u Kressenbrunnu až do bitvy na Moravském poli, a co se po ní v Čechách dálo. Děj je zřízen pomocí povídky o zajatém synu kumánského knížete (chána) Alpry.

Po vítězství u Kressenbrunnu nakořistili Češi mnoho

zboží a lidí. Heřmanický vladyka si přivezl Alana, syna Alprova. Odevzdá ho do Opatovického kláštera, aby tu byl »obětován« Bohu, t. j. vychován na mnicha. Tedy jakýsi »Mciri«. Chlapci se podařilo uniknouti, ale za bouře omráčen a nalezen, shledal se s matkou svou, druhdy od Kumánů z Moravy unesenou a za Alpru provdanou. Byla po bitvě rovněž zajata, ale pan Čeněk Černohorský ji pojal za ženu. Chlapce kumánského pan Čeněk doma míti nechce, matka se ho musí vzdáti a vrátiti ho znovu klášteru. Ale chlapec za pomoci věrného sluhy uprchne zas a to nadobro. (Část I.) Za Přemysla II. byl v Čechách, jak píše v klášteře do kroniky mnich Benno, blahobyt a mír. Ale sláva česká se zachmuřila, na krále i zem přišla bouře (vše takto stručně líčeno) a porazila jej. Přišli Braniboři, Němci a jiná cizota plenit zem. Přihnal se i Kumán Alan, aby se pomstil. Heřmanická tvrz spálena, celý rod vyhuben.

Podnětem k práci té byl snad Jiráskovi už za mládí se oku naskytající pohled na Červenou Horu na blízku rodiště. Myšlenka díla (na str. 160.) se označuje takto: »Alana chlapce Bohu obětovali, muž Alan obětoval sebe pomstě.« Pravý obraz historický to není: velké děje historické jsou jen stručně naznačeny, vlastní děj se přidržuje osob genrových. Část II. kdyby se vynechala, vznikl by z části I. příběh ryze lidský à la Václav z Michalovic a podobný, schopný znázorňovati pravdu, že bytost organická z půdy rodné vytržená a do cizí vsazená chřadne a hyne. Oběť lidské duše Bohu zjevila by se převráceným bludem rázu věrně středověkého.

»*Ze zlatého věku v Čechách*« (1882) je povídka zvlášť výborná živostí barev, bohatstvím i pravdou života i významností obsahu. Celá, sama v sebe zavinutá, ze sebe rostoucí, živě organická. Půdu studií

a pramenů sice všude dobře ještě znáti, místy se studium doslovně v líčení hlásí, ale za to čtení nabývá vážnosti poučného a kulturního. Snaha o krásu je patrna, ale duše čtoucího vycítí snadno, jak obraz nepošel z rozkošné zábavy obraznosti umělcovy, nýbrž více z přísné úvahy a elegického zadumání se nad úpadkem staročeských cností a nad příčinami hrozného neštěstí národního, jež se už na obzoru jeví. Je to jen genre, ale vešlo se do něho tolik života, že je názorně viděti bídu lidu selského, nejistý život na silnicích a v lesích, bídu opatření církevních, spustlost šlechty násilnické a hrdopych marnivých měšťanů, nesmyslný, pošetilý přepych v oděvu, jídle i domácnosti, prázdnotu nadutých učenců humanistů, úžasnou pověrečnost všech, nevyjímaje ani kněze ani doktory. V pozadí, na předměstí někde tušíme ukryté Bratry, v žalu nad vlastí k sobě schoulené, malomocné, už už bezbranné své ruce k popravnímu špalku chystající.

Nade všemi znamenitě živě malovaná podobizna mistra Jana Kolešovského z Kolešova, pravého českého člověka, ryze zachovalého, světa zkušeného, osvíceného, jazyka i poctivého mravu národního hajitele a vůbec mudrce, tajného jistě přívržence Jednoty. Je to jako malba na skle: barvy se pestří, figury silně do sebe se tlačí, ale přece zas každá svou platnost barvou dobře hájí, své skupiny a svého kusu příběhu v čas a dobře na místě se přidržuje.

Jednota a rozmanitost, přehlednost, sklad, vůbec zdařená komposice dodává povídce něčeho v umění nezbytného a hledaného: zajímavosti. Nemusíš se nic nutiti, jen začneš čísti, a už se od výjevu farářovy rodiny neodtrhneš.

Bylo to r. 1593. Při pověstné silnici českobrodské stála lukavecká krčma a spolu kovárna. Na blízku nebezpečné lesy. U hospody si odpočíval farář Jan

Mancipalík, jenž se s rodinou stěhoval jinam. Přibude k němu mistr Kolešovský, jenž se vracel z dalekého světa do rodného města, na oko chud a prostý; a proto od pyšných a lakotných přátel znevažován jsa uchýlil se k mladým manželům Růženým, nemajetným, ale šlechetným lidem. Růžený je malíř kancionálů, representant nejpěknější stránky svého století. Přátelé jeho zažili úkladu od panského násilníka, Pečky z Radostic, tyrana lidu a zhýřilce. Zakročením Kolešovského a mladého Machana, jenž se mstí Pečkovi za utrpení otcovo, byla mladá Růžená z drápů jeho vysvobozena a násilník zhuben.

Umění postav je v této povídce silné. Individuálně, nejen typicky silné. Že šlechetného mistra Kolešovského živě vylíčil, tomu bychom se při autoru Jiráskova charakteru nedivili, ale šlechetníci nejsou nikdy pravou měrou uměleckého nadání plastického, nýbrž padouši a zločinci. A ženy. Pečka z Radostic je takový padouch a vylíčen tak, že stačí úplně na představu panského řádění v smutné době. Umění scénické je hned jako řezba v dubové desce (sedláci u silnice), hned jako bohatá malba obřadně paradního výjevu (slavnost křtin u bohatého měšťana) a zas jako křídová kresba bujného genru (vojenský rej v městě).

V celku je to podařený obraz mravopisný, jenž budí úžas a soucit. Strava poctivě mužná, posilující a energii vzněcující. Síla slovníka, staročeské terminologie, v této povídce obzvlášť silně zvysuje barvitost.

IV. **Skaláci** (1874). Historický obraz z druhé polovice XVIII. století.

Kniha I. *Salva guardia.*

Bylo r. 1763. Vojna pruská zas na chvíli utichla. V zasněžené krajině se objevili dva jezdci. Hledali

přístřeší a pohostění. Ale vsi byly pusty, sedláci »utekli« se statků. Exposice dokonale tragická.

To »utekli se statků«, jak výmluvné slovo: vězení, trýzeň roboty, mučení na tvrzích, zoufalství mužů a pláč žen, to vše je příliš vyslovitelné; ale »utekli se statků« je výraz něčeho už nevyslovného. »To mrtvé ticho mluvilo, křičelo,« dí autor.

Jezdci našli přece obydlené stavení. To bylo u Skaláků, příliš hrdých a tvrdých, než aby utekli. Jezdci opanovali statek. Byl to mladý kníže Josef Piccolomini, nastupující vládu na panství Náchodském, a jeho podařený sluha. Trápili surově. Brzo vypátrali mladou selku, stíhali ji do sněhu, až ze všeho utrpení zemřela. Skaláci se bránili a byli by knížete zabili, kdyby nebyl zakročil dragoun, voják »salakvarda« Baltazar Užďan. Ten zabránil nejhoršímu, t. j. vraždě, a pomohl Skalákům na útěk. Sám pak si za své zásluhy vymohl hospodaření na Skalce.

Životopis Užďanův je obraz nejhoršího vojančení, jak bylo za prince Eugena Savojského a vojen s Turky. Je to poctivá, ohněm vyzkoušená duše ryzí.

Kniha II. »*Skaláci*« líčí prostopášně galantní život na zámku, vypravuje příběh o šíleném hraběti Janu Václavu, o bídě selské, o slavnosti nastolení knížete Josefa, jak naň Mikuláš Skalák podnikl vražedný útok, za to zatknut a popraven.

Kniha III .»*Bouře*«. Jiří Skalák neštěstím byv sklácen se zbláznil. Dal se na cestu po kraji s cimbálem a písněmi podněcovat lid. Sedláci vypravili do Vídně deputaci, za to se jim páni mstili. V nejhorším svítalo: syn. Marie Terezie byl pro zrušení roboty. Ale mocná šlechta bránila. Nebyla dosud tolik osvícena. Sedláci se vzbouřili; také Baltazar salakvarda se přidal. Po porážce vzbouření prchal, byl stíhán, bránil se a ubránil.

Na hranicích země brzo pak zemřel. Rok 1781 přinesl polepšení. V záři humanity zjevil se Josef II.

Je to veliký obraz selského utrpení za Marie Terezie, kdy zoufalství dostoupilo vrcholu ve vzbouření, a hloubky v hanebných trestech na to. Je to půlnoc českého života a Josef II. jitřenka spásy. — Pokračování o době Josefově je román následující.

V. **Poklad** (1881). Historický obraz z minulého století.

Roku 1780 začátkem vlády Josefovy přijel na zámek Potštejn mladý lékař, doktor Kamenický, josefinský osvícenec, lidumil, ale smýšlení světoobčanského, jak se na josefinistu pravého slušelo. Na zámku vládl dušemi exjesuita Steydel, jenž vycítil brzy v Kamenickém nepřítele a v slečně Renatě jeho spojence. Renata, vlastenka vychováním u strýce kněze a dějinami probuzená, obrátí Kamenického na vlasteneckou víru. Hrabě trpí ideou, že je na starém hradě nahoře ukryt veliký poklad. Hledá k němu cestu, najde tajnou chodbu a tou se dostane znenadání do skrýše emigrantů a českých bratrů.

Strhne se boj osvícenců a zpátečníků o zajaté »kacíře«. V tom přinesl r. 1781 Josefův toleranční patent a pronásledování pro víru rázem skončeno.

Jako se obrazem »Škaláků« svítí na blahodějný význam patentu robotního, tak tímto na dobročinnou moc a humanní význam patentu tolerančního.

»Poklad« je výborně nakreslený obraz počátku probuzení se českého národa.

Možno dle něho sestaviti celý plán, jak vypadal stav věcí tehdáž u nás. Národ má šlechtu, cizí, časem dosti šlechetnou (hrabě Jan Antonín Harbuval Chamaré, učenec a podivín), ale potřebuje lidí, kteří by dovedli zdárně na ni působiti. Zde v románě doktor Kame-

nický. Mimo to má národ pozůstatky šlechty staré, a v těch jsou výborně probuzené duše. Zde je to slečna Renata Těmínova z Těmic, sirotek. Má národ i svou intelligenci: to jsou světští kněži, lékaři, učitelé. Mimo to jsou na vsích písmáci a evangelíci, jichž krajané vystěhovalí na ně pamatovali, tiskli bratrské knihy za hranicemi a do Čech je tajně dopravovali.

Toto faktum není příliš známé a Jirásek o něm vypravuje proto obšírněji. Uvádí zejména některé lidi, kteří po východních Čechách roznášeli.

Byl tu rolní lid, trpící a nevzdělaný. A městský lid, poněmčený, zpozdilý, pověrečný a zotročený.

Tak bylo v Čechách, když svítalo.

Skoro má »Poklad« význam i symbolický: tmou pověry a nevědomosti bloudil duch dějin; osvícená filosofie (hrabě) hledá svůj »poklad« cíl v materialismu a hmotě; ale samo to hledání a kopání, na pohled marné, nemohlo se odbýti bez prospěšného účinku, právě jako to kopání synů za pokladem v známé bajce. Zkypřená bádáním půda vydala poznání a světlo, jež vedlo k lásce a snášenlivosti; bludnými chodbami se bral duch dějin, až dospěl k východu na světlý den.

VI., VII., VIII. **Mezi proudy.** Tři díly.

Díl I. »*Dvojí dvůr*« (1886—1887). Historický obraz.

Tři studenti pražští se vydali o prázdninách r. 1381 na toulky po Čechách, aby sbírali výživu. Zabloudili v Křivoklátských lesích, byli překvapeni od zakuklenců a dopraveni na neznámý jim hrad (Jivno), kde je čekala různá dobrodružství. Byli to: hodný student Jan, pilný a skromný, lehkomyslný světák Martin Tkanička a labužnický ničema Bernášek. Purkrabí křivoklátský, bodrý pan Jíra z Roztok, je v lese tajně vyslechl a dle seznaných výroků podrobil zkoušce. Dva v té zkoušce mravní žalostně propadli, Jan obstál,

a za to podporou purkrabího dostudoval a nabyl později mistrovství v Praze. Tenkrát se ubíral Jan student k svému strýci Šípovi, lesníku křivoklátskému. Shledal, že se strýc, muž starší už, podruhé oženil s mladou, koketní ženou. Tu uzřel na vyjížďce kancléř arcibiskup Jan z Jenštejna, tehdy ještě pán elegantní a kavalír, a popletl jí na dobro hlavu. Za to se dostal její muž Šíp za »ohnivce« na velký dvůr. Ale seznav zradu obořil se na ženu, ta mu uprchla do Prahy hledat ochrany u arcibiskupa. Arcibiskup však už na ni zapomněl a rád by se jí zbyl. Zavržená sklesla na zem, byla přejeta, raněna a zemřela v klášteře v kajicnosti. Zatím i arcibiskup, zděšen náhlou smrtí jiného arcibiskupa světácké povahy, dal se ze strachu na přísné pokání, ale spolu na vášnivé obhajování kněžské strany proti králi Václavu. Začal osudný boj.

(Poznámky připojíme až po třetím díle.)

Díl II. »*Syn Ohnivcův*« (1888).

Roku 1389 strhla se v židovském městě v Praze hrozná bouře pro urážku kněze a svátosti. Lid se zdvihl a způsobil hroznou řež. Z té vřavy sotva stačila uprchnouti dcera Šalunova, ze zločinu nejvíce podezřelého, Málka s přítelem Josefem. (Tu se líčí obšírně židovské zvyky, děje a zvláštnosti.) Marně krotil lid šlechetný kupec Kříž a přátelé jeho, doktor Donat Osvětlo a jiní. Vztek lidu podpalován byl nejvíce kázáním mnišským. Nejvíce zuřil kněz Michal (bývalý Bernášek). Málka Šalunova se octla v klášteře a byla pokřtěna.

Jan Ohnivcův vstoupil na vysoké školy, podstoupil beanie a účastnil se horlivě česko-náboženského ruchu.

Král Václav, ovdovělý, zajel do Bavor a přivezl si novou choť, Žofii. Byly veliké slavnosti, při nichž nepřátelé královi, rožmberský a arcibiskupský dvůr,

hledali příležitosti krále zahubiti. Podařilo se jim pomocí čaroděje Žita vpraviti jed do poháru králova. Ale Jan Ohnivcův úklad vypátral ještě tolik v čas, že mohl býti král napomenut. Vypil jen část, byl zachráněn, ač ne dokonale. Za to dostal Jan Ohnivcův dům a mohl se oženiti s Alenou, dcerou doktora Osvětlo.

Ruch česko-náboženský se zatím tolik vzmohl, že vystavěna účastníkům jeho betlemská kaple.

Díl III. »*Do tří hlasů*« (1889—1890).

Pro slabost vlády Václavovy a zvůli panskou bylo v zemi všude nejisto a nebezpečno. Všude plno loupežníků. Konečně se páni královou osobou zajistili a zmizeli s ním tajně za hranicemi. Přátelé královi se dali pilně na hledání jeho stop. Jan Ohnivcův se dostal až na Krumlov, ale tu byl prozrazen, jat, mučen a vězněn. Zatím zvěděl o zajetí králův bratr, kníže Jan, a chvátal hned na pomoc. Se všech stran se hrnuli věrní Čechové. Vůdcem byl pan Václav Hodětínský, starý válečník. Stísnili Rožmberka tak, že se poddal a krále propustil. Král od té doby nedůvěřiv a pokusem otravy stále churav upadá víc a více.

Zatím se Rožmberk mstil na všech, kdo nebyli s ním. Zvláště rád potýral vladyky na Trocnově. Týrání dostoupilo vrcholu tím, že byl dvůr rožmberskými přepaden, starý vladyka zabit a Trocnov spálen. Jan Žižka byl ten čas v Praze; jel tam po vítězství nad panským vojskem ku králi se zprávou o tom. Král měl býti tou zprávou podnícen, aby nabyl odvahy a smír s pány a Sigmundem zamítl. Ale Žižka přišel pozdě. Chodě po Praze viděl všude babylonské spuštění mravním úpadkem a nadvládím německým. Zvěděv o zkáze Trocnova zahořel pomstou proti Rožmberkům, ale ne-

maje síly spojil se s jinými opuštěnci a ztracenci. Ničeho nepořídiv uchýlil se na Zvíkov, pak do Prahy, byl králem přijat na milost a za dvořenína.

* * *

Vypadá-li děj »Věka« a »Proti všem« jako širá řeka, vypadá tato trilogie jako stok několika řek různých směrů, kde vody krouží, hřmí, vrou a stříkají, kde vzdálené jezy hučí, ostrovy zanikají a zase vystupují, kde se trámoví a vory potkávají a srážejí, rozbíjejí a potápějí, rozbité v zmatku sem tam bloudí, hledajíce, kde by se zachytily; ačkoli všecko pořád běží a víří, směru vpřed a konce a cíle neviděti.

Díl první i druhý má přes to patrnou ještě jednotnou komposici a děj na konci zaokrouhlený, jak z obsahu patrno, ale díl třetí má nával látky tak ohromný, že rámec povolil a konec i zmizel. Vypravování další může počíti ihned, ale to si už musí čtenář sám domysliti. »Proti všem« je sice též jakési pokračování, ale jiným tónem a s úpravou jinou.

Především se ptejme: Co je to »Mezi proudy?«

Je to veliký třídílný román historický, jenž jednak na základě historických fakt, jednak pomocí dějů a věcí vhodně smyšlených líčí přípravy k velikému výbuchu potlačované síly českého ducha národního a náboženského za účelem spásy jazyka a mravního obrození za krále Václava IV.

Pomyslíme-li, že šlo autorovi zvláště silně při této choulostivé a nebezpečné látce o umění ryze objektivní, tedy nejprve o spravedlnost, nestrannost a pravdu zaručenou, užasneme, jaké nesmírné obtíže překonati za úkol si vyvolil.

Co jej k té látce táhlo? Snadná odpověď. Dvě jsou v dějinách českých místa vnitřní silou duchovního života uchvacující a v proud evropský samočinně zasahující: doba vznětu husitskobratrského (celé století XV.) a doba probuzení. Všecko snažení Jiráskovo a celá činnost jeho vlastně neznamená, než národního ducha v těchto dvou světových momentech vystopovati, tajemné a neviditelné nitky příčin a účinů hnutí duchovního nalézti a zachytiti, a pak, co vědecká historie nemůže, abstraktní toto dění formou názorně živou a plastickou národu v konkrétních tvarech představiti. Síla se nikdy neztrácí; jestliže se tedy podaří uměleckou formu tak silnou zříditi, aby látka skutečně ožila, vzbudí se i dřímající v ní energie a počne působiti znova.

To je veliký význam Jiráskovy literatury. —

Jaké tu byly při tomto románě hlavní obtíže a úkoly? Pevně a najisto postaviti povahu krále Václava a úplně si ji vysvětliti. Stejně tak i Jana z Jenštejna. Vystopovati začátky vývoje Žižkova a Husova. Čtyři veliké úkoly badatelské. Potom výsledky toho bádání obrazně podati. Vyhledati a vytvořiti vhodná individua »davů«, jež by hnutí znázorňovaly na šíř, a vyhledati osoby, jež by pomohly příčiny hnutí znázorňovati do hloubky.

Tedy veliká individua historická, silná individua soukromá a davy. Nic jiného, než velké umění historické.

Hledejme, jak se zvedlo. Při králi Václavu byla dvě tajemství: Co jej učinilo tak nepevným ve velkých vladařských starostech a co způsobilo později jeho žalostný stav.

Příčiny záhady prvé spadají do doby před románem, a nebyly tedy ani zobrazitelny. Ale Jirásek je uvádí přece, ježto jich potřebí k celistvosti charakte-

ristiky a pravdy. Záhada druhá — ochuravění — je středem druhého dílu románu.

Mírumilovný z přirozené dobroty a z pohodlí, byl král Václav brzy po nastoupení jaksi unaven. Ruší-li se mu klid, (tak už román) je vznětlivý a pak i prchlý. V prchlivosti se dopouští skutků, jichž obyčejně lituje. Hledaje klid a jasnomyslnou zábavu rád utíká vážným věcem, trvají-li tuze dlouho. Proto prchá z Prahy a vzdaluje se velkých pánů a říše. Příčiny toho v mládí: Král byl (str. 92.) dlouho poután grammatikáři a učiteli, že měl už dávno jich a otcova kabinetu přísného vedení a mnohého cvičení v práci vladařské do syta, než se vladařem stal. V mládí mu nebylo dáno mladým býti, proto také nikdy úplně neuzrál, neboť byl nucen zráti předčasně. Do vladařských starostí příliš brzy uveden, v slávě panovnické chován, zatoužil v únavě let mužných po opaku; chtělo se mu klidu a prostoty.

To je názor přesvědčivý a fakty doložený. Královu žízeň vykládá dějinná pověst neurčitá o pokusu otrávení. Neurčitou pověst musí básník proměniti v určitý děj, a nechtěl-li by, pokusiti se o výklad jiný. Tu byly obtíže veliké. Čtenář má dojem, že je v tom sestrojení čarodějova pokusu příliš mnoho důmyslu a patrné romantiky. Nikde si u Jiráska nevzpomínáme na dlouhé přípravy tajemných překvapení Scottových, jen zde. Tomu názoru, aby měl sílu pravdy, schází jednoduchost. Za to líčení královy chorobné prchlivosti v díle třetím je silnější a silnější. Nejsilnější místo poetického líčení krále Václava je v díle III. str. 271., jež by mohlo slouti »věrný šašek a nedůvěřivý král«. Zde už se ozývají city úžasu, lítosti a tragičnosti. Neblahý konec lze vytušiti, je neodvratný.

Jan z Jenštejna je podobizna celistvější, živější, určitá, rozhodná v kresbě a skvělá v barvě. V druhé části, v pokání, je silnější a místy poeticky úchvatná.

Ku př. v III. díle, kde v tiché, zcela osamělé chvíli na Helfenburce v komnatě klečí a se modlí. Poesie věku dokonale výmluvná.

Proti některým partiím této podobizny ozval se odpor. Jirásek doložil své líčení autoritou Palackého, Tomka, Pelcla, Bergra, Denifla, Friedjunga, pramenů současných ve Výboru z lit. č., v ČČMusea a ve Fontes rerum bohem. (Viz »Hlídka« a »Lumír« 1891.)

Těžší nad tyto úkoly bylo jistě sestrojiti pravděpodobné začátky Jana Žižky. Dle Jiráska vyrostl na vzdálené všeho ruchu světského jihočeské tvrzi uprostřed rodiny hospodářské, zbožné, mravně přísné a pracovité. Zemanská čest a hrdost byla pěstována v synech pečlivě. Jan býval vždy velmi vážný, zamlklý, ač ne mrzoutský, zadumaný, ač ne mudrlant ani hloubálek, neboť byl přísně pravověrný; vznětlivý a vytrvalý v hněvu, temperament cholerický.

Zvláště je mu proti mysli panská zpupnost, nelidská ukrutnost a pýcha. Poněvadž neměl dosti sil, aby ji zkrotil, bylo mu od ní zakusiti mnoho trpkosti. Ale to vždy jen více jeho energii podněcovalo. Přísahou pomsty Rožmberkům dosahuje duševní jeho hnutí vrcholu. Morální rozhořčení sice též uvidíme, když chodí Prahou, ale z toho nelze tušiti onu bouři, jaká má potom vypuknouti. Mezi koncem »Proudů« a začátkem »Proti všem« třeba předpokládati ještě veliký kus vývoje. Ostatek bez samostatných studií o Žižkovi s autorem se o jeho povahu domlouvati není slušno.

Z historických figur vyniká světle jenom ještě pan Jíra z Roztok a kupec Kříž. Hus je pouze naznačen.

Velikými úlohami poděleni oni tři studenti a otec a syn Ohnivcové.

Nade vše vyniká umění scénické. Dlouhá je řada skvostných míst, jež by bylo lze uvésti za příklad. Díl I. str. 75. pohled oknem na noční příjezd hostů;

str. 79. pohled na okamžik odhalenou záclonou na hodovní sál a hostinu královskou; str. 125. pohled na Prahu, 126. rej v krčmě, 257. slavnost v sále královském. Díl II. celá bouře v Židech. Obraz vítání krále a královny nejímá tak, jak asi autor zamýšlel. Za to první část dílu III. je uchvacující síly a to až po propuštění Jana Ohnivce z vězení. Pak nastane přílišné střídání děje a pozornost umdlévá. Scéna lapků na počátku, jich číhání, pohled na průvod panský, bouře a tropení v chatě náleží ku klassickým výrobkům popisné síly obrazotvorné v celé naší literatuře.

XI. Drobné povídky a obrázky.

»*Učitelský*« (1888). Výborná humoreska. Osudy »učitelského« Kořínka, než se stal učitelem a manželem. Jak jel troubit na svatbu a jak se s ním kobyla zaběhla.

»*Svědomí*« (1887). Krajinou běžel napoleonský myslivec, hledal své. Na blízku se strhla bitka, Francouzi pobiti. Jeden kyrysník přijel také k myslivci a ačkoli k němu spínal ruce a vzdával se mu, uťal mu je. Poručík naň vzkřikl, že to vražda, a zaklel ho, aby mu ruka zdřevěněla. — Bylo po vojnách. Kyrysník byl vysloužilcem. Pořád choval ruku a vyhříval. Čekal trest boží. Dočekal se. Byl pokousán, ruku mu uřízli. Trpěl tiše, až dotrpěl.

»*P. Eustach*« (1888). Páter Eustach, v jednom klášteře v Praze, byl podivín. Zdálo se, že chová v pokoji svém tajemství, protože tam nikdy nikoho nepouštěl, ani poklízet nedal. Když umřel, našli starou vesnickou truhlu a v ní ženský oblek. To si choval tak žárlivě památku po matce.

»*Vesecký*« (1887). Elegická vzpomínka na »posledního z rodu«, Václava Veseckého z Vesce, jenž umřel,

starý dělník, v nemocnici. »Mně zatanuly na mysli doby minulé, časy naše — kdy vše bylo naše i šlechta.«

»*Do Němec*« (1889). Velice milá a dojemná povídka o malém studentíkovi. Vašíček Zemanů doma vychodil školu a měl jít do Němec na studie. (Do Broumova.) A zůstávat bude ve vsi u jednoho Němce. Zatím ho přes prázdniny bude učit sběhlý student Kolář, který snědl vždy Vašíčkovu svačinu na poli a všelicos mu povídal, co mělo býti jako »příprava«. A tak přišel do Němec a dřel se co mohl. Už to začínalo jít. Z radosti se pustil v zimě na svátky domů pěšky, nastydl a umřel. — Jak prostinké, tak dojemné nad míru. Kronika malého primánka českého. A Bože, co tady už trudů!

»*Legenda*« (1890). Byla fara, farář, kostel a na věži zvony. Zvon »Prokop« měl nápis (legenda), který neuměl nikdo přečísti. Zvoník říkal, že kdo nápis přečte, objeví poklad. Mladý archaeolog, profesor Duha, nápis rozřešil a našel poklad — farářovu hezkou neteř.

»*Kamenický*« (1890). Byl to divoký člověk, figura z místních upomínek autorových na rodiště. Kousek »U nás«.

»*Starosvětské obrázky*« (1883). Drobné upomínky na časy minulé, jež vypravovala (prý) autoru paní Městecká, roz. Doubravova. Jak se kupecký mládenec Ondřej Doubrava stěhoval z Moravy do Čech. Jel v poštovském voze; jeli vodou, vůz uvázl a už se kácel. Doubrava vynesl z vozu na břeh děvče, panenku Rezinku, pro niž nastoupil v její rodišti místo, aby se mohli vzíti. Obchod šel dobře, zmohli se. Měli syny, nejstarší Jiří si vzal »slečnu« úřednickou, a už to šlo s kopce. A zkusili mnoho, až pak umřeli. Povídka obsahuje také osobu pátera Maršovského, bývalého jesuity, ale v duchu Balbínově, vroucího Čecha.

Povídka z časů obrozenských. Život živoucí, reální, celý vzácný.

X. **Sousedé. Pandůrek.** Dvě historie z minulého století.

»Sousedé« (1882).

Obě historie z Police nad Metují. R. 1740 přivezli do benediktinského kláštera v Polici v zavřeném kočáře tajeplnou osobu.

Byl to mladý mnich, páter Aemilián. Nikdy nechodil sám, všudy byl hlídán. Tajemství způsobilo v městě rozruch Mladý občan, Martin Jelipivo, zamilovaný hlupáček si umínil to tajemství odhaliti. Ale potázal se s nedobrou a nedokázal nic. Páter Aemilián byl tichý šílenec z nešťastné lásky. Byl učitelem mladé šlechtičny, zahořeli vzájemnou náklonností: ale za to musil do kláštera, posílali ho z místa na místo, až v Polici se s milenkou opět sešel. Byla už chotí zemského hejtmana. Šílenství jeho se tím proměnilo v zuřivost a zhynul.

»Sousedé« jsou manželé Březinovi, konšel Tomáš Březina a žena jeho Marketa, a Peškovi, vlastně jen Pešková, protože muž její odešel pro víru z vlasti. (Emigrant.) Březinovi mají syna, jenž studuje na kněze, Pešková má dceru Lenorku. S kněžství sejde, neboť Jiřík a Lenorka se milují. Strhla se pak vojna, a s Prušáky přišel domů i starý Pešek, aby se podíval na dceru, vyrovnal se s pány klášterskými (t. j. pomstil) a odvedl sebou do ciziny všecky souvěrce z okolí. Stran kláštera se však zmýlí. V páteru Bonaventurovi najde soka, jemuž musí zahanben ustoupiti. Páter mu promluví důkladně do duše, jaký je rozdíl mezi vírou, která vlast hubí a která vlast podporuje a brání. Tak odešel Pešek do ciziny s nepořízenou. Děj skončen mírem ve Vratislavi 1742.

»*Pandurek*« (1883).

Je pokračování »Sousedů«. Roku 1743 byla v Praze korunovace Marie Terezie. Také v Polici dělali slávu a Honzíček Drozanských, muž hrbáček, bubnoval na kotly. Byl ubohý, ale přece se dobře oženil. Byl krejčím, vtipný a zábavný člověk. Měl syna Vašíčka, jejž náruživě miloval. Ale vojna, hlad a nouze jej připravily o všecko, o ženu i děcko.

Nářek jeho srdcelomný se řadí silou pravdy a dojemností k nejcennějším věcem Jiráskovy belletrie.

Za Vašíčka dostal náhradu. Přijeli panduři a jejich důstojník mu odevzdal chlapce, sirotka Pavla, se slibem, že si proň časem přijde. A peníze mu dal. Honzíček pandurka vychovával co nejlépe, pak ho dal i do kláštera, aby studoval na kněze. Ale malý pandurek měl v hlavě jiné plány.

Za vojny se stalo, že přišel do Police císařský štáb vojenský. Jenerál a nejvyšší důstojníci a jich dámy se usadili v klášteře. A měli se tam vesele, i bál měli, a mniši dělali muziku.

Jenerál Laudon sám byl onen pandurský důstojník a teď se o to staral, aby Pavel vojnu pustil z mysli a učil se dále. A pověděl Pavlovi o rodičích, že je synem vojenského ranhojiče, na pochodu zabitého. Ale strhne se bitva a pandurek vyslechne na půdě schován úmluvu pruských velitelů; donese zprávu o tom šťastně Laudonovi a přispěje císařským k vítězství.

Tak dokázáno, že »z pandurka nebude, než zase pandur«. Pavlovi povolena vojančina, brzy postoupí a s Rozárkou se ožení.

XI. **Z různých dob**. I. Obrázky a povídky.

»*Maryla*« (1885). Starodávná selanka.

Byla doba páně Jiříka správce. V zemi klid a mír. Všude bezpečno. Jazyka českého vzkvět a sláva taková, že při vzpomínce na ni srdce autorovo i čtenářovo okřívá.

Krásné ráno vyvábilo pana Ondřeje Buchovce z Buchova na Domkově na obhlídku kolem tvrze. Chvíle překrásné, sváteční nálady. Všecko líčení roztomile živoucí a plnokrevné.

Starý vladyka měl sen a vzpomíná, co dle snáře asi znamená. Prý »pád s vysoka a mrzuté noviny«. Sen se vyplní dokonale.

Nejbližším sousedem je tvrz Šonovská a na ní mladý Rozvoda Šonovský, panic vzdělaný, chytrý, zvláště v právech znalý. Člověk vůbec nového rázu, více knihově učený. Vynašel, že doubrava mezi oběma tvrzemi náleží k Šonovu; že si ji tedy Domkovští neprávem přivlastňují. Soud mu dal za právo. Z toho mezi sousedy veliká nesnáz a hněv. Hněv jiný vzešel z pověsti, že pan Rozvoda spisuje Libros klevetarum, kterých se i starý husita Buchovec bál, ale nejvíce jeho hospodyně, stará panna Eufemie, o jejíž ruku se uchází pan Tiburcius, existence soudními rozepřemi zchátralá a i na tváři od toho znamenaná. Ale panně Eufemii byl úplně vhod.

Najednou se na tvrzi objevili hosté: Přijel vlastní majitel tvrze, pan Zbyněk Buchovec, jenž hejtmanil ve vojně v Polsku a teď ve vší slávě a s bohatou kořistí vrací se Přivezl sebou Marylu, dceru Petříka Taraby z Bořice, padlého v boji přítele, o niž se zavázal pečovati. Byla tedy »hejtmanova Maryla« jako jeho dcera. Krásná, volná, divá, trochu mužatka, ale šlechetná a

jemná. Srdnatá a pevná. Z nejmocnějších individuí Jiráskovy tvorby.

Zbloudila cestou na Domkov a přijela k Šonovu, kde se potkala s panem Rozvodou. Oba k sobě vespolek ihned vzplanuli láskou. Rozvoda by se byl panu Zbyňkovi dobře líbil, ale ten nešťastný soud o doubravu je rozvedl. A chtěl rozvésti i milence, ale to nešlo. Tu byly příliš silné povahy vzdorovité. Maryla si nedala poroučeti, z toho pošel hněv panny Eufemie a její jedovatý jazyk vypudil Marylu z domu. Utekla se k Rozvodovi a dali se spolu ihned oddati. Domkovští husité podnikli na Šonov vojenský útok, jejž však Maryla energickým zakročením zastavila. Všeobecná radost z volby pana Jiříka za krále konečně rozvaděné sousedy usmíří na dobro.

O té povídce pracovala šťastná, Bohem požehnaná ruka i hlava. Obsah i forma tak se vespolek pronikají, že není znáti, kde by byla pravda bez poesie, a poesie bez pravdy. Celek malý, ale dokonale souměrně ulitý. Co osoba, to zjev živoucí a teplokrevný. Všecky jsou děti své doby a přece se vespolek všecky rozlišují. Středem je pan Zbyněk s Marylou. Přinesli do tichého zákoutí českého kus hlučného světa vášnivého, opojeného slávou boje a nevázaností vůle. Zbyněk, bohatýrský zjev, přihrublý, ale vzácný. Pravý husita a Čech, ukázka z nejslavnější doby síly a slávy hejtmanské. Ale půda rodná, na které se nyní octl, má už jiné lidi. Tak se má nyní situace pana Zbyňka opravdu tragicky. Musí se krotit, podrobovat zákonu a pokojně hledět, jak mladý panic soused, člověk knihový, jemu, starému sekáčovi, bere nejen doubravu, ale i Marylu. S bohem, slávo hejtmanská! Tak elegicky to doslova nezní, ale čtenář si to domyslí, čte-li s dobrým porozuměním.

Vzorné scény jsou vedle charakterů další ozdobou:

Ráno na tvrzi Domkovské. Příjezd pana Zbyňka. Mše v kostelíku na Dobeníně. Útok na Šonov se chystá. Námluvy pana Tiburcího. Výstup pana Tiburcího na soudě zemském. Výstup v hospodě, hádka a rvačka. Volba krále a panský průvod k volbě.

Je to vlastně už celá povídka. A co zbylo, není nijak bezcenné. »Maryla« je klassická povídka historického genru.

»*Blažej Chotěřinský*« (týž rok).

Na cimbuří věže hradu Hodonínského vystoupil hejtman vojska krále Jiřího, Blažej Chotěřinský.

Byl sevřen, čeká útok od Uhrů, ale čeká také pomoc, kterou má přivésti jeho mladší syn Zdeněk. To je jeho poslední naděje. Starší syn leží dole v hradě a umírá.

Přišel uherský posel, aby se vzdali. Pomoci ať nečekají, neboť pan Zdeněk se všemi svými jest zajat prý a v táboře Matyášově. Blažej nevěřil a nevzdal se. Počala uherská střelba, ale místo kulí lítaly hlavy zajatých Čechů. Poslední hlava byla Zdeňkova.

V noci učinil zoufalý Blažej hrozný výpad, pohubil Uhry a pomstil syny. Ale sám zhynul též. A tak byl s oběma syny i pohřben. —

Obrázek jen krátký, ale mocně uchvacující otcovskou truchlohrou, plnou velkolepé tragiky. To byly velké války, velké doby, a čeští lidé jim stačili, neboť vyvinovali se v povahy slohu velkolepého.

»*Hejtmanská sláva*« (1883).

Pan Jiskra z Brandýsa se poddal králi Matyášovi a vrátil se s bohatstvím nashromážděným domů. Už bylo po slávě hejtmanské. Tak bohatě se nevracel domů slavný jeho hejtman Jan Talafús z Ostrova. Na chudém voze v sešlém stavu s jediným mužem přijel

na Ostrov. A Ostrov už nebyl jeho. Bylť jej před lety v záchvatu dobrotivosti člověka šťastného daroval své sestře. Ta se nešťastně provdala a muž její, lakotný a mrzký sobík, nebyl s to, aby pochopil svou povinnost k Talafúsovi. Přijal ho sic, ale hned pacholka jeho zapřáhl do práce, koně mu dřel a v svobodě ho omezoval. Talafús s tvrze odešel raději se toulat a žebrat. Hynul víc a více. Už i pil.

Tu vtrhli r. 1469 do Čech Uhři, hubit a plenit. Všecko se před nimi dalo na útěk, také Ostrovští zemané. To byla nyní zase chvíle života Talafúsova. Ihned se vrátil na tvrz, že jí bude sám se dvěma věrnými hájiti. Obhájil jí a zhynuv ve cti a slávě hejtmanské byl pochován.

Zde je příležitost dobrá vyšetřiti poměr umění Jiráskova k dřívější romantice. Janda Cidlinský nebyl sice básník, aby zmohl zvolenou krásnou látku, ale udělal přece, co mohl nejlepšího. Ani netřeba připomínati badatelské Jiráskovy studie, neboť za to konečně romantik nemohl, že neměl před sebou a kolem sebe tolik vykonané práce vědecké. Srovnávejme jen ryzí poetičnost obou prací. Jirásek je totiž v této povídce básníkem, jako málo v které jiné práci. Dojemná elegie tonoucího života, jehož hvězda kdes v dáli kmitá; elegie touhy za tou hvězdou; elegie šlechetného hrdiny, osudem zklamaného, uvrženého v stáří do moci bídáckých sobců, kteří jeho velikosti ani pochopiti nemohou; velikost už už bídou se zvrhající.

Jirásek obdařil duši Talafúsovu citovostí přebohatou. Příklady: Talafús v kostele svém klečící a se modlící; Talafús se hněvající pro jízdného koně; Talafús leže v koutku svém nuzném podivně žalostně zpívá (str. 206). Toto zpívání Talafúsovo je vnuknutí geniální. A jaká pravda! Jaký to znamenitý výklad celé Talafúsovy »bědnosti«. Jiní hejtmané, i sám pan Jiskra,

byli střízliví praktikové. Talafús byl rek, ale ne pro zisk. Byl příliš snivý, vášnivý, šlechetný a důvěřivý, a tím padl. Miloval nehodnou a byl jí zrazen. A on miluje dosud, milost mu jediná tu hořkou bídu vzpomínkou snivě ozařuje. Zpívá uprchlé lásky sen. Kdo dobře četl, na zpěv Talafúsův nezapomene.

»*Rybnikář*« (1881).

Bylo r. 1625. Na zámku Milhostickém hospodařili otcové jesuité. Florian Libochovský, člověk sobecký, odřekl se víry, jen aby se mohl státi regentem toho panství. Jesuitů tak byl poslušen, že i matku násilím přinutil zříci se víry, až z toho strachem oněměla. Na zámku chovali Salomenu, děvče sirotka po kazateli Javorském. Ta měla nyní býti vydána klášteru. Ale našli se tajní přátelé, bývalý šašek Karban a rybnikář Vostrovec, dívku unesli, ale byli postiženi a zabiti. Výjev z hrozného utrpení pobělohorského. Nic neplatila nevinnost (dívka, matka) ani udatná šlechetnost: surová přesila zmohla všecko. Nebylo, než smrt, zkáza, kletby a zoufání. V povídce vyniká forma kontrastu: dva opovržení pro svůj stav (šašek, rybnikář) lidé jsou duše šlechetné, lidé stavů povýšených duše bezcitné a zlé.

»*Johanka*« (1883).

Johanka byl student, vlastně Jeník, nejmilejší žák »posledního emigranta« francouzského, abbéa Regnarda. Za bouře r. 1848 běžel Johanka s jinými do Prahy, byl pak chycen a strčen do bílého kabátu. Bojoval v Italii, byl raněn, souboj měl, všecko přestál, ale tak byl ve všem nešťastný, že na konec, chtěje stůj co stůj přes velkou vodu k dívce, se utopil.

Labyrint osudů lidských labyrint srdce lidského

XII. Z různých dob. II. »*Z malých cest*« (1884).

Hrst galantních dobrodružství v rokokovém slohu a v rámci turistských vzpomínek. — Vypravování, při němž daleko tak neběží o obsah, jako o formu. — Osobní vzpomínky v ní dojímají nejmocněji.

»*Host*« (1875).

Když táhli roku 1866 kolem Náchoda a Hronova Prušáci, díval se autor na ně ze sadu rodného domu. Spozoroval podle řeči na jednom vojáku, že to Polák. Pozval jej k sobě, zažili příjemnou chvíli literárního a vlasteneckého nadšení, a rozešli se zas. Polák druhý den padl. — Lístek z nejtklivějších osobních památek autorových.

»*Gardista*« (1889).

Jako všude, bylo také v Hronově všecko občanstvo r. 1848 konstitucí vzbouřeno. Utvořila se městská garda, a poněvadž právě tu dobu stalo se mnoho krádeží v městě, použito gardy na vypátrání a potrestání zlodějů. Bylo chyceno několik nešťastníků, domnělých vinníků, a garda si dala záležeti tak, že pořídila scénu nejkrvavější revoluční surovosti. A při tom byl donucen spolupůsobiti pan Kliment, mírný člověk, duše předobré, »gardista« vzezření tragikomického.

Je to obrázek silně zachmuřený, prasmutný tím šeredným stínem kolem záře r. 1848. Povídka je cenná vztahy hluboce lidskými. Spravedlnost davu? Ejhle Kristus na kříži. Svoboda, volnost? Když se znenadání dostaví, omámí člověka, že není sebe mocen a páše skutky nejhoršího morálního otroctví. »Lid zneužil nenadálé volnosti,« dí v tichém smutku autor. Bohužel třeba dodati: té krvelačnosti je v lidstvu pořád příliš mnoho. Vzpomínáme na Šlejhara při obsahu, při formě na tatarské zuření v Sienkiewiczově »Ohněm a mečem«.

»Krajanka« (1882).

Roku 1805 vtrhli do Čech Francouzi. Na zámku litomyšlském je čekali s hrůzou. Jen francouzská učitelka se těšila na krajany. Byla to starší dáma, s tajemným smutkem, slečna Athemarova. Na zámku byla zřízena nemocnice a slečna se stala ošetřovatelkou. Mezi raněnými se objevil major Ronsin. Byl to její skutečný manžel. Vzali se doma ve Francii před revolucí proti vůli rodičů. V bouřích revolučních byli od sebe odtrženi, on zmizel, a ona se s otcem odebrala do Čech. Když zemřel, stala se učitelkou v Litomyšli na zámku. Major se uzdravil sice, ale pozbyl zraku. S věrnou chotí odebral se na cestu domů.

»V Pekle« (1879).

Idylla z bramborové vojny r. 1778. Vojenská, nepokojná, plná žertů, ale i nebezpečných obratů. Div umění vypravovatelského, jak už dříve pověděno.

»O lovu« (1880).

Když byli v Čechách Svédové, hospodařilo se i pánům bídně. Aby mohli bezpečně vylovit rybník, museli si páni náchodští vypůjčit četu dragonů císařských. A sedláci se s lovením dřeli. V táboře hlídky se objevil cizinec: ubohý pan Vobětický, bývalý majitel dvora a rybníka. Konfiskací pobělohorskou pozbyl jmění a prchl. Teď se vrací, ale — pomaten na rozumu. Má hroznou tragedii na duši. Miloval krásnou paní a byla mu nevěrna. Soka zabil a paní utopil v rybníce. Pořád ho to táhlo do toho rybníka, až tam i zahynul. A na blízku toho místa našli ženskou kostru.

Jak se tu neštěstí národa s neštěstím rodinným a osobním potkávalo a slučovalo! Nebylo dosti konfiskace jmění, synové země měli přijíti i o čest, lásku

a soukromé blaho života. Nic divu, že se jich šílenství chytalo.

Tesklivá poesie lidského srdce v realistickém ději rámce historického.

»*Tčevská hranice*« (1890).

Povídka věnovaná Edv. Jelínkovi v duchu českopolské vzájemnosti. Povídka slavná a zase hejtmanská.

Roku 1432 vyjel pan Jan Čapek ze Sán se Sirotky do Polska na pomoc proti německým rytířům. Král Vladislav byl spojenec Čechů. »To byl spolek polského naroda s českým proti všem národům,« obzvlášť proti německému.

Vítězné to bylo tažení, až Chojnice je zarazily Nedobyli jich, odtáhli dál. Zadní voj kryl hejtman Matěj Salava z Lípy na Skalách, a jeho soused a přítel Mikuláš z Rokytníka, věrný husita a žižkovec. Syn Jiří se mu dával už na stranu táborskou, a nepřitrhl k otci. nýbrž s Hradeckými do Slezska se dal. To poctivého vladyku velice souží a zlobí. Vojsko přitáhne ke Tčevu a dozví se, že jsou v městě Němcům na pomoc i mořští loupežníci a nějací Češi. (Proklatá věc ohavná, tohle české žoldnéřství, zrádné a ničemné! A to už tak brzy po Žižkovi. Ó Češi, Češi!) Tčeva dobyto. Ubohý pan Mikuláš sezná, že Čechy přivedl Němcům vlastní bratr Jan a syn Jiří. Sám otec hlasuje na smrt zrádců.

Český Taras Bulba!

Charakteristika jen stručná, ale živá, scény názorné a úchvatné. Viděti tu zřízení celého tábora Sirotčího, jeho vnitřní život a ruch; divý hon za Němci ve vřesoviskách; Sirotčího hejtmana, jak v záři měsíce sochou stojí a dumá.

XIII. Z různých dob. III.

»*Petr Kmínek*« (1889).

Povídka ze smutné doby reakce po r. 1848.

Petr Kmínek, vysloužilý nadporučík, nabaživ se vojny svlékl uniformu a odebral se do rodiště na odpočinek. Měl tu bratrance Emanuela Kmínka, u něhož se ubytuje. Bratranec je notný šosák, skoro druhý Raubínek, vyhledávající největší rozkoš v parádní uniformě a v respektu vojenském. Pravý kontrast Petra Kmínka. Při tom zbabělý. Maje r. 1848 vésti gardu do Prahy, zavedl ji do pivovaru.

Petr Kmínek je šlechetný člověk a vzdělaný vlastenec. Uzřev na strážnici šupem poslaného chlapce sirotka, ujal se ho jako otec a vzal k sobě. To se naprosto nelíbilo domácí hospodyni Frony, hnusně sobecké ženštině, a ta se přičinila, aby chlapce dostala z domu. Ubohý Petr Kmínek si uvalil svou dobrotou ještě jinou starost na sebe. Dluhy ničemného dareby, mazlíčka vdovy po setníkovi, protože ji miloval, vzíti si nemohl, ale miluje posud. A vzal by si ji, cele by se jistě zkazil tou láskou, kdyby ho nechránilo pomyšlení na sirotka Františka. To jej spasí. Zachránil opuštěné děcko, a to nyní nevědouc zachránilo svého zachranitele. Velmi dojemné vztahy citové i morální! Nejen setníková, ale i Frony byly úplně poraženy.

»Petr Kmínek« náleží silou životnosti figur a jadrností obsahu k nejlepším maloměstským historiím.

»*Z hor*« (1872—1883). Cyklus pěti povídek. O některých už bylo mluveno při formě.

Prutovský, ubožák malomocné vůle, zhýřilec, objeví přece ještě tolik dobrého citu, že vynese z vody svou dcerušku a že se chce z hanby utopiti. Ale věrná žena

ho zachrání. Drobná studie tato upomíná způsobem svého umění formového na Bret Hartovy »Kalifornské povídky«. Jako zase »*Na přípřeži*«, jak už pověděno, svědčí, že když Björnson psal své »Selské novelly«, byly už u nás také učiněny začátky toho druhu cestou samostatnou. Tak i »*Na formance*«.

»*Divous.*« Obraz z české vsi do r. 1848.

»*Divý rod.*« To byl rod Kvirenců. Vypravují se dle pamětí podivné kousky jejich. Poslední kousek je hrůzná vesnická tragedie, síly drtivě realistické. Tvrdohlavci, furianti, to všecko je málo proti náruživosti zde zuřící. Otec podrážděný vzdorem své dcery, že se provdala proti jeho vůli, a hrdostí zeťovou, umíní si, že je přinutí poddati se a prositi. Zabrání jim bráti vodu ze studně. Připraví tím dceru o děcko, ale nic naplat, když soud rozhodne, že není studně jeho, skočí do ní, aby stůj co stůj nebyla jejich.

To není pathologie úpadku, to je krutost a síla, ale už ta, o které vypravují nejlépe jenom ballady a pohádky o macechách. Děs tu vládne, ale beze vší aesthetické odpornosti.

Jiný cyklus v tomto díle je »*Z vojen*« (1878 až 1886).

»*Pro svatý klid*« (1886). Mladý Kanický z Kanic se vrátil se Sasy ve vojnách pobělohorských na svůj skonfiskovaný statek. Ale přijeli Valdštejnovi dragoni a zase ho vypudili. A chtěli se ho zmocniti. Věrný sluha ho ukryl v kryptě vlastních jeho předků. Ale i tam ho neštěstí honilo, neboť právě chtěli vojenští lupiči do hrobky na loupež. Vnikli tam, zabili ho a začali rozbíjet rakve. Rytmistr Čertorej tomu zabránil a posledního Kanického dal na místě pohřbiti. Měl »svatý klid«.

»V temnu.«

Byla krásná letní noc. V té noci se strhla bitka husarů a pandurů. Husaři z vítězné bujnosti pak zapálili obilí a spálili tak i starého pandura z Trenkova sboru, jejž přivázali na sloup. Zhynul strašně. Stalo se 1745 na kladské hranici.

Jako romantická báseň! Jenom že příliš krutě pravdivá tím svým Máchovským kontrastem. Tu letní noc, plná harmonie přírody, a tam ten křiklavý nelad lidský. Člověk hrůzoplodný a nad ním božská krása oblohy. Ta povídka je zákmit v děsné noci dějinné, ukazující — jako úkradkem a plaše, — člověka v nejhnusnějším ponížení, načež zase všecko milosrdnou tmou zastírá.

Mácha, Kraszewský (Stará báje), Šlejhar jsou autoři, kteří s touto hranou Jiráskovy tvorby zde sousedí.

»U domácího prahu« (1878).

Právě před sto lety, co tato povídka psána (1778) přitáhl pruský král. Vojna se hromadila v Náchodsku. Vůdci byli maršálek Lascy a císař Josef. Ale válčeno bylo jen s obilnicemi a sklepy. Všude plno špehounů. Mezi nimi »Pelyněk«, vlastně Václav Petrů, kdysi selský synek český, pak pruský voják, člověk mnohozkusilý, dlouhá léta ve vězení trápený. Povídka ukazuje, co zkusil někdy ubohý český hoch na vojně oněch časů, zvláště dostal-li se do moci Prusů; a co natropila zlého ničemná zášť pyšného rychtáře ve vsi.

Tím byl Volšinský, jehož sestru Václav miloval ale že byl chud, dostati nesměl. Vrátiv se nyní s Prušáky pomstil se Volšinskému tím, že mu zapálil statek. Za to však, když nalezl bývalou milenku, pomůže jejímu i svému synu k penězům za dobytou vojenskou, zásluhu, a k povolení se ženiti. Boj selského syna chu-

dého se zarputilým boháčem je osnovný děj povídky. Komposice toho děje jest velmi umělá.

»*Mudrcové*«

byli dva vojáci r. 1778 na stráži postavení. Prus a císařský, a při tom Češi oba. Zapomněli na stráž, usedli a spolu mudrovali. Čech pruský zastřelen, císařský dostal ulici. »Co je do vojska, které myslí a mudruje!« zní štiplavá autorova ironie.

Poslední práce je z nejkrásnějších věcí Jiráskových, veledílo v malém. Pravda života, ale tím už ryzí poesie. A autor dovedl tuto ryzí poesii života — plných příběhů spojiti v takový celek společné nálady, že se všecky ve spolek doplňují na básnický obraz vesnice v snivé záři měsíce dřímající.

Je to »*Černá hodinka*« (1882—1886).

Začíná vroucně cítěnou lyrikou osobního snění autorova. Po vsi jasno, všude besedují. Výměnník Šedivých líčí starodávnou svatbu (1); výměnnik Klikar vypravuje o sirotku Marjánce (2); Kopecký hospodář viděl u studně svou děvečku Francku, jak pořád volá »Nedám! Nedám!« Povídal o tom ženě. Po dlouhých domluvách se Francka vyznala, že měla sen o hrozném kohoutu — ďáblu, jenž za ní pořád chodil a duši na ní chtěl. Bránila se mu dlouho, ale konečně prý unavena a mrzuta zvolala: A tak si ji vem! A teď že má strach o duši. Proto v noci vstává a chodí se modlit (3).

Vzácně originální poesie! Vesnická truchlohra nejhlubšího rozporu náboženského. A neméně originální, idejně hluboké a povahově silné je vypravování helvita Burše o tom, jak přestoupil z katolické víry na evangelickou. Skončí se poučnou filosofií lidovou: »Každý myslí, že má pravdu! A nejlíp je dobře dělat a nikomu neubližovat!« (4.) Pátá beseda je na hřbitově, nad

míru tklivá. Žena svým druhým mužem soužena chodí v noci na hřbitov potěšit se hovorem s mužem zesnulým (5). Na konci vsi v chalupě umřelo děcko. Neplakal otec ani babička. Jen matka plakala. Bába jí chtěla proto domlouvat, ale muž pravil: »Nech, ať se vyběduje! Co pak má člověk na světě, nežli trochu toho smíchu a pláče!« —

Jaká to mocná slova, až se tou resignací člověk otřese. Toto zde, v těch šesti besedách je náš lid, poetický a filosofický, a to skoro celý. Láska, paráda, blouznění mladých, náboženské vrtochy, ale i moudrá umírněnost, skepse, a resignace starých.

Vesničané Svatopluka Čecha besedují Ve stínu lípy, Jiráskovi v záři měsíce. Je to jeden lid, jedna poesie, naše poesie národní.

XIV. **Skály.** Několik výjevů z dějin samoty. (1886.)

K žádnému z děl Jiráskových nepřistupuji s takovým respektem, ani k »Bratrstvu« a »Proti všem«, neboť umění a význam těchto děl jest úplně objektivně jasný, jako k románu »Skály«, abych je správně ocenil, poněvadž mi byl osobní dojem citový z nich příliš mocný, kromě popravy na Moldavě v »Bratrstvu«, ze všech nejmocnější. Celek »Skal« jímá zvláštní tajemnou silou jakési toužebné poesie, jakousi elegií sladce soucitnou, nad něčím nekonečným, skoro světobolným, hrůzně bolestným, ale už oplakaným, zadumanou. Hluboký šum lesa, elegie rozvalin, tajeplná hrůza zimních pověstí večerních, sváteční klid rodinné idylly, srdcerývný pláč pohřební a hrůzně vznešený protest k nebesům muže statného, ale nad lidskou míru zkoušeného, to všecko pospolu myšleno a k tomu hukot bouřících davů, a do hukotu toho pozemského hřímající bouře a blesky na nebi, ať dá jakousi představu dojmu

tohoto díla, tak dokonale vystihujícího všecku poetičnost našich českých vzpomínek historických.

Ačkoli se naše malířství skoro souběžně s duchem slovesného umění vyvíjí, přece tu není obrazu, aby byl v oboru historickém zástupcem Jiráskových »Skal«. Nejvíce je toho u Brožíka. Ku příkladu: Večerní besedy v panské síni na Skalách; paní Křinecká hraje na klavikordium; vůbec tyto idylly rodinného zátiší hluboce životné a procítěné mohou zastupovati aspoň úpravou a skvělým koloritem a charakterem osob Brožíkovy malby jako »Předčítání bible« (1880), »Pan strejček« (1881), »Duetto« (1884) a nejlépe snad »Dopis«. Jak viděti, blíží se tyto malby »Skalám« i dobou vzniku, předcházejíce je jen o dvě až čtyři leta. Charakter pana Křineckého, jak jest ve »Skalách« podán, muže tichého blaha rodinného, pobožného, čtení bible oddaného, násilné obrany pro náboženské přesvědčení neschopného, muže trpné resignace, je zcela podoben těm starým pánům, dobrácky otcovským, na obrazech Brožíkových. Více však se potkali autor »Skal« a Brožík ve scéně »Pod lešením Staroměstským«. Tu se česká múza výtvarná s múzou dějinné epiky a tragedie v bolestném pláči sestersky objaly. (»Skály,« poprava Staroměstská, str. 31. a 81.)

Ale v Skalách je více stránek hodných, aby vzbudily soupeře výtvarné. Vstupní část na př. hledá nějakého Panušku atd.

Úvodem románu je pověst o strašidle ve věži starého hradu Skal v skalách Teplických. Ta pověst jest tak vhodným a výborným úvodem, že to vyzývá k zvláštní úvaze. Tajemná ta pověst totiž budí napjetí a silnou zvědavost a obestře mysl čtenářovu snivou dumavostí, která ho už neopustí.

Napínavost je vlastnost věci ona, která je schopna vzbuzenou pozornost udržovati a udržeti až do konce.

Pozornost je stav myšlení veškerou činností obráceného k dokonalému vnímání věci. To je zde příběh. Ale to není vše. Ta pozornost napínavosti je provázena i napjetím citů: je tu silné očekávání, nejistota, příjemný neb i nepříjemný strach, a zvláště touha rozřešiti věc, dojíti klidu zvěděním a koncem.

Udělati začátek napínavosti, čili pozornost vzbuditi, dovede jediné slovo, zvuk, kmit, vůbec jediný vjem. Zde v románě sám první titul »strašidelná historie . Že je představa strašidelného tolik mocna, náleží k věcem zcela známým. Životopisy jsou toho plny (viz Svatopluk Čech, Zeyer, ale i cizích mnoho). Gogol vypravuje »ani divná vypravování nezajímala nás tak, jako stará událost, při níž mráz pobíhal po těle a vlasy se ježily na hlavě.«

V umění je napínavost druh formy kvantitativní a může se tedy vyskytovati při kvalitě díla dobré, ale i špatné. To je právě okolnost, pro niž zde o věci té rozprávíme. Jsou čtenáři, kteří hned odloží a odsoudí knihu, jak spozorují začnouce čísti, že je chce autor rozčilovat a napínati. A mají velmi často pravdu, neumějí-li si totiž knihu vybrati. Je mnoho knih, i pověstných, které se významu uměleckého nedomáhají ničím, než samou tou napínavostí. A to je umělecký podvod. Prostředek se tu dělá účelem. Napínavost je dobrá věc v umění, ale jen tam, kde je pouze prostředkem k cíli, prostředkem k tomu, aby dobrý obsah díla, dobrá kvalita zvítězila. Takové na př. »Hrobové tajemství« (Collins), které jen strašně rozčilí, ale ani srdci ani rozumu nic kloudného nevštípí, je umění jen škodlivé.

Protože dává napínavost umění sílu, dbali o ni velice zvláště romantikové. A z reakce proti nim naturalisté zase napínavostí chtěli opovrhnouti. Chyba velká! Upadli v nudu a to je smrt umění. Ostatně

nuda a napínavost jsou stavy, které nevznikají v lidech stejně. Románu, který by byl napínavý všemu čtenářstvu na světě, ani žádného není. A také tak nudného románu není, aby nenašel člověka, který si ho pochválí. Záleží na vzdělání a vůbec úsobě čtenářově. Románopisec A se nudí smrtelně při čtení děl románopisce B, a ten zase naopak; a čtenáře C baví oba autoři.

Při Jiráskovi je nutno uvažovati o napínavosti. Jak se má jeho objektivní realismus k této formě?

Měli bychom zkrátka říci, že »objektivně«, nestranně, čili lhostejně. Ale to by nebylo zcela neomylné. Jen to je pravda, že o napínavost licho strojenou (na př. začátek Verne-ova románu »Tajemný hrad v Karpatech« a pod.) nestojí nikdy. Dbá o to, aby napínavost jeho knih byla přirozená, sama sebou daná, jako je na př. napínavost každého děje příčinně nutného, jímavého lidskou účastí, napínavost zobrazeného usilování o nesnadný podnik, utíkání pronásledovaných, skrývání a honby atd. Ale Jirásek má i veliké dílo na př. »U nás«, kde se napínavosti ani nejslabšího druhu romantického příležitosti nedostává. Nikde, ani zde, tak blízko naturalismu, není Jirásek bez napínavosti, ale je arci bez citového rozrušení; zde je to napínavost věcné zajímavosti (novoty hlavně) a síla význačnosti a pravdivosti.

Jest jisto, že Jirásek napínavostí nezhrdá, že o ni stojí, ale vždy jen jako o prostředek, aby čtenář věc lépe vnímal a neumdléval. Má v zásobě vhodné vypravovací formy a komposiční formy, aby věcem zjednal důraz a zájem a získal pozornost. Cteme na př., že chce generál Laudon Pavlovi pandurkovi pověděti, kdo byli jeho rodiče. Jsme sami dychtivi už to zvěděti. Poví to generál? Nepoví nic, aspoň před námi ne, scéna se zavře a nastane jiná, a tu už Pavel vypovídá, co zvěděl od generála o rodičích. Má dychtivé poslu-

chačstvo a tím stupňovanou pozornost čtenářstva. Jirásek zkrátka hledá, kdy a kde by nejlépe jistou věc udal, a umí toto vhodné kdy a kde dobře nalézti. To zase je něco, čím se Jirásek od naturalistů liší.

Ale tedy »Skály«. Není tu strašidelnost ohlášená pouhou napínavostí romantickou? Není tu Jirásek sám romantikem? Rozumějme romantismem umělecký směr hledající národní živel v tradici, starobylosti a lidovosti, a řekneme, ano, tu je Jirásek na půdě básnictví romantického, jako kterýkoli polský básník národní, jako ruský Gogol atd. A zvláště Gogol. To jest, Jirásek se probírá k své látce tradiční cestou studií a bádání, cestou historického realismu.

Své strašidelné historii půvab její romanticky básnický úplně ponechal. A realistou i při tom zůstal, protože vznik a pravý smysl pověsti vyšetřil, a rozřešení záhady učinil úkolem celého románu. Tu máme realistu, jenž používá lidové romantiky k prohloubení názoru bývalého života národního. A to už není Gogol. To je Jirásek Čech, sám o sobě.

Pověst vypravuje, že se na věži starého hradu, spustlého a dávno nikým nenavštěvovaného objevovalo najednou světlo. Navázali žebříků, aby vystačily až k oknu nahoře, a vylezli tam a podívali se. Seděl tam smutný stařec a četl v staré knize. Skály patřily Hradeckému biskupovi. Kanovník přijel vyšetřit věc. Oblekl se do církevních rouch (co vše tradice nepřidá!) a dal se vyvésti po starých schodech na věž. Vešel do jizby a dvéře za sebou zavřel. Vrátil se po dlouhé teprve chvíli nemluvě a smuten, a nikdo nezvěděl od něho, co tam bylo. A prý brzo zemřel.

Tradiční přídavky jsou patrny, ale jádro je přece a sice toto: Na starém hradě nepřístupném se objevilo světlo, byl tam stařec, a kanovník s ním mluvil. Lid byl tehdáž (1680) pověrečný a nevzdělaný, viděl v tom

věci ďábelské, ale kanovník byl osvícený a zbožný vlastenec, jenž asi tušil, co tam najde. Co tam viděl? ptá se dychtivý čtenář. Vysvětlím vše, dí autor, ale za to musíš se mnou, vlastenče, procítiti nejhorší rány našeho národa a úpadek jeho v celé veliké šíři století sedmnáctého. Ten starý hrad, to světlo, ba sama ta pověst, nesmí nám dnes už zůstati pouhou strašidelnou zábavou fantasie; zdeť pochováno strašné pravdy kus, kus drahocenné naší minulosti, v níž dříme duše, jižto nám dlužno probouzeti. Tak dí autor a vede užaslého čtenáře dějem románu jako podzemní chodbou, plnou klikatin, schodů nahoru a zas dolů tam děsná propast, onde otevřené místo pod oblohou, zelené a milé k odpočinutí po hrozném rozčilení; a všude plno obrazů a památek, rakví a kostí. Autor jde klidný, vážný, ku podivu neohrožený, ač vypravuje s pronikavou silou strašné bolesti, soudí nestranně a všude poukazuje na viny lidí českých.

Němý, dlouhý žal český pukl zde v Skalách krásnou, mužnou výmluvností, tekoucí nejryzejší pravdou dokumentární, ale spolu i nejryzejší poesií duší lidských. Líčení jsou úchvatná a sklad celku jímá milou jednotností a soustředěností děje, jenž se vyprýšťuje rázně a prudce, a teče i v šíři bystře, nejsa vyrušován a tříštěn. Rozřešení úvodní pověsti a záhady nejen že uspokojuje, ale je nad očekávání hlubokomyslné a pravděpodobné.

Líčení života jde všude do opravdy. To není kostra strčená do hávu historického; to je stříbrná zvonovina nalitá za horka citu a vlání fantasie bádáním nasycené do dutiny formy, kterou přesně vyplnila a zničila, a nyní jasně zvučí stejnohlasně při každém dotknutí na kterémkoli místě.

Všimněme si na př. Evy Ulické. Té proto, že vypadá, jakoby na ní nejméně záleželo. Její život na věži,

co to platí ději románovému? A hle, život její líčen tak názorně a pilně, jakoby jej autor opisoval z jejího denníku.

Hrad Skály vystavěl husita pan Matěj Salava z Lípy. Roku 1626 koupil jej, ale už pustý, obydlí panské a dvůr byly dole, z věna své paní muž slavného rodu panského, Jan Albrecht Křinecký z Ronova, sám konfiskací úplně schudlý. Hledal na Skalách zátiší v době bouřlivé, a také ho tam nalezl.

Jaksi regentem jeho byl Kochan z Prachové, syn popravenců, sám vyhnanec. Byl učený muž, lékař a astronom, proto slul u lidu »černý doktor«. Obecně se zval Voborský. Starý pán Křinecký byl muž ducha evangelického a pokojný, Voborský však smýšlel výbojně. Proto se přidal k Ulickému a k selskému vzbouření. Křinecký pán zemřel ještě v čas. Hned pak přišel rozkaz všeobecného buď pokatoličení nebo vystěhování. Jeho manželka Beata se octla v hrozném boji: má změnit víru a zachovat dětem domov, či se má vystěhovati? Vystěhovala se. Skály spravoval Voborský a aby směl zůstati, zaopatřil si vysvědčení, že se přiznal ke katolictví. Taková vysvědčení tehdy prodával v Praze farář Vavřinec Nyžborský. Ale podvod se prozradil a Voborský musel ze Skal. Vrátili se pak všickni r. 1642 se Švédy. Voborský vzal svého synka Valentinka, aby ho dovezl do švédského vojska a tam vychoval za příštího mstitele a »Hannibala«. Ale byl cestou přepaden, raněn a náruživě milovaný syn se mu ztratil. Uzdraviv se ustrojil se za žebráka a šel Valentinka hledat. Nenašel. Časem zašel do Skal na starý hrád, a pak se tam objevovalo světlo. R. 1680 po selském vzbouření honili vůdce. Jednoho hledali ve Skalách. Tušili dobře, byl to Voborský. S tím potká se na starém hradě kanovník. Za rozmluvy seznali, že jsou otec a syn. Z Valentinka, jenž měl býti Hanni-

balem utlačené víry, se stal katolický kněz a kanovník. Oba k slzám dojati a zdrceni se rozloučili.

Kanovník Valentin nebyl odpadlík. Byl buditel českého lidu. O jeho tiché práci, dí autor, nikdo neví, nikdo jí neslaví, ale byla plodná. Bez těch pracovníků, jimž bylo heslem »udržeti, co se dá udržeti a zachovati, a tím připravovati lepší budoucnost«, nebylo by bývalo ani vzkříšení národa. To byli vlastenci, kteří byli proti stěhování se z vlasti, neboť »vystěhovaní jsou ztraceni«.

Tak představuje otec Voborský toho věku českou minulost a syn Valentin budoucnost.

A »Skály« jak patrno jsou román skupiny druhé, v níž se líčí vzkříšení národa.

Kromě zmíněných už scén popravních vynikají značně: líčení jeseně v horách, krajinářská elegie str. 110., smrt pana Křineckého str. 123., selské vzbouření celé, smrt Ulického, útěk paní Beaty s dětmi 208, řádění vojáků a trýzeň ubohých sedláků 214. Nade vše vyniká všude silou výraz citů rodinných. Příklady: výbuch zoufalství Voborského, když se doví o ztrátě svého syna, a pláč paní Beaty nad manželem. Tu jsou toho výrazu slova, jakoby našeptaná prorokem: není to naturální a přece úchvatně pravdivé (str. 123). Paní Beata slíbila umírajícímu manželu, že setrvá ve víře. »Takový byl poslední slib manželů Křineckých. — Byl slibem za pozdní noci červnové a než minuly tři týdny, v téže komnatě ozýval se žalostný hlas rozloučení, na věčné rozloučení. Bylo to také v noci.« Atd. Klassicky jednoduché a co slovo, to zvon, jehož kvílení pronikne celou duši a pohne až k slzám.

Tak mluví poesie tvůrčí. —

XV. **Na Ostrově. Druhý květ.** Dvě povídky z nynějšího života.

»Na Ostrově« (1888).

Jan Hodoval, bývalý vychovatel v rodině knížecí, pak advokátní koncipient, dostal nabídku od svého bývalého professora Bláhy, aby přijal vychovatelské místo u majitele Ostrova, a sice proto, aby pomohl zachrániti českou půdu tam pomocí mladého pána a dědice. Jan Valenta, statkář na Ostrově, byl takto hodný pán a Čech, ale měl už druhou paní, ta byla smýšlení pansky nevlasteneckého. Nejstarší syn jeho Václav je inženýrem, statný muž a Čech věrný. Ten je z první ženy. Druhý syn je hejsek a dareba matkou podporovaný. Třetí je malý Edáček, jejž má Hodoval vychovávati. Paní se vlastenecký vychovatel nelíbí, ale pracuje proti němu marně. Běží o to, aby se synek dostal na německé školy a dcera za Němce továrníka. Dceru obětovat pýše se jí podaří, ale syn a dědic je zachráněn pomocí inženýra.

Povídka je cenná a důležitá svou pravdivou a reální typičností a to jak charakterů tak idejí a děje. Idea: Jsou u nás v Čechách nyní poměry tak nebezpečné, že nám běží o každou píď země, o každou duši. Kde kdo schopný, má pomáhati zachraňovat. Společným úsilím se přece něco podaří spasiti, byť ne vždy všecko. Nejvíce třeba pozoru věnovati místům na rozhraní národností.

Hlavním duchem je starý mládenec, professor Bláha. To je duch strážný a vůdčí. On obzírá krajinu na vše strany, jako vojevůdce, hledaje, kde se boj nedaří, aby tam poslal pomoc. Ohrožené místo uzří na Ostrově, i vybídne, což je tolik jako pošle, tam bývalého svého žáka (učitel si v duchu zapamatoval, co má mužstva v záloze,) Hodovala. Tu vládne idea po-

vinnosti. Hodoval hlasu povinnosti uposlechne. »Praktický« muž by řekl: »Já? Mám už vychovatelství po krk a musím si »hledět doktorátu«.

Protivníkem hlavním je ostrovská paní, typ našich českých kruhů měšťansko-úřednicko-panských. Není ani šlechtičnou ani občankou. Je občanská dáma s duší posedlou žádostí všeho šlechtického. Noblessa, nevkus, cizota; povrchnost a mělkost; bezcitnost. Bídné lidství hedvábím přioděné.

K Bláhovi se druží Hodoval a inženýr Václav. K paní ostrovské Němci továrníci v sousedství. Statkář Valenta je slaboch a dceruška též. A slaboši jsou kořistí silnějších.

A je tu ještě jeden »vlastenec«: hospodářský úředník pan Vambera, vlastenec frásista.

Zvláštního zaznamenání hodny jsou některé sentence: »V rodině je síla národa«.

»Mnoho našich nedostatků pochází z nenárodního vychování.«

»Buďme idealisté, ale praktičtí!«

»Je tu vlast nešťastná a ponížená, která za to nemůže, které je třeba lásky a činu a práce, a ne mluvení a planých slavností a začasté drahých a nákladných zábav vlasteneckých.« (Str. 17.).

»S cizím duchem jde i smrt. Proto si tak hájíme co je našeho v minulosti.

»*Druhý květ*« (1890).

Soudní adjunkt Vít byl přeložen do města, kde studoval, lásku měl a tu lásku, odebíraje se do Prahy na universitu, opustil. Nyní se tam s ní má setkati. Ale ona, dověděvši se o tom přesazení, přestěhovala se rychle do Prahy. To adjunkta nesmírně podráždilo.

Kdyby byla zůstala a nadháněla mu, byl by se jí vyhýbal. Ale takto byl sklamán ve své ješitnosti.

Byl z maloměstské chudé rodiny, nikam nepřišel, nesmělý, neobratný. Ale lásku získal, a budil dojem tak upřímný, že na zradu nebylo pomyšlení. Ale Praha ho změnila. Kamarádi, zvláště medikové, blaseovaní a otrlí a zkušení, v nočních zábavách z idealismu vystřízlivělí mu dali jiné vychování. A už se mu láska zjevila jen jako zamilovanost studentských let, kterou život odstraňuje.

Náboženskou otázku si ani nerozřešil. Byl duševně tuze pohodlný. A částečně ani neuměl řešit nemaje tolik filosofického vzdělání. A tak mu s ideálem dívčím uvadly také ideály jiné, vlastenectví, literatura, historie, duševní čistota, to vše bylo brak a přežilé věci. Hlavní věcí bylo pohodlí a trochu elegance, neboť na povrchu povahy nezbylo nic jiného, než trochu směšné ješitnosti.

Karla, opuštěná láska, která by ho dělala stále triumfátorem, mu scházela.

Karla přec nebyla tolik samostatnou povahou, aby se ubránila. Vadla touhou po domově (a také asi po Vítovi), až churavěla. Tu se jí příbuzní »ujali« a spravili vše tak, že se pan Vít rozpálil na novo a došlo až k zasnoubení. Ale na neštěstí odložili svatbu až na jaro. To byla chyba známá u maloměstských tetiček a jejich rozumu.

Chtěly ženicha, toho dobyly, a pak už jim šlo jen o pořádnou »výbavu«. Nevěsta tuze šťastnou povahu také neměla, aby zima lépe utekla, a tak se pan Vít začal nuditi. A neštěstí bylo hotovo.

Namátla se veselá, k tomu i bohatá vdovička, a Karla už Víta mrzela. Chtěl sice dostáti slovu, ale Karla vidouc, že jí nemiluje, sliby mu vrátila. Stala se učitelkou, on si vzal vdovičku.

Důležitá povídka. Celý život maloměstsko-úřednický je tu zobrazen: drobné záležitosti rodinné, zá-

bavy mužů v hostincích i na procházkách (v jedné scéně se baví páni široce a dlouze o cvrčcích!), diplomatické pletky paní manželek, milostné romány dcerušek, tajné úklady srdcím atd.

A více: zobrazen tu rozdíl mezi starou generací nadšenou ještě ideami let 1848 a generací novější, blaseovanou, prospěchářskou, přizpůsobivou a chatrně vlasteneckou. Starší zastupuje pokladník Kolář, mladší adjunkt Vít. To je tedy jakýsi náš »hrdina nové doby«.

XVI. **V cizích službách** (1883). Kus české anabase.

Bylako ncem XV .stol. na Košumbersku tvrz Uhersko pánů Jeníků z Mečkova. Starý pan Jeník bojovával s Žižkou. Potomky bolela stará sláva, hnětlo je zátiší a klid. Když se tedy dověděli, že se chystá v Bavořích vojna o dědictví landshutské, ustanoveno, aby mladý pan Mikuláš jel. Vypravili ho dobře a za průvodce měl sluhu Závorníka. Ale Závorník byl uplacený nadháněč rejtharů, bezectných dobrodruhů, a pana Mikuláše zavedl jim do pasti. Na veliké štěstí byl vůdce hrozných rejtharů, hejtman Trnka, povinen vděčností za život starému pánu Jeníkovi, Mikulášovu dědovi, a propustil jej.

Mikuláš z Mečkova se dostal už pak šťastně do Bavor a vstoupil do služeb landshutského falckraběte. Krásná paní falckraběnka ho tak omámila, že byl duší celou její. Pro ni se vrátil do Čech domů, aby najal veliké vojsko jí na pomoc. Sám starý otec a domácí chasa, všecko jelo s ním. Důtklivé domluvy Viléma z Pernštejna byly marny. Proti vojně pracuje bavorský vlastenec, černý kancléř Rohrberk, nepřítel falckraběcích plánů a Čechů.

Nemoha vojnu nijak zastaviti, otráví falckraběte. Falckraběnka však smrt zatají, aby vojna šla dál.

V tom ve všem jí oddaně napomáhá Mikuláš Jeník. Český voj neví ničeho o smrti falckraběte, jen Bavoři, Čechoněmci a Mikuláš. Tím byli znenáhla zrazení Čechové se všad obklíčeni nepřáteli a zhubeni. Xenofontem jejich anabase byl hejtman Matěj Libák. Tisíc šest set Čechů a Moravanů zbito pro marnou slávu a zisk, pro zradu a náruživost. Každá skoro hejtmanská sláva, jak Jirásek líčí, měla v osnově dějové nějaký ženský osud mocný.

Ale jakkoli bloudili, »padli udatností jsouce hodni svých husitských předků.« Oslava to zrazených krajanů, jakou se honosí jenom ještě »Černý pluk« zrazených Skotů.

To je dějová kostra onoho slavného již po vlasti Jiráskova díla, jež všecka čtenářská obec v národě vroucně k prsům přivinula pro roznècující sílu obsahu a nádherné umění vypravovatelské i popisné. Z těch nejvíce ovšem jímá úžasný obraz poslední řeže, dílo mocné obrazotvornosti a velkolepého slohu, vzor rekonstruktivního a více ještě revokativního umění novodobého vůbec.

Zvláštní pozornosti zde zasluhují dvě řeči: řeč starého pana Viléma (str. 123. a řeč hejtmana Libáka (str. 213.). Řeč páně Vilémova je obsahem jadrnější, Libákova je ráznější a úchvatnější. Onde je přímluva šlechetného starého vlastence a státníka, tuto pádná řeč bohatýrského hejtmana. Žádnou z nich nebylo lze autorovi zdělati dle hotové předlohy, zvláště Libákova řeč je jistě zcela původní. Ze všeho historického umění je rekonstrukce přímé řeči osob a hovorů nejtěžší, přirozeně proto, že se tu projevuje, má projevovati nejvlastnější duše individua. Popisy a líčení jsou v mnohých románech velkolepé, ale jak začnou osoby mluvit, je zle: řeč je buď nemotorně zdělána nebo puntíčkářsky opsána, jak bývá na př. u »rodinných« románopisců

memoirových anebo učených filologů a starožitníků. Tu je napřed dána historická řeč a spisovatel k ní udělá schválně situaci, aby ji mohl udati. A pro důkladnost se pod čarou připojí »vlastní slova x y«. Síla dialogů a řečí historických osob Jiráskových je stále větší, rostou rozsahem i smělostí obsahu. Autor je už pak častým čtením starých listin a dokumentů sám tak prosáklý starým slohem a slovníkem, že mu o kolorit už pak není starosti a může se více věnovati básnické inspiraci a umění individualisačnímu.

XVII. Na dvoře vévodském. Ráj světa.

»*Na dvoře vévodském*« (1876) náleží do skupiny románů buditelských, formy ještě poněkud sensačně romantické, ale kulturně cenného již obsahu. Udanou vlastnost formy nemá jen románovost příběhů Arnoldiho, ale i zcela patrná snaha o sílu líčení a charakteristiky. Ku příkladu »slavná mše učitele Podhajského« a všechen charakter vévodkyně. Zrající formu objektivního historismu a klid jistoty ukazuje líčení ducha doby protirevolučního, obmezeně šosáckého a zjev osvětáře Valentina Kochana.

»*Ráj světa*« (1880) je pokračování románu předešlého.

Příběh obou je stručně ten: Do salonu paní vévodkyně Kuronské na Náchodě se vetřel (r. 1799) pomocí krásného hlasu a tělesného zjevu prohnaný dobrodruh jména Arnoldi. Tento virtuos a falešný Vlach okouzlil světáckou poněkud vévodkyni tou měrou, že se stane její důvěrníkem a pánem její vůle. Arnoldiho moc-seznav vrchní správce ihned se s ním spolčil. Domácí vychovatel Hlasivec se pomocí přátel tajemství jejich dopátral, je odhalil a tak Arnoldiho vypudil ze zámku. Odebral se do Vídně a dělal tam agenta ně-

jaké madame. Také s princeznou Johankou, nešťastně provdanou, se tam setkal. Zamilovala si jistého malíře a vůbec toužila stále po pravé lásce. V líčení dalším je kus Napoleona u Waterloo, některé polské věci, osoby a děje, a celek se vůbec vyjímá víc romanticky než historicky.

V plánu je to zde už začátek toho proudu, jenž přinesl »F. L. Věka«: ohromné rozměry románové, které by pojaly celé lány národního života. Zde však zatím jen víc studie románových zápletek a pokus o velký románový sloh. Půda náchodská v románě prvém lépe autoru svědčila, než v druhém vídeňská a cizí.

»*Zahořanský hon* a jiné.« (1888.) Povídky a obrázky.

Na hospodě se sešli myslivec a učitelský mládenec, oba virtuosové na lovecký roh, a malíř. Všickni svobodní, veselí dobrodruzi. Malíř, skutečný umělec, hrdý, rázný a galantní, myslivec šprýmovný a chytrý, učitel plachý beránek a holoubek vrkavý. Jejich produkce se zalíbí vrchnímu na Zahořanech, a že se blíží doba panských honů, pozve oba k sobě, aby jejich uměním nabyl sám přízně hraběcí a chvály hostů. Jenom malíře nechce, protože se tuze galantně měl k mladé dámě, kterou vrchní s sebou na zámek vezl. Byla to jeho neteř, kterou chce provdati za obstárlého, sešlého barona. Neteři se baron nelíbí, malíř však velmi dobře. A náhodou měl malíř od hraběte samého poslání na zámek, aby opravil malby. Strhne se veselá intrika proti vrchnímu a baronovi, v níž jsou oba hanebně poraženi a milenci zvítězí.

Rokokový obrázek znamenitě pravdivého slohu i barvitosti a humoru zvlášť rozkošného; studie nad míru podrobná, pravá rokoková drobnomalba na porceláně. Příklad stačí jediný. Na str. 25. ptá se vrchní potulného myslivce, jaká služba by se mu líbila. »Já

tak, milosti, nejraději k štvanicím. Vyznám se v nich. Piquer nejsem špatný a troubím dvanáct dessavských fanfar a kolik jiných ještě; když troubím stopovou, les se ozývá samou radostí kolikrát za sebou. ‚Hivalau,‘ křičím nade všecky, a když je po currée, troubím v průvodu fanfary nejveselejší.«

Čísti takovouto řeč znamená cítiti dokonalou illusi skutečnosti loveckého světa rokokového i té dobrodružné figury. Výběr osob i scén je takový, že stačí nejen na vlastní komedii v zámku a v lese, ale i na zobrazení života, jak byl za robotních časů na zámcích a kolem zámku. V hospodě rozpráví se šibalským myslivcem sedlák, dobrohloupý, nevědomý, přikrčený a přece v tajnosti svého plánu furiant, žalostná oběť doby, kořist pánů i jejich služebníků. A děj učitelského mládence vede nás opět do poměrů tehdejší školy.

Scény jsou skvostné. Hned začátek tvoří výbornou exposici náladovou: k hospodě přijíždí na koni malíř, za nímž sedí učitelský a troubí fanfaru. Uslyšev to v hospodě myslivec popadne svůj roh a troubí také. A s fanfarami to tak běží vše celou povídkou. Parádní výjev je uvítání panstva; hlavní scéna a vrchol nálady je hon, kde »vrchní« jelen běží za panem vrchním.

Vše výborně zaranžováno.

»*Povídka přítelova*« (1886) je trudná historka o hrubých lidech a zlé vášni.

»*Povídka z archivu*« (1887) je umělecky, zvláště v prvé části poutavě zosnovaná povídka, honosící se zvláště studií ze starého umění kuchařského.

XIX. »**Proti všem**.« List z české epopeje. (1892 až 1893.) Praveno už před tím, že jsou dvě vrcholné doby v dějinách českých a obě že jsou hlavním předmětem Jiráskova líčení, doba husitská a doba vzkří-

šení. Líčiti dobu národa chce líčení vrcholných snah té doby a k tomu třeba opět líčiti vůdčí duchy. Vůdčím duchem doby husitské jest napřed sám Hus, pak Žižka, Prokop a Jiří. Počátek Husův naznačen v III. díle »Mezi proudy«, a Žižkův též. Prokopa Jirásek dosud nezvolil, osobu Jiřího ukázal z povzdálí. Nejvíce tedy a to obrovskou prací zobrazen Žižka. Za Husa se udála hluboká proměna vnitřní v národě, a tu Jirásek zobrazil (»Mezi proudy«, »Proti všem«, »Konec a počátek« a j. menší). Z této vnitřní proměny nastal veliký výbuch síly na obranu existence proti všem evropským nepřátelům, kteří jej vyhubiti chtěli. Tedy znamená husitství boj národa s národy o bytí a nebytí, boj vítězný a slavný, plný citového vzletu a morální síly. Národ je hlavním hrdinou té velebásně, Žižka a hejtmani jsou konkrétní vybíječi té mocně vyvozené a nahromaděné národní energie. Také vzkříšení národa není příběhem té oné osoby, Věka nebo Thama, ale národa samého. Ale národ se musí v uměleckém díle proměniti v osoby. Osoby ty musí svým individuálním životem žíti, aby umění zůstalo uměním, ale smysl jejich dění vychází z hlubin proudu života národního a zase do něho se vlévá. Chceme říci, že co celý Jirásek líčí, je hlavně národ český sám, jak se proti všem spiklým mocnostem zlým bránil od patnáctého století, jak zvítězil silou cnosti, obětovnosti, sebepřemáháním, ideálností a prací po dvakráte, jednou v světoslavné bitvě na Vítkově (»Slavný den«, »Proti všem«), podruhé v světoslavném svém vzkříšení (»F. L. Věk« a j.), jak také vinou svou, vinou svých necností, úpadkem ideálnosti a statečnosti, strašně klesal a padl, jak bojuje posud, jaké jsou boje toho naděje a slabiny (»Druhý květ«).

Tuto ideu českých dějin boje proti všem tušila, jak ukazuje diagram naší literatury, skoro celá histo-

rická belletrie, která se sice pouštěla do všech věků, ale nejvíce se jí hemží kolem doby husitské a doby pobělohorců. To ukazuje samo o sobě i veliké literární dílo Beneše Třebízského, kalich a doškové chaloupky za hlavní dvě hesla mající. To tedy, oč se Jirásek přičinil, stalo se úplně ve směru i v duchu a v touze celé literatury naší. On však si jednak ideu zcela jasně a určitě uvědomil, jednak se opatřil prostředky, kterými by historické umění české modernímu umění evropskému důstojně po bok postavil, kdyžtě i látka sama dávno už evropského významu nabyla.

Řekli jsme, že v umění jeho vlastně hrdinou jest národ. Toto faktum jest Jiráskova nerozborná síla, a v románě »Proti všem« jest to jeho pevný srub, z něhož nebude vytlačen, i když by couvl v uměleckém útoku na celé plastické individuum vynikající osoby, ku př. samého Žižky. Žižka, Hus a podobné vrcholné osoby zůstanou navždy ideály umění, neboť k individuím jde cesta zase jen ze živé síly individuální a takové jsme daleko ještě nenabyli, aby i nejsilněji v některém umělci soustředěná síla dnešního národa se přiblížila síle národa husitského soustředěné v Žižkovi a jeho druzích. Ostatně mají zcela pravdu nepřátelé historismu, že co bylo, nikdy se nevrátí. A kdyby se i Žižka vrátil (t. j. v umění), kdo by to rozsoudil? Kdo nejlépe, než ten, kdo nejméně dbá subjektivnosti a co nejzevrubněji zná objekt, Jirásek sám.

Z toho resultát, že je Žižka Jiráskův při jeho (Jiráskově) dokázané tvůrčí síle, při jeho vroucím duchu, probírajícím se ke dnu povahy národní, při jeho zevrubné práci badatelské a při jeho až úzkostlivé objektivnosti dnes nejvíce možný a objektivně nejpomyslitelnější historický Žižka.

O Žižku se budou ještě umělci pokoušeti, ale v jednom zůstane Jirásek bez soupeře: ve vylíčení

ohromného proudu davového. To je Jiráskova speciální půda významu moderního, a vítězství na té mu asi zůstane, neboť umění se už k ohromnějšímu rozpjetí na šíř cestou badatelskou odvažovati nebude.

Pohlédneme-li na velké umění historické za hranicemi, shledáme: kde se rekonstruuje stará minulost národní, tam vyniká umění pohybu davů, právě jako u Jiráska (Hammerling, Sienkiewicz) a hlavní duchové vůdčí jsou jim právě tak dalekými ideály, jako Žižka (Král sionský, Jeremij Višnovecký). Ale pak už jsou rozdíly. Jiráskův význačný a zcela národní ráz staročeský jeví se v tom, že v pohybech davů vždy nejsilněji udává příčiny hluboce duchovní, zvláště náboženské. Tato individualisace těch vzbouřených houfů ani nemá modelu v žádné současnosti naší možného; tu skutečnost divě rozblouzněnou on uzřel pomocí studií jen ve vlastní své obrazotvornosti. Má-li jeho Žižka výraznou obdobu v Žižkovi Brožíkově, musíme obdobu jeho hrozných houfů hledati u Schwaigra. Umění Jiráskovo je se všad v živém styku s proudy novověkými.

Od románu »Mezi proudy« k epopeji »Proti všem« je mezera nejen historická a látková, ale i umělecká, vývojová a formální. Jirásek poznal, že novellisticky úryvkovité líčení při ději Žižkově nestačí, že je třeba rozsáhlého líčení evolučního se všemi podrobnostmi. Proto je komposice »Proti všem« úplně zaokrouhlená, obsah celistvý a souvislý a při vší ohromnosti přehledný, mající přirozeně, totiž ideově daný začátek (začíná se stavět Tábor, útočiště božích bojovníků), vrchol (boj na Vítkově) a konec (vítězství). Co potom, to už není vrcholné, neboť Sigmund národa českého už jistě nezmůže. Nejhorší a nejnebezpečnější útok jeho je zmařen. Duchovní proud davu je vylíčen uměním svrchovaným. Tu nejde o slavnostní superlativy; to je

výraz tichého obdivu a úžasu trvalého, z přesvědčení dlouhým srovnáváním nabytého.

Začátek básně jest, jako když se jarní vody z luk a polí shromažďují: utvoří hlučný proud, v němž se vše míchá a pění a víří, ale ještě dost mělce; náhle nastane hlubina a hluk stichne: ale pak skály a balvany, a rozlehne se ohlušující jekot a burácení proudů Svatojanských.

V III. díle »Mezi proudy« byla silněji vytčena jen zášť proti pánům. Zde však už řádí fanatismus všeho druhu, a zvláště silně, historicky zcela pravdivě fanatismus sektářský a blouznivá mystika.

Účinných scén nelze vytýkati, jeť všecko za vzestupem stejně silně zosnováno, cítěno a líčeno, jak požár Benešova, tak noční nálada v táboře a vstup do Prahy. »Proti všem« nechce býti vnímáno po částech, nýbrž najednou, v jednom dechu, aby zvítězil nejen Žižka, ale i Žižkův umělec. Umění velikého dechu chce i takové obecenstvo.

XXI. **Psohlavci** (1885).

Ze předmětem Jiráskova líčení a snažení jest celý národ, nikoli jen vynikající historické jednotky, toho krátkým důkazem je jeho pečlivé studium života lidu. Románopisec živený kronikou jen a politickými dějinami držel by se panstva, jako Walter Scott a jiní slavní romantikové. Ale český románopisec básník musí k lidu. Jirásek vůbec ani není rhapsod slávy panské nikde, neboť hejtmani a vladykové stáli a padli s lidem. Jirásek, ač badatel, nečte tolik z mrtvé kroniky české jako z živé kroniky svého kraje. Ale autor »Skal« a pěvec bouří selských a utrpení lidu rolního nemohl si nepovšimnouti znamenitě charakteristického lidu Chodského a jeho slavně památné truchlohry Kozinovské.

A dal se do díla s obvyklou přesností realisty a důkladností nestranného badatele. Láska a píle zvítězily. příběh Chodský vstoupil uměním Jiráskovým do paměti národní navždy. Obsah vypravovati netřeba. Jen na formu budiž poukázáno. A tu věc první charaktery. Především sám Jan Sladký. Vůdce boje a hle, jak to s ním začíná román? Pokojný, mírumilovný občan, jenž si hledí rodinného blaha. Matka jeho, žena ducha nezdolného, pravá Chodka starého rázu, která se ještě pamatuje na bývalou volnost lidu »na království«, jím skoro opovrhuje: zdá se jí býti slabochem. Nerozuměla mu. Chtěla, aby byl smělý a výbojný. Ale on byl muž hlubšího základu, než je smělost a výbojnost. Jemu pevně v duši tkvělo přesvědčení svatého práva a spravedlnosti, a ten ideální názor ušlechtilý, že kde je právo, musí býti i vítězství. Proto byl on, muž práva, tolik pokojný. Ovšem rozčilil se, když viděl, že se právo šlape nohama, ale tu se ještě nadál, že se páše násilí jen ze soukromé svévole. Znenáhla teprve nabyl poznání, že tu právo v Čechách vůbec neplatí, poněvadž za trest všecko propadlo. A tu se octl český sedlák na cestě k výšinám mravní vznešenosti tragické síly, vytrvá-li a bude-li důsledný. Vytrval a smrtí svou stal se nesmrtelným.

Celou tuto hloubku povahy a její vývoj vytvořil Jiráskův román silně a pragmaticky. Jako ho neudělal na počátku vášnivým výbojcem, nýbrž skoro měkkým manželem a při tom více rozumcem, tak v právním boji nikde ho nelíčí přepjatým hrdinou a tvrdohlavcem, nýbrž dává se mu vyvinouti ve výmluvného a ku podivu bystře a staročesky pádně usuzujícího hajitele výsad, rázu stále a ve všem selského, ač důstojného a imponujícího.

Tklivost utrpení jeho rodiny budí pohnutí mysli postupem děje větší a silnější, až při katastrofě vrcholí

affektem nesmazatelného s duše soucitu, lítosti a rozhořčení. Ale na konec vše v úctyplný obdiv se sjednotí.

XXII. **Rozmanitá prosa.** Skizzy a studie (1879 až 1893).

»Z adamitského archivu.«
»Vzpomínka na Bohdana Jelínka.«
»Paní kněžna.« (Příspěvek k výkladu celé Babičky Bož. Němcové).
»František Vavák.«
»Paběrky o českých kamnech.«
»O českých osadách a dřevěných stavbách.«
»O českém kroji.«
»O českých bájích a pověstech.«
»O povaze českého lidu.«
»Z dějin dvou slov. Kdy si tykali a vykali.«
»Dva staré zvyky.«
»Skotácké halekání na Náchodsku.«
»Z Orlických hor«. (Napsáno pro Ottovy Čechy.)
»V Kunvaldě.«
»Formané.«

O významu tohoto dílu povíme v příští kapitole.

XXIII. a XXVII. **U nás.** »*Nová kronika.*« (Kniha druhá). »Novina.«

Co chce autor označením »nová kronika«? Kronikou jmenuje své dílo proto, že vypravuje, jak to za starších časů v rodném kraji jeho vypadalo, jak se na přechodu ze století minulého do nynějšího devatenáctého žilo, že zapisuje vše po pořádku časovém, zabíraje všecky děje a všecky osoby toho malého světa tím postupem, jak se za života na jevišti světském vyskytovaly a zas odcházely. Názvem kronika se odmítá dramaticky napjaté soustředění děje a osob kolem jedi-

ného konfliktu a vyhražuje právo uváděti všecko širým, klidným proudem zevrubnostmi nasyceného života.

»Novou« jest jeho kronika proto, že vypravuje o časích už novějších, do nichž žádná kronika stará nezasahuje; dále proto, že má nové stanovisko. Stará kronika líčí jen pohyby zevní, politické děje, boje panovníků a šlechty a měst, a kromě toho jen místní neštěstí veliká. Jiráskova však líčí tichý život malého lidu, život vnitřní, totiž kulturní, při čemž psychologického umění jen dle nejnutnější potřeby u hlavní osoby užívá. Ostatek dává vnitřnímu životu vyniknouti ruchem, mimikou a zevrubnostmi zevnějška, plastikou postav.

Tu pak už není dílo jeho »kronikou«, nýbrž pravým uměním historickým, románem, reprodukcí života pamětihodného, ale zašlého.

Jako ukazuje Tacitus úpadkovému Římu obraz života neporušeného, civilisací nezkaženého, ale už už slávu prostoty své dokonávajícího, tak i Jirásek. Nasytil se trnité dráhy velikou dobou historickou, ale svou dobou nezískán utkvívá zapálenýma láskou a nadšením očima na idyllickém zátiší svého kraje v době nejrannějšího jara, kdy ledy strnulostí pukaly, lučiny se slabě zelenaly a nesmělý vánek ruchu nového století zavíval.

Je to život robotního lidu maloměstského, v porobě usnulého, život odstrčený od proudu hlavního v zátoku břehu, kde se vody života točí jednotvárným koloběhem a ku předu nějak nechtějí.

O hlavním proudu se tu jen slýchá z daleka a velmi nejasně. Život za větrem, začarovaný, tichý. Nížina života, pahorkatina drobných vášní.

Duši autorovu lze vycítiti z velké, ryzí, přečisté lásky k té zvolené skutečnosti, z lásky patrné na nesmírné píli, s jakou shledával její pozůstatky, na po-

zornosti, jak mosaiku obrazu nepatrných drobotinek sestavuje a skládá, při čemž se každý i nejnepatrnější úlomek, střípek, radostně oceňuje a na místo vhodné ukládá, vůbec na veliké rozkoši toho tvoření jistě velmi namáhavého.

Jsou tu řídce a drobně roztroušené nálady, místy jemně jako stříbrný prášek, místy však tahem barevným do obrazu vpravené, velmi účinné, živé a pravdivé.

Čtěme na str. 33. »Den byl na shasnutí a smutný; v jeho skon nezasvítil ani řeřavý pruh západu, udušen popelavem těžkých oblaků.

Tím šeřeji bylo pod starými lipami u cesty k padolské faře i výš ke kostelu, posypané jejich zlatým listím i červenějším i strakatějším s koruny vysokého javoru. — —

V tu chvíli všecko to listí šustělo pod nohami houfců a skupin, jež se černaly pod lipami.«

To je drobná nálada krajinářská.

Hojnější jsou nálady scénické. Z těch nejvíce uměním vyniká empirová scéna v zámku, skvostná slohem i duchem. Tiedgeovy Elegie a vzpomínky staré dámy výborně ladí podzimkový stesk známého genru »posledních růží«. Episodní vypravování o pastýřské hře poskytuje obrazu hlubokého pozadí náladového a kulturního. Sama vévodkyně je zjev, jakoby z velikého románu do této idylly na chvilku zabloudilý. Skoro se čtenáři nechce s ní tak brzo se loučiti. Je mu jako šuhajovi z velikého, nevídaného plesu domů v noci se vracejícímu. Hlava plna dojmů a vzpomínek a obdivu. To je ta »paní kněžna« z Němcové Babičky! Velice zajímavá a poučná tu parallela.

Návštěvu pátera Havlovického u vévodkyně lze pokládati za vrchol kroniky. A scénu tu Jirásek nemohl pracně vyrobiti z dokumentů, nebylo jich asi; scénu tu vytvořil, vybásnil. A je přece vrcholem i hi-

storické pravdy jeho kroniky. Živel vznešeně aristokratický, duchem zatoulaný do snivé sentimentatity novokřesťanství Chateaubriandova, daleko pryč zalétající nad potřebami poddaného lidu, o jehož kvalitě a významu nemá ani potuchy, a nadšený kněz demokrat, vznešenost zcela jiného druhu, aristokrat duchem lidskosti, poslání svému tělem duší oddaný, pravý pastýř ubohého, českého lidu. Oba se setkávají, aby jistým skrytým tužbám nalezli prostředníka. Ona v něm hledá osobního zpovědníka, jenž by pálil oběť jejímu mysticismu, on v ní hledá patronku strádajícího svého lidu. Oba se strašlivě zklamou.

Objeví se v nich krajní póly dvou zcela různých kultur onoho věku v Čechách.

Vznešený aristokratismus feudální, nádherně krojový, úplně cizácký, úpadkové nálady z konce empiru a probuzený duch nového věku, národnostně sociálních snah, bojovník času, jenž přinesl odstranění roboty a probuzení národa.

Také nálada celku té kroniky života je výborně pravdivá. Je to všecko ostatní malý svět, ale poesie života tu všude bohatě vyvěrá na povrch. Hlavní obsah té poesie je hluboká elegie krátkosti života, prchavosti, marnosti všeho. Není na tom světě než stálé mizení, přicházení a odcházení, a pak už jen vzpomínání. Jednou asi, jedinkrát se tu každý v životě na něco zatěší, a už má pak po všem. Už přijdou na řadu jiní.

Krátký koloběh s několika odstavci, a to všecko kolem hřbitova. Ten je středem, do něhož všichni hleděti musí, až v něm zapadnou.

Málo je chvil, kde si duše zavýskne a odpočine od stálé elegie. Jaké tedy těšení na takovou chvíli! Ty přípravy k různým traktacím, slavnostem, svatbám a slávám, jak rozvlní vždy a rozehřejí všechen ten drobný život! Účel nekonečných podrobností zde musí

býti čtenáři věci neznalému patrný z účinu, jaký vyvozují. Z podrobností těch roste síla a zdání života. Illuse živé skutečnosti chce to všecko tak, jak to autor vypravuje.

Čtenáře, který hledá jen děj, děj a sensaci, a čtenáře, který pravdu malého života českého nemiluje, takový autor ani nezve.

Proč druhý titul »Novina«? Značí hlavní dějové pásmo, buditelskou a kulturní práci Havlovického. Ten svět, do něhož se přistěhoval na faru, zde ležel ladem. Výborný lid, krásný kraj, bohaté, silné duše v jádru, ale všecko dlouhou porobou a nevšímavostí, krutými poměry a nouzí zanedbáno, spuštěno, ničeho nevyužito, ničeho neštěpováno, vše roste na divoko.

Zahnízdily se ošklivé zvyky a pověry, nesnášelivost, přílišná sprostota vkusu, vše zatuchlo a strnulo v zpátečnictví konservatismu. To je pole nadšeného kněze. Zde nasazuje pluh, aby oral, zprvu kamení a trní, pak teprve v hlínu upravenou a zkypřenou sil a sázel. Musí bojovat, porážet, odklízet. To je ideální fabule Jiráskova díla, ta práce pastýřova na nivě duše lidové, neprobuzené.

Do pásma toho zasazeny realy charakterických postav v dlouhé řadě bohaté rozmanitosti a pestrosti. Většinou samé typy svého druhu. Na životě jejich ukazuje autor sílu a vydatnost zdravé české povahy lidové. Řeč jim ponechává co možná věrně zachovanou i pravopisem za dialekt zvláštní označenou.

Nade vším rozsáhlým obrazem tucha jara.

XXIV. **Domů a jiné obrázky.** (1885—1894.)

V díle tomto shromáždil spisovatel drobně a povídky vyličující mocné, ryze lidské hnutí, tklivější toužebné, hnutí lásky k domovu a k odpočinku v domově.

Připojil něco ze vzpomínek osobních a dvě povídky historické.

»*Domů*« (1893). Starý kancelista si shromažďoval úspory, aby se mohl aspoň po smrti dostati »domů«. Ani tolik se mu nepovedlo.

»*Husaři*« (1894). Známá po Čechách událost, jak se maďarští husaři 1848 rozjeli sami o své vůli domů z Čech hájit revoluci, a jak je dragouni chytali. Je v tom příběhu památném živá jiskra síly aesthetické (rozjaření a humor) a hluboce ethické (vlast nade všecko!) a Jirásek by nebyl Jiráskem, kdyby se ho byla ta pověst mocně nechytila.

»*Stromy*« (1887) vyobrazují farářský život a působený jím vlastenecký ruch v lidu. Ze staviva literatury buditelské.

»*Obrázek*« (1892). Stařičtí manželé v klopotě na poli. Stařec už sotva nohy vleče. Co je do té práce žene? Láska k práci? Zvyk? Nuda? Autor se v úžase nad tou silou tuhosti pozastavuje. Ale odpovědi si nedává. Tušíme, že tu vládne ta stařena, asi lakomý tyran a sama otrok své klopoty. Jediný, ale mocný tah v podobizně českého lidu.

»*Sobota*« (1887). Povídka z maloměstského života. V Solnici byla Šalomounská ulice zvaná od množství mudrlantů v ní. Poslední z těch mudrců byl mistr Sobota, knihař. Kolem něho se shromáždilo více takových hloubalů: kronikář krejčí Linhart, mlčenlivý kmotr Čermák, mlsný a zvědavý kostelník Mrázek a jiní. Z nenadání dostal Sobota nepříjemného souseda. Přistěhoval se totiž do města na odpočinek strýc jeho, sudí z Haliče. Přísný, bezohledný byrokrat. Když po polské revoluci přiběhl v noci k Sobotovi emigrant a mistr se ho s přáteli ujal, sudí zvěděv o tom přísně

zakročil a žádal, aby ho propustili nebo úřadům vydali. Mistr Sobota odepřel: za tuto statečnost a poctivé Slovanství mu autorem přisouzena odměna trvalé paměti.

»*Zemanka*« (1885). Příběh z dějů adamitských z XV. století. Zemanka Eliška byla žena vladyky Prokopa Odrody z Doubravice. Bojoval u Lipan proti Táborům a po vítězství ukořistil mezi jiným i táborské děvče, které si pak vzal za ženu. Eliška měla v táboře malého přítele, Laurina, syna vladyky z Metelska. Laurin se pak dostal k adamitské sektě Křížovského. Když už byla Eliška dávno vladykou a ženou Otradovou, objevil se v dvorci Laurin. Odroda nebyl právě doma, honil cikány a naháče v lese. Laurin se pokusil získati své víře zemanku a zdařilo se mu, ježto byla zjevem jeho mocně zaujata. Muže svého nemilovala a Laurin duši její, učení táborského plnou, prorockým zápalem uchvacoval. Vladyka to spozoroval a hleděl Laurina lapiti. Chtěl ho upáliti. Zemanka šla do lesní chýše Laurina varovati. Vladyka je přepadl, zemanku na smrt poranil, ale sám od Laurina byl zabit.

»*Rozmarinka*« (1893). Z nejněžnějších řádků Jiráskových. Rozmilá poesie prosou, jemná a čistá, jako ten čerstvý sníh. Vzácný dárek literatuře od autora tak žárlivě, stydlivě a skromně střehoucího svůj poklad vzpomínek osobních.

Jsou to tři vzpomínky z vlastní minulosti. Vzpomínka na malou holčičku Anežku, s níž si chlapec hrával. Uměla dělat ve sněhu »rozmarinku«. Umřela a dostala opravdovou rozmarinku do rakve. Vzpomínka na 16tiletou dívenku, jak ho škádlila pro veliké boty dělajíc rozmarinku ve sněhu. Nadšen jí dělal, student, básně na rozmarinku. Třetí vzpomínka na vlastní dcerušku, jak s ní šel v zimě na procházku, dělala rozmarinky, a ty byly ovšem nejhezčí.

»*Jiskry v popelu.*« Totiž tři neuhaslé vzpomínky. Prvá zvlášť zajímavá. Byl starý sedlák Zafar, hrozný lakomec. (XVII. stol.) Přišel missionář a kázal tak, že se lakomec třásl strachy před peklem. Rád by se byl modlil, ale rád i dukáty zachoval. Co udělal? Spojil dukáty v růženec a vyhověl obojí touze. Nápad hodný Ludvíka XI. — Další vzpomínky »Cop« a »Zahrádka«.

XXV. Divadelní hry.

»*Emigrant*« (1895-96). Drama o čtyřech jednáních.

I. U Pešků v Polici n. M. dělají skrýš na vzácné věci před Prušáky. Najde se při tom helvetská knížka. Lenorka, dcera Peškova, se jí ujme. Dovídá se zpráv o svém otci, jenž žije v cizině. Zprávy o poplachu před Prušáky. Vyjde Pešek. Mocné napjetí. Vítání všelijaké, od ženy zlé, od dcery srdečné. Ale všecky poděsí prohlásiv, že přichází s pomstou na klášterní pány a v službě krále pruského. Vznět mocný.

II. Zájem stoupá. Lenorka se dovídá, jak vznikl rozpor mezi rodiči. Vidí, že je ten spor příliš hluboký a chyby že jsou na obou stranách. Pak zase se doví od otce, jak to bylo, že opustil pro víru domov. Sousedé se horší na Peška, že po vsích verbuje vystěhovalce do Prus. O vlast že mu není strachu. U Pešků se sejdou helveti na poradu. Přijde z kláštera i vlastenecký páter Bonaventura, aby Peškovi domluvil. Idejní rozpor vrcholí, neboť Peškovo smýšlení objevuje se býti záhubným fanatismem nesmiřitelným, kdežto stanovisko Bonaventurovo skvěje se v záři vlastenectví, snášenlivosti a dobra. Ale ovšem Bonaventura je sám, nejsou všickni v klášteře takoví. Obrat proti Peškovi se zhorší, když začnou Prušáci chytati mužskou mládež.

III. Rozčilující výjev, jak Prušáci odvádějí zajaté muže. Všecko se hrne proti Peškovi. Žena se ho veřejně odříká, sousedé jej prohlásí za zrádce. Peškovi jde už jen o Lenorku, jak ta smýšlí.

IV. Pešková se vystěhovala z domu a chce stěhovat i dceru Lenorku. Ale Lenorka není dosud překonána. Ráda by otce zachránila a domlouvá mu. Pešek se octne v krutém boji mravním: tu dcera nade vše drahá — tam souvěrci. Utrápen bojem, vzdá se tolik, že se spolku se souvěrci odříká, nepůjde s nimi na pány, ale ani doma zůstati nemůže, neb se víry zříci nelze. Souvěrci naň volají zrádce, a sousedé též. Tragická situace. — Zachrání svým odstoupením od násilí aspoň dceři ženicha, a sám se potichu uklidí do ciziny.

Srovnáme-li toto schema s obsahem povídky »Sousedé«, seznáme, že idea i fabule zůstaly, ale že nabyly přepracováním formy zcela nové, účinně dramatické. Drama líčí rozpor dvou vůlí. Ten zde jest. Rozpor vyvolala jedna osoba; její příchodem způsoben nelad, odchodem zase zjednán klid. Tedy má toto drama tak řečeného »hrdinu«. Tím je Pešek. Je to dramatický charakter. Zbyl mezi svými, když se vše přihlásilo ke katolictví, sám věren víře otců, a když nemohl pro sváry obstáti, raději se vzdal domova a rodiny a odešel do ciziny, podobaje se tak předkům století XVII. Ale tu je mnoho ještě passivnosti. On však passivním nezůstane. Vrátí se s Prušáky s touhou po pomstě, odvetě a činném působení ve prospěch zouvěrců. Takto se vraceje rázem ubíhá v situaci dramaticky napjatou a tragicky hrozivou. Odkud tragičnost? Přišel, aby udeřil na pány, a zatím udeřil vlast. Zmýlil se. Pomsta se vždycky mýlí. A při tom udeřil i dítě své. A to vše prý pro víru. Blud nejosudnější. Když je ta víra mstivá,

jaká je to víra, aby pro ni opouštěl a zrazoval vlast? Však není tomu tak. Víra není žádná mstivá, ale člověk, náružívý a zaslepený, ji takovou dělá. Fanatismus dělá z víry mstitele, a Pešek je fanatik. Ten, chce-li zvítězit, nesmí dbáti žádných vedlejších ohledů a tvrdý musí býti. Pešek chtěl býti takovým, ale láska k jedinému dítěti a pak domluva s páterem Bonaventurou tu tvrdou jeho sílu zlomily. Odchází zlomen, sám v sobě rozdvojen a nešťasten, hrdina morálně padlý. Ještě jen krok, a mohli vzbouření sousedé nebo souvěrci dokonati jeho fysickou smrtí tragedii úplnou. Ale autor nechtěl formalismu a effektu obětovati nenucenou přirozenost. Chtěl, aby raději na povrch vystoupila síla rozporu obou světů duchovních tím, že se ukáže naprostá nesmiřitelnost, a to se stane Peškovým odchodem. Tím, že odchází, získává obdiv; tím, že uznal váhu slov vlasteneckého kněze a že obětoval pomstu citům otcovským, získal soucit.

Obdiv a soucit jsou dobré emoce dramatické. »Emigrant« je nejsilnější a nejvýznamější Jiráskovo drama. K tomu přispívá předně tato síla emoční, rozhodný účin formy, pak cenná tradice děje a hlavní postavy, a hluboký základ životní a nábožensko-národní.

»*Otec*«. Drama o třech jednáních. (1894.)

Drama v některém ohledu silnější ještě, než »Emigrant«, a to nezdolnou silou a důsledností hlavní osoby. To je sedlák Divišek. Jeho předkové měli velký statek, ale dědek oň přišel, že nehospodařil. Teď jej má Kopecký, ale už také půjde s něho, neboť trpí silně manilovštinou a zadlužil se. A Divišek od mladosti cítí hluboko v raněné duši bolest ztráty toho statku a ponížení rodu. Ale vlny selského života jdou vzhůru, dolů, a on může zase statku nabyti. A to také chce

a všecku sílu rozumu i vůle na to vynakládá. Je to hluboká moc kořenných gruntovníků, tato žádost a touha; v ní vězí hrdost úspěchu z práce, hrdost rodová, síla mamonu a ješitnosti. Mnoho síly té země, kterou vzdělávají, vězí v nich. Kde je od té země pohodlí a zjemnělost vzdálí, tam pozbývá sedlák i síly, jako Kopecký. Divišek a Kopecký jsou opáčné povahy. Divišek je silák vůle a dříč a sprostý člověk, Kopecký je slaboch, trochu labužník a pán. U něho se strojí hostiny, pražští páni u nich meškají na prázdninách, děti studují. Kopecký věnuje vše, jen aby děti nabyly vzdělání. To je jeho slabosti světlá stránka a zásluha, a také záruka budoucnosti.

Silák Divišek právě naopak jednal. A to je zase jeho siláctví slabá stránka a kořen úplné záhuby. Vzpruhou jeho veškeré činnosti je žádost statku a touha povznésti se. Ale té myšlénce je tak jednostranně a blouznivě oddán, že kromě ní nedbá ničeho: všecko je této myšlénce podrobeno, v ní se všecko soustřeďuje, pro ni se musí obětovat všeliké jiné blaho, jak on myslí »pošetilé«. Cesta Diviškova je příkrá, strmá, bezohledná, zlá. Sousedovi škodit, půdu mu podrývat, dětem štěstí kazit, vzduch volnosti a sebeurčení jim odnímati, to vše mu jsou dovolené prostředky. Pro svůj cíl zotročil všecko: sebe i děti. Jeden syn musí na kněze, dcera do kláštera. Obětuje oba svému mamonu, ale říká, že »bohu«. A druhý syn, Bobeš, jeho budoucí dědic, nedostane za to žádného vychování, musí jen dřít.

Tak je Divišek selský tyran, bezcitný otec, pobožnůstkář, lichvář, potutelný a škodolibý sobec. Výlupek skutečnosti, jímavý silou pravdy i vnitřního hnutí. Silou charakteru, byť jakkoli morálně bludného a nízkého, nabývá Divišek tolik mohutnosti v dojmu svého

pádu, že působí skutečný děs a lítostný otřes nad žalostnou ubohostí lidskou.

Komposiční úprava je velice šťastná. I. akt rozsáhlý obraz selského života a poměrů obou rodin. Exposice úplná, začátek napjetí rázný. Síla kontrastu vládne v celém aktu působivě, na konec i vznětlivě, zvláště když k rozporu osob přistoupí i rozpor mravní: Divišek, sobecký zhoubce, shání lidi na marianskou pouť.

V II. jednání přibude velmi dobrá figura nová, doktor Křivda. Divišek už připravil Kopeckého o statek a nastalo dvojí stěhování: žalostné a radostné, vlastně vítězně škodolibé. Ale posměch nešťastným vyvolá takovou reakci, že se strhne vražedná srážka. Stavba Diviškova plánu se sřítí.

III. Vlny se zvedají opačně, Divišek dolů, Kopeckých nahoru. Neboť ačkoli jejich Václav musí do vězení, přece jich nečiní nešťastnými tak, jako Bobšova smrt Diviška. A pak starší syn právník odbyl zkoušky a celou rodinu tak povznáší. A všecko sousedstvo je při nich. Divišek zbude na zříceninách výtěžku všeho svého přičinění sám a sám. Odměna sobce je opuštěnost.

»Otec« je dobré činoherní drama, pravdou svého vesnického života a silou scénické úpravy z nejlepších českých divadel.

»*Zkouška.*« Hra o jednom jednání. (1894.)

Pěkná, svižná práce morálního jádra i zábavná. Konfliktem názoru liberálního a přísného se vážně dotýká bolavého místa našeho moderního života.

»*Kolébka.*« Hra o třech jednáních. (1891.)

Veselohra historického genru, jejíž látku poskytlo studium mravů a lidí konce věku XIV. Historickým středem a nejvyšším tribunálem mravních hodnot je v ději mladistvý král Václav, jenž nabažen starostí

vladařských volný jako ptáče krásou měsíčné noci v lesích křivoklátských pobíhá, a uzřev dobrou příležitost jako Shakespearův vévoda Vincentio na zapřenou mezi lidmi dlí, aby pravou tvářnost jejich poznal, osočované a nevinně trpící strany slabších se ujal, pokrytce odhalil a pro zneužití moci zaslouženě pokořil. Tato velice pěkná hlavní idea, celým dějem nenuceně, přirozeně a živě zobrazená, dodává všemu pestrému, laškovnému a rozmarnému reji rázu milé opravdovosti a skutečného humoru. Král Václav tím nevypadá tolik dokumentární, jako tradičně lidový a poetický. Byl by mohl nabyti větším rozměrem poesie (v II. jedn.) více váhy proti těžkému realismu purkrabího a Margrety. Charakteristika je výrazná, plná časové barvitosti. Původní silou vyniká apotečník Rubín.

»*Vojnarka.*« Drama o 4 jednáních. (1889.)

Je statná vdova, selka zámožná. Nebyla šťastna s mužem, nechce se provdati podruhé. Švagr dost jí domlouvá, boje se, aby, jsouc mlada, nějak nehodně se nezamilovala. Ale v tom už vedou Vojnarce nového čeledína a tím je Antonín Havel, bývalý její milý. Nemohli se tehdy vzíti, on musil na vojnu. Statný, ale chudý chasník, přijde teď jako furiant. Zle je, selka vzplane ihned divoce a zlobí se, že on se zdržuje a přemáhá. Překážek není, tedy se vezmou.

Jednání III. není organicky nutný rozvoj děje předchozího. Skončí to neštěstím, že se nehodili k sobě. Drama pravé to není. Byl to první autorův pokus. Ale vyniká scénickou živostí a dramaticky pohnutým dějem.

»*M. D. Rettigová.*« Veselohra o třech jednáních. (1901.)

Kolem drobného, sentimentálně milostného románku mladé dívčiny Lenky, jež se chce provdati za staršího muže v domnění, že mu náleží z vděčnosti a

úcty také její štěstí, a při tom jiného miluje, hromadí se v pestrých skupinách rej všeho venkovského života, jak býval v menším městě před r. 1848. Dílo vyniká hlavně pravdou starobylosti zobrazeného života a znamenitou náladovostí scén, většinou intimně idyllických neb i humoristických. Ale hlavním cílem díla to nebylo. Podnětem k práci byla autorovi vděčná památka šlechetné české ženy, vlastenky a buditelky.

Figury jsou celkem známy z »Filosofské historie«, avšak některé nově vytvořeny, z nich nejhlavněji Rettigová. Dílo Jiráskovo líčí, jaké to zanedbané, býlím zarostlé, vzdorovité a nepřátelské pole národní ona v Litomyšli vzdělávala, odhodlaně, vesele, trpělivě a vytrvale odrážejíc útoky jedovatých vtipů proti českému jazyku a potřebě jej znáti a vzdělávati. Veseloherní úkol její záleží v tom, že napraví hlavu blouznivému děvčeti. Celkem náleží tato práce ke skupině obrazů z časů buditelských.

XXVIII. **Bratrstvo.** Tři rhapsodie. I. (1898—1899.)

Byl-li román »Proti všem« vítězným útokem na horu strmou, zdánlivě nedostupnou, vypadá »Bratrstvo« jako rozlet shromážděných sil vítězstvím rozjařených po širé vysoké planině. V »Bratrstvu« již není po klopotě tvůrčí nikde ani stopy, a úkol je přece stejně obtížný a ohromný, ba ohromnější ještě, neboť se tu básník vydal na půdu cizí. Zde už vše tak přirozeně a nenuceně běží, scény zemanské, pochody a tábory, že je patrno, kterak se básník v ten svět dlouholetým cvikem a zvykem tolik vžil a vpracoval, že je v něm jako doma.

Bratrstvo je z hejtmanských rhapsodií, ale rozměrů jako vylitých vod proti potokům. Dle I. dílu zdá se skoro na jisto, že to bude největší dílo Jiráskovo, nejen

rozměry, ale svrchovaně mistrovskou formou a úchvatnou silou líčení kypícího života bohatýrského.

Líčí věk nejslavnějšího hejtmana, pana Jiskry z Brandýsa, v Uhrách. Věk, »jenž plýtval krví, ale zsílil slovanský kořen.«

Klassický věk bohatýrské slávy české!

Začátek tvoří obraz zemanského života na Slovensku v hořejších Uhrách. K rodině Koziců se sjelo a sešlo bojechtivého zemanstva ze všeho okolí. Přilákal je nejstarší Kozicův syn, Janko Vlk, bohatýrská krev divého vření, jenž jako Gogolův Ostap by nejraději »hýřil na věčném kvasu vojny« a krásou ukořistěných koní zvábil všecky sousedy. Rád by také nejmladšího bratra sebou vzal, ale starý otec se bránil jak mohl. Už mu Janko vyvedl syna Štefana a nechal někde na bojišti, a teď by chtěl i posledního. Strhla se scéna úžasná: syn, divý Janko, strčil starým otcem. Vojna provozuje i v rodině pych a násilí. Přišel v tom pastucha žebrák, vzor umučení. A hle, je to ztracený Štefan. Oko vyťaté, obě ruce uťaté. To si přinesl památkou od hrozného Huňady-ho, proti němuž hájili tvrze Moldavy. Vypravování Stefanovo přesahuje jak velkolepým a hrůzným obsahem, tak úžasnou silou názoru, výrazu i duševního hnutí, vůbec pravdou, všelikou míru běžného historického umění. Nad ně vyniká jedině poprava obou Dobáků pro hloubku jejich překrásných povah a originálnost zjevů. Čta Bratrstvo, každý znalec tohoto odvětví literatury pocítí přesvědčení, že se zde Jirásek a s ním český román dobyl širým pralesem docela k vrcholům umění.

Jízdy, zastávky, hospody i davy, jejich ruch a pestrost; nálady rozčilujících pověstí; život na hradech slovenských; život v městech, v táboře atd., vůbec popisy všecky vynikají nevyrovnaně živým duchem a pravdou. Nade vše to však vážiti dlužno umění nej-

těžší, totiž umění povahotvorné, kresby figur a jejich oduševnění.

Toto bohatství individualit lidských je největší poklad románu, plný obdivuhodných originálů a specialit; kromě divokého Janka na př. Blažej Bodorovský a jeho žena, hejtman Michálek a hrozný, neznámého dosud druhu, sekáč Jan Pobera z Lomu. Vůbec to tu vypadá, jakoby byl Jirásek našel skryté dvéře do zapadlých chodeb a za nimi svět postav dosud nikým netušených, neobjevených, starých a zcela zachovalých. Tvůrčí síla historického umění!

VII.

Jaké to ustrojení života musíme předpokládati, aby tento obdivuhodný vývoj umělecký, tak silný a pravidelný, byl možný a pochopitelný! Jaký to divuplný, pohnutý a širý život osobní tu asi byl! Hledáme-li životopisná data, najdeme, že tento autor dlouhé serie vojenských scén, ohromných panoramat historických, tvůrce bohatýrských hejtmanů, divokých lapků, surových žoldnéřů a rokokových hrabat žil na venek prostým životem českého studenta a pak českého učence, učitele a spisovatele.

Data jeho jsou tak jednoduchá, jak jen možno.

Narozen 23. srpna 1851 v Hronově v severovýchodních Čechách. Otec býval tkalcem, pak se dal na pekařství a obchod mu velice kvetl. V krámě jeho bylo plno ruchu. Lidé domácí i z okolí stále přicházeli a odcházeli, pořád řečí dost, zpráv, zajímavých novin, vzpomínek a vypravování.

Na studia dán byl napřed do Broumova, pak do Hradce Králové a konečně do Prahy. Roku 1874 stal se professorem na starém piaristském gymnasiu v Lito-

myšli, r. 1888 povolán do Prahy. Jest řádným členem České Akademie, od r. 1896 školním radou.

To však jest jenom životopis zevní.

Pravý životopis jeho, toť jsou jeho spisy, souvislý, časově seřaděný celek literární jeho činnosti. Předešlá kapitola nám mnoho z toho životopisu pravého, totiž vnitřního, pověděla. Na zevrubný Jiráskův životopis však možno dlouho ještě čekati, už proto, že právě Jirásek je z těch autorův, kteří mají velmi citlivý stud duše a všeliké pitvání osobních věcí zavrhují.

Z vývoje jeho zajímá nás hlavně otázka psychologická; jak nabyl při svém prostém životě ducha schopného pronikati tak dokonale všelikými těmi starožitnými tvary lidskými, jež mu obrazotvornost jeho poskytla, že opravdu žijí. Čili, kde se v něm, českém literátu věku moderního, vzala ona bujará duše hejtmanská, jistě slavný výjev synthetického umění evropského.

Nastává tím drobnohledný úkol životopisný. Záhada jeho zvláštní obrazotvornosti by vedla badatele k zkoumání rodopisu podle nauky o dědičnosti. Mnoho podstatně poučného a vysvětlujícího to nevydá, spíše nic. Mnohem důležitější by byla rekonstrukce obrazu jeho ranního mládí; vychování, stopy prvních dojmů, první knihy, první učitelé a přátelé.

Doba studií broumovských je jistě z nejdůležitějších oddílů jeho duševního, citového vývoje. V tom zákoutí českém je tolik snivé krásy přírodní a tolik věcí schopných vytvářeti poklady citů a nálad budoucího historika a umělce!

Z četby umělecké se připomínají hlavně klassikové polští a ruští.

To se výborně shoduje s obrazem, jak umělcův vývoj kreslí vlastní jeho spisy. Mickiewicz byl znamenitě toho schopen, aby v Jiráskově mladistvé duši roz-

žehl onen tichoplanoucí, ale vytrvalý a horoucí oheň lásky k národu, k veliké panychidě české minulosti tolik nezbytný, onen svatý hněv, hněv ryze národní a hluboce lidský, jak jeho palčivé stopy všude mezi řádky jeho historií nalézáme. A Gogol ruský! Zlatá brána a širá, ale přímá, určitá cesta k reálnímu životu národnímu, k hlubinám jeho tradice a k duši lidové! Čeští předchůdci Jiráskovi jistě že každý svým dílem účinu přispěl, zvláště Němcová a Světlá.

Tak vypadala, zcela skrovničký nástin, jeho příprava umělecká.

A badatelská? Tu by bylo potřebí vésti čtenáře na př. jen do knihovny ústavu, kde Jirásek působil, ku př. v Litomyšli. Kde jaká stará bohemica, všude drobounké stopy jeho minuciosní práce sběratelské. Slůvka nenechá, aby neohledal, zdali by se mu někdy k něčemu nehodilo.

Jakousi ukázku jeho přípravy badatelské poskytuje zmíněný už XXII. díl Sebraných spisů, »Rozmanitá prosa«. Podívejme se na obsah a vidíme celý řebřík a plán: »Z adamitského archivu«? To je k »Zemance«. »Paní kněžna«? K románu »Na dvoře vévodském« a »U nás«. »František Vavák« je k »F. L. Věku«; tak i snad »Paběrky o českých kamnech«! »O českých osadách a dřevěných stavbách?« To asi zajímalo Jiráska badatele vůbec, ale možná že toho potřeboval k něčemu, jako »Nevolnice«. »O českém kroji«, toho potřeboval všude; »O českých bájích« k »Staročeským pověstem«; »V Kunvaldě« k povídce »Konec a počátek«, studie »Formané« často a častokráte atd.

A to jest jen nepatrný zlomek toho materiálu, jaký si představí každý čtenář, když poznal dobře na př. veledílo »Proti všem«.

Zbývají ještě některé otázky.

*

Která díla Jiráskova jsou nejlepší. Jaký je Jiráskův názor o světě. Jaký je cíl a smysl jeho činnosti.

Jirásek vydává »Sebrané spisy«. Ale jak jsme dobře viděli, nejsou to spisy sebrané, nýbrž vybrané, neboť některé už zcela patrně vylučuje. A tím je už otázka po nejlepším značně zjednodušena. Výbor může býti u velkého spisovatele několikerý, širší, úzký a nejužší. Sebrané spisy tedy představují širší výbor. Užší výbor by byl tento: »Filosofská historie«, »Na Ostrově«, »Zahořanský hon«, »Psohlavci«, »Černá hodinka«, »Skály«, »Maryla«, »Hejtmanská sláva«, »Blažej Chotěřinský«, »Tčevská hranice«, »V cizích službách«, »F. L. Věk«, »U nás«, »Proti všem«, »Bratrstvo«.

V tomto výboru zastupuje každé dílo celou skupinu, jako »Filosofská historie« všecky maloměstské historie, »Na Ostrově« je zde i za »Druhý květ«, »Psohlavci« za lidové obrazy, »Skály« za všecky historie z doby pobělohorské, »Proti všem« za trilogii »Mezi proudy« atd. Ale tím už poznání Jiráskova pokladu značně zchudlo. »Proti všem« je hora, které jsme vzali celou krajinu, nepřipojíme-li »Mezi proudy«. A zvláště zchudla pokladna figurální: voják salakvarda, Skaláci, král Václav, Jan z Jenštejna, Martin Tkanička, Žižka v domově a v rodině, Pešek, Pandurek, Emanuel Kmínek! Tím je dán důkaz opáčnou zkouškou, že je Jiráskův výbor v Sebraných spisech výborem pravým, totiž celý nutným každému, komu by šlo Jiráskovo umění poznati celé.

Užší výbor se dělá jen z příčin praktických a hmotných. Čtenář na př. cizí, jenž by chtěl rychle hodnotu a sílu vypravovatelského umění tohoto našeho autora poznati, ať přečte »Skály« a »Bratrstvo«, nebo

místo »Bratrstva« »Proti všem«. Jediná kniha na Jiráska nestačí žádná, ani mnohodílná.

Jiráskův názor o světě? Ten je věru, soudíc jen dle toho, z čeho souditi jsme oprávněni dle jeho stanoviska, totiž dle vydaných spisů, velmi stručný. Ptáme-li se těch spisů, co svět, odpovídají: Národ! Ptáme-li se na náboženství, odpovídají: Snášenlivost a lidskost.

A cíl a smysl Jiráskovy činnosti jsou už i tím dány: Vzbudit sílu, energii, zmužilost, statečnost, pracovitost, zdraví a zdraví a zase zdraví, zdravého, křepkého ducha, zdravý smysl pro život a krásu jeho, vzbudit mládež, lid a ženu českou, vypudit malátnost a choulostivost, malomyslnost a lenost, titěrnost a zbabělost, chorobnost a skomíravost, křehkost a všelikou faleš zdánlivosti a bezcharakternost, prázdnotu dunivých frází, předčasné stařectví, nebezpečí materialismu v lidu, netečnost a marnomyslnost ženy; chce celou tuto práci; vedle slov Kollárových »Nebojme se Herkulových činů« se této práce obří nebojí, hledí na ni přísně, ale zmužile a nadějně. Cítí, v nejhlubších základech celé své duše cítí, že koná práci národu prospěšnou, nutnou, a dle svého povolání dlužnou, v budoucnosti vítěznou a splatnou, že budí a zakládá, že pomáhá stavěti národa svého, jemuž náleží celé jeho srdce, duch, tělo i krev, že pomáhá stavěti budoucnost.

Jirásek je spisovatel i umělec v silném slova smyslu národní.

Aby úkol života jeho, aby jeho těžké, ale znamenité a svaté poslání v národě bylo splněno, jest třeba, aby dílo jeho bylo národem poznáno, aby v tepny jeho mládeže vešla jeho zdravá, bujará, staročesky bujará jeho krev. K takovému poznání jest třeba práce. Ji-

ráskovo dílo není jen cesta k lehké zábavě, nýbrž k vážnému zaměstnání. Ono nechce, aby mu čtenář věnoval jen pozornost mysli; chce celou oběť i citu a zvláště vůle. Kde nepůsobí Jiráskovo dílo výše naznačeným účinem na český charakter, tam poslání jeho bylo zmařeno a genius jeho odchází nevyslyšen a smuten.

Nedopouštějme tomu, mladá obci česká!

Aloisa Jiráska dramatická díla.

EMIGRANT.

Drama o čtyřech jedn. Pocténo ruskou cenou, založenou r. 1868 Blahodějným komitétem moskevským. 83 stran. Za 1 K.

GERO.

Historická hra o čtyřech jednáních. 96 str. Za K 1·20.

JAN ŽIŽKA.

Historická hra o pěti jednáních. 127 str. Za K 1·60.

KOLÉBKA.

Dramatický žert ve třech jednáních. 67 str. Za 1 K.

LUCERNA.

Divadelní hra o čtyřech jednáních. 104 str. Za K 1·40. (Vydání německé, přeložené Sp. Wukadinovičem, za K 1·60.)

OTEC.

Drama o třech jednáních. 50 str. Za 80 h.

M. D. RETTIGOVÁ.

Veselohra o 3 jednáních. 77 str. Za 1 K.

VOJNARKA.

Drama o čtyřech jednáních. 79 stran. Za 1 K.

Souborně vyšly:

DIVADELNÍ HRY.

(EMIGRANT. - OTEC. - VOJNARKA. - ZKOUŠKA. KOLEBKA.)

311 stran. Za 3 K, váz. K 3·60, velínové vydání skv. váz. K 4·20.

NA SKLADĚ V KAŽDÉM KNIHKUPECTVÍ.

NAKLADATELSTVÍ J. OTTY V PRAZE,

KARLOVO NÁMĚSTÍ 34. VE VÍDNI I., GLUCKG. 3.

A. J.
1877

REDAKTOR VINC. ČERVINKA. — ČÁST OBRAZ. REDIG. VIKT. OLÍVA.

ZLATÁ PRAHA ▪ ▪ ▪ ▪ ▪

volá ke všem, kdož dovedou se potěšiti z dobré, zdravé četby a z krásného obrazu, nevtíravě, ale s oprávněným důrazem:

Odebírejte! Čtěte!

„ZLATÁ PRAHA" vychází každého pátku v číslech a každých 14 dní v sešitech o 2 číslech. Přináší ve svých sloupcích obsah nejvybranější, a to: básně, novelly, romány, povídky, humoresky, dále vše, co ku vzdělání a rozšíření obzoru po nejnovějších oborech vědy slouží. Kritikami a úvahami sleduje pečlivě rozvoj uměleckého domácího tvoření, hojnou pak směsí zajímavých časových i společenských zpráv podává čtenáři jasný obraz společenského života. Každé číslo ZLATÉ PRAHY obsahuje řadu obrazů, z nichž mnohý samoten by stačil vzbuditi nadšení všeobecné uměleckou cenou svou.

Na „Zlatou Prahu" předplácí se čtvrtletně

pouze 5 korun, s poštovní zásilkou K 5·75. - 14denní sešity jsou po 80 haléřích.

PŘÍLOHY: Knihovna „Zlaté Prahy". Hudební příloha „Zlaté Prahy". Sborník českých hádankářů.

Samostatné rubriky: Šachy, Grafologie.

PRÉMIE: 22 obrazů českých umělců. Šestero prémií literárních.

Číslo 1. nového ročníku obdrží každý, kdo o ně požádá, na ukázku!

Zlatou Prahu lze odbírati v každém knihkupectví, zejména v

NAKLADATELSTVÍ J. OTTY V PRAZE,

Karlovo nám. 34. — Filiálka ve Vídni I., Gluckg. 3.

